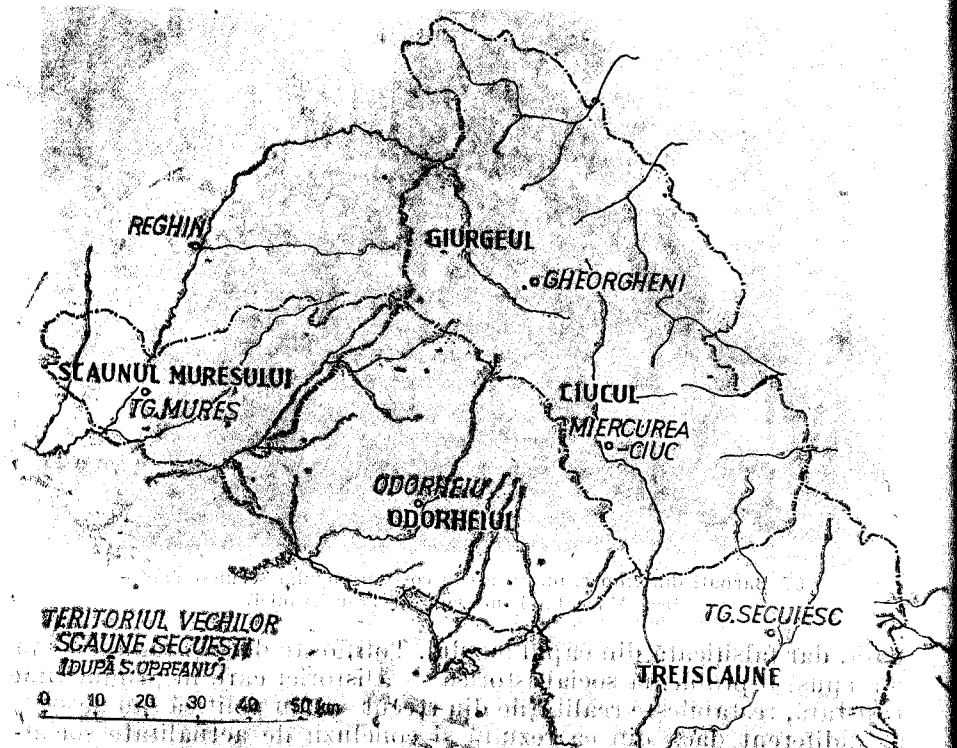

III. ALTE MĂRTURII ALE ORIGINII ETNICE ROMÂNEŞTI A AŞEZĂRILOR DIN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI

de Ioana Cristache-Panait

Pe alocuri, în susţinerea temei sale, Ion I. Rusu a simţit şi mărturisit lipsa strîngerii laolaltă şi a altor categorii de dovezi privind originea etnică a aşezărilor din Secuime, a existenţei altădată a unei numeroase populaţii româneşti, băştinaşe. Componentele unei atare categorii au fost clar numite şi enumerate la subpunctul: *Sarcinile cercetării*, din capitolul II. Ele se grupează, pe scurt, în izvoare scrise (îndeosebi cărţi vechi) şi construcţii, existente sau vestigiile lor (biserici, clopotniţe, porţi, cimitire ş.a.). Asupra lor, cît şi a evidentelor asemănări dintre viaţa socială a secuiului şi aceea a românului, vădite în habitat, obiceiuri, tradiţii ş.a., atenţia a fost îndreptată cu multe decenii în urmă [1], dar împlinirea sistematică a adunării lor „sat de sat", nu s-a înfăptuit. De atunci un nou val răuvoitor şi distrugător [2], a luat cu sine un noian de astfel de documente. Cu atît mai mult se impune sporirea atenţiei şi răspunderii faţă de cele ce au supravieţuit şi care, prin adînca şi larga lor semnificaţie, pot suplini şi totodată evoca preţioasele pierderi. Din acest gînd izvorăşte capitolul de faţă, fără a avea însă putinţa de a cuprinde toate dovezile, de acelaşi gen, rămase de la comunităţile româneşti din Secuime. Martorii aduşi cauzei date, asigură respectivei naraţiuni

[1] N. Iorga, *Acte româneşti din Ardeal privitoare, în cea mai mare parte la legăturile secuilor cu Moldova*, în *Bulet. Com. Ist. a României*, vol. II, Bucureşti, 1916, p. 181—191; Idem, *Memoriile Sect. Ist.*, III, XVIII, p. 222—231; S. Opreanu, *Secuizarea românilor prin religie*, Cluj, 1927; Idem, *Printre românii săcuizaţi*, în *Graiul românesc*, I, 1, 1927, p. 8—13; Idem, *Ţinutul secuilor*, Cluj, 1928; Simion Mehedinţi, *Cadrul centropo-geografic*, în *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul, 1918—1929*, Cluj, 1929, I, p. 599; C. Petranu, *Influence de l'art populaire des roumains sur les autres peuples de Roumanie et sur les peuples voisins*, în *Ars Transsilvaniae*, Sibiu, 1944, p. 241—265; Idem, *Contribution complementaire*, p. 283—298; N. Sulică, *Contribuţii la istoria vechimei elementului românesc şi a circulaţiei cărţii româneşti în regiunile săcuizate*, în *Reînvierea*, II, 1938.

[2] Ioan N. Ciolan, *Transilvania ultima prigoană maghiară*, Edizioni Europa, Roma, 1980; M. Fătu, *Biserica românească din Nord-Vestul ţării sub ocupaţia horthystă 1940—1944*, Bucureşti, Ed. Institutului Biblic, 1985.

BDD-B457-03 © 1990 Editura Ştiinţifică
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:06:43 UTC)

istorice acel caracter, atît de bine enunțat de Toth Zoltan, de știință a realității.[3]

În secolul al XIII-lea, secuii s-au stabilit în estul țării „la hotare", conviețuind împreună cu românii, pe care i-au găsit aici și s-au amestecat cu ei [4]. Că pămîntul ce i-a găzduit era vatra străbună a băștinașilor, o spun, fără echivoc, rezultatele săpăturilor arheologice, care s-ar cuveni să alcătuiască ele însile o carte, sub formă de repertoriu. Ne vom opri numai la cîteva dintre ele. În așezarea de la Cristești (jud. Mureș),[5] dovezile continuității populației daco-romane, cît și ale creștinării sale, sînt indubitabile [6]. Vestigiile arheologice din preajma localității Moreşti (com. Ungheni, jud. Mureș) atestă evoluția istorică din paleolitic și pînă în feudalism, așezarea din sec. XI—XIII corelîndu-se cu cetatea de lemn și pămînt a unei formațiuni prestatale autohtone [7]. La Călugăreni, pe malul stîng al Văii Nirajului, cercetările arheologice au adus la lumină vestigii ale legiunii a XIII-a Gemina [8]. Din județul Covasna, subliniem remarcabilul și des amintitul șantier de la Ariușd [9] (cu precădere pentru tipul autohton de casă, cu tîrnaț parțial), cît și pe cel de lîngă orașul Covasna, de pe dealul cetății Zînelor, valorificator al unei fortificații dacice [10]. Din zona Ciucului menționăm bogatele mărturii dacice de la Sîncrăieni [11] și Jigodin (orașul Miercurea-Ciuc) [12]. Din valea superioară a Tîrnavei Mari și din văile Homoroadelor, deci de acolo unde „soarta elementului românesc a fost mai gravă decît oriîunde" [13], amintim așezarea și cetatea romană din Mărtiniș [14], cetatea dacică din hotarul satului Zetea [15], ca și pe aceea, mult mai amplă, de la Porumbenii Mari [16]. Din fostul scaun secuiesc de pe Arieș evocăm memoria locuirii daco-romane prin urmele de viață și organizare aflate la Cicău [17] și Moldovenești [18].

Populația românească, covîrșitoare de-a lungul primelor secole de conviețuire cu secuii, a continuat în aceeași vreme să fie stăpînă pe bunurile sale de obște, folosite, de acum, împreună cu noii veniți, păstrîndu-și totdeodată libertatea fizică și spirituală. Cu timpul însă procesul feudalizării, al formării marilor domenii în mîna celor de alt neam, a sărăcit și vitregit de libertate pe românul băștinaș [19], expunîndu-l politicii de deznaționalizare. Conscripțiile urbariale, din 1785, reține fenomenele semnalate. Astfel, locuitorii din Cornățel la întrebarea dacă sînt iobagi de uric sau ba, au răspuns : „sînt aici cîțiva dintre noi care sîntem iobagi, dar în cea mai mare parte sîntem jeleri. Cei care sîntem însă iobagi recunoaștem că sîntem iobagi supuși jugului dar nu știm din ce motiv" [20]. Iobagii din Pănet, arată, cu același prilej, că n-au pășune îndestulătoare întrucît o folosesc împreună cu alți țărani liberi secui. Aceștia s-au înmulțit în așa măsură că locuiesc cîte 5—7 familii pe o sesie, fiecare avînd animale [21]. O frescă emoționantă a situației s-a păstrat de la Porumbeni : „O parte din locuitorii de aici își recunosc iobăgia moștenită, o altă parte însă, fiind siliți de nevoi, s-au legat ei înșiși ca iobagi pentru un oarecare timp, pentru o anumită sumă de bani, conform contractelor prezentate nouă, alții țărani însă nu recunosc iobăgia lor moștenită..."; „sesii pustii sînt în această localitate, unele de un an, altele de nouă ani, douăzeci de ani iar altele din timpuri vechi. Motivul pustiirii lor, este că unele case dărîmîndu-se din cauza vechimii nimeni n-au mai făcut alte case în loc, aparținențele lor au fost adăugate altor sesii . . ." [22].

[3] *Lucr. de față*, p. 119.
[4] *Ibidem*, subcapitolul *Informațiile despre populația românească*.
[5] Alex. Popa, *Academia Română și descoperirile arheologice de pe Valea Superioară a Mureșului*, (I), în *Marisia*, Tîrgu Mureș, V, 1975, p. 22—24 ; Idem, (II), în *Marisia*, VI, 1976, p. 15—23 ; Andrei Zrinyi, *Repertoriul localităților din județul Mureș cu descoperiri arheologice din sec. IV—XIII*, în *Marisia*, VI, 1976, p. 125—151 ; Idem, *Vestigii arheologice și numismatice în valea Mureșului superior privind continuitatea poporului român*, în *Îndr. pastoral Alba Iulia*, III, 1979, p. 106—107 ; V. Petică, *Elemente de continuitate pe valea Mureșului superior. Sondajul arheologic de la Voivodeni (Jud. Mureș)*, în *Marisia*, VIII, 1978, p. 8—89 ; Idem, *Săpăturile arheologice de la Voivodeni (jud. Mureș)*, în *Marisia*, IX, 1979, p. 127—132 ; Idem, *Vestigii geto-dacice în așezarea de la Voivodeni*, în *Îndr. pastoral Alba Iulia*, IV, 1980, p. 106—108 ; V. Lazăr, *Vestigiile geto-dacice din județul Mureș*, în *Îndr. pastoral Alba Iulia*, V, 1981, p. 92—93 ; K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei, sec. IV—XIII*, București, 1958 ; D. Protase, *Problema continuității în Dacia, în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966 ; Idem, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, 1971 ș.a.
[6] A. Zrinyi, *Așezarea română de la Cristești și legăturile ei cu Gallia*, în *Marisia*, VII, 1977, p. 91—99 ; Aurel Sămărghițan, *Așezarea romană de la Cristești-Mureș dovadă a continuității populației daco-române*, în *Îndr. pastoral Alba Iulia*, III, 1979, p. 108—109.
[7] *Dicționar de istorie veche a României*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 415.
[8] *Ibidem*, p. 141—142.
[9] *Ibidem*, p. 45.
[10] *Ibidem*, p. 191.
[11] Dorin Popescu, *Tezaure de argint dacice* (II), în *Bulet. Mon. Ist.*, 1, 1972, p. 5—22.
[12] *Dicționar de istorie veche*, p. 361.
[13] Sinion Mehedinți, *op. cit.*, p. 589.
[14] *Dicționar de istorie veche*, p. 541.
[15] *Ibidem*, p. 622.
[16] *Ibidem*, p. 485.
[17] Iudita Winkler, Matilda Takácz, Gheorghe Păiuș, *Așezarea dacică și daco-romană de la Cicău*, în *Apulum*, XVII, 1979, p. 129—189.
[18] Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, vol. I, p. 37—38, 46, 80, 273 ; Idem, vol. II, 217, 227, 238, 256.
[19] Liviu Ursuțiu, *Tranzacții asupra iobagului și asupra pămîntului pe domeniul Gurghiu (1662—1715)*, în *Marisia*, VII, 1977, p. 125—138. Faptele s-au petrecut, aidoma, și în alte zone.
[20] L. Moldovan, Ioan Pop, *Conscripții urbariale mureșene din anul 1785 (II)*, în *Marisia*, VI, 1976, p. 205.
[21] *Ibidem*, p. 199.
[22] *Ibidem*, p. 189

BDD-B457-03 © 1990 Editura Științifică
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:06:43 UTC)

La robotă erau siliţi toţi, chiar familiile preoţilor, aspect susţinut documentar. La 8 ianuarie 1790, Alexandru Anghel, arhidiaconul districtului Mureş, comunica episcopului Bob, despre prestarea robotei domeniale de către preoteasa văduvă din localitatea Mureşeni [23].

O serie de calamităţi, ca foametea şi ciuma, au agravat situaţia şi au rărit populaţia. În lemnul bisericii fostei mănăstiri de la Chiheru de Sus (astăzi la Nadăşa) este consemnată, cu văleatul 7225 (1717), foametea mare în vremea căreia oamenii au mîncat pîine de alun, de coajă de ulm şi papură, de cocean de cucuruz. În zidul de piatră al bisericii romano-catolice din Cozmeni (Ciuc), o însemnare apreciază la 10 000 numărul celor răpuşi de ciuma din 1719, locuitori de acolo sau din sate vecine, precum Ciucsîngiorgiu, Cason. De pe filele unei cărţi manuscrise aflăm că, în anul 1719, deţinătorul ei, Dumitraş diac de pe Moroş din Sînger, a vîndut-o pentru 7 mierţe de mălai [24].

Dezmoşteniţi de drepturile lor, reduşi la starea de iobagi, românii din Secuime nu-şi mai pot întreţine şcolile, situaţia acestora[25] înregistrînd regrese, spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi în cel următor [26]. Consecinţă a stării economice, lipsa şcolii va fi la rîndu-i cauză a asimilării treptate, în Secuime, a românului băştinaş, ca urmare a pierderii graiului strămoşesc. Că acesta era încă dominant în secolul al XVIII-lea, în zona de care ne ocupăm, reiese şi din mărturia geologului austriac Hacquet, care activînd în Secuime ca medic în anii 1763—1764, a învăţat limba românilor, despre care vorbeşte cu drag şi compasiune [27]. Statul, străin şi duşman neamului românesc, nu-i susţinea şcoala (în 1786, în zona Mureşului superior numai 20% din şcolile de stat erau româneşti, restul fiind maghiare şi germane) [28], iar comunitatea sătească, sărăcită, nu mai avea mijloace să o întreţină. Documente din prima jumătate a secolului al XIX-lea dezvăluie această realitate, ca şi pe aceea a strădaniilor pentru menţinerea lor, dar şi a ademenirii către şcolile maghiare. În 1839, pentru şcoala de la Acăţari se răspundea :„ ... din cimitirul valahilor se va delimita o porţiune de teren pentru şcoală şi învăţător, dar comunitatea este foarte săracă şi nu are posibilitatea să întreţină şcoală şi dascăl" [29]. În 1843 se relata că românii ortodocşi din Nazna au avut şcoală

[23] Arh. St. Filiala Alba Iulia, fond. Mitrop. gr.-cat., pach. 18. (1790 — 1793).
[24] Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Ed. Junimea, Iaşi, 1975, p. 190.
[25] În protopopiatul Sepviz (Frumoasa) conscripţia lui At. Rednic, din 1765, menţiona 55 de şcoli, cf. A. Bunea, *Petru Pavel Aron şi Dionisie Novacovici*, Blaj, 1902, p. 366; pe valea Nirajului şcolile sînt mai numeroase la mijlocul sec. al XVIII-lea şi în perioada iosefină, cf. A. Holircă, *Şcoala din regiunea Mureşului superior în a 2-a jumătate a sec. al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea*, în *Marisia*, IX, 1979, p. 209—224.
[26] A. Holircă, *op. cit.*, p. 224—232.
[27] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, III, Bucureşti, 1922, p. 11, 19—21.
[28] A. Holircă, *op. cit.*, p. 215.
[29] *Ibidem*, p. 227.

dar e dărîmată acum şi nu şi-au mai putut construi alta. La Ţiptelnic, nu era nici şcoală nici dascăl, fiind săraci. La Mureşeni, şcoala nu era frecventată, din aceeaşi cauză. La Crăciuneşti, din lipsa şcolii, elevii învăţau la casa cantorului, ca şi cei din Sîntandrei. La Iobăgeni (azi Valea), diaconul învăţa copiii fără nici o plată, ca şi cantorul din Murgeşti, în ambele sate neexistînd clădire şcolară [30]. În aceeaşi vreme, românii din Culpiu, din Săbed, Sîntana de Mureş, frecventau şcoala maghiară, iar la Pănet şcoala lor avea dascăl reformat [31]. Şcolile secuieşti din Gheorgheni erau urmate, la începutul secolului al XIX-lea, şi de românii din satele vecine [32].

Vorbind despre şcoala românilor se cuvine să amintim strădaniile, în cauza ei, ale lui Petru Maior, ca şi rolul pe care l-au avut în desfăşurarea sa modestele aşezăminte monahale [33] din partea locului. Zapisul, din 1737, al mănăstirii de la Chiheru de Sus atestă că cei implicaţi şi preocupaţi de fiinţa sa, alături de Gligoraş dascălul, erau din sate de pe valea Beicii, a Mureşului şi a Nirajului [34], ceea ce îi reliefează destinaţia culturală. În deceniul şase al secolului respectiv, în fruntea şcolii de la Chiheru de Sus se afla Grigorie dascălul [35].

Prestigiul unei şcoli mănăstireşti, dar şi ura împotriva ei a nobilului străin de neam şi de năzuinţele sale, le consemnează un lot de acte referitoare la mănăstirea Hudacului [36]. Baronul Leopold Bornemisza nu a mai îngăduit şcoala de aici, impunîndu-şi voinţa ca aceasta să dispară. Eforturile susţinute de Petru Maior, timp de patru ani, spre salvarea acesteia (1804—1808), nu au avut succes, obţinîndu-se abia ca baronul să construiască şcoală cu casa învăţătorului la Gurghiu. Slova documentului atestă că şcoala „la mănăstirea aceea totdeauna s-a obţinut", binefacerile ei răsfrîngîndu-se nu numai asupra satelor din ţinutul Gurghiului ci şi „de la cîmpie şi de prin alte părţi", întreţinerea ei cerînd puţină cheltuială. Un exemplar din *Pravoslavnica mărturisire*, tipărită la Buzău, 1691, a fost dăruit, anul următor apariţiei, lui popa Petru din Hudac, de către Mihai Cantacuzino vel spătar [37], faptul, înscris pe filele cărţii, dovedind relaţiile cărturarilor din Hudac cu ctitorii de cultură de la sudul munţilor. Priceperea şi faima lui popa Petru erau recunoscute şi de nobilii de pe valea

[30] *Ibidem*, p. 232.
[31] *Ibidem*, p. 230, 232.
[32] *Şemat.*, Blaj, 1900, p. 333.
[33] A. Holircă, *op. cit.*, p. 214—221.
[34] Şt. Meteş, *Mănăstirile româneşti din Transilvania şi Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 131—132.
[35] A. Holircă, *op. cit.*, p. 213.
[36] Arh. St. Fil. Alba Iulia, fond. cit., Cab. Mitrop., Dosar 52 (1785—1834).
[37] I. Cristache-Panait, *Cartea de Buzău în satele transilvane*, în *Spiritualitate şi istorie la întorsura Carpaţilor*, vol. II, Buzău, 1983, p. 293.

BDD-B457-03 © 1990 Editura Ştiinţifică
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:06:43 UTC)

Tîrnavei Mici, care, într-o scrisoare din 15 iunie 1704, către Guberniu îl numesc „învățat popa Petru din Hudac" [38].

În 1785 s-a cerut și obținut de la Guberniu strămutarea de la Tîrgu Mureș la Reghin a școlii, avîndu-se în vedere trebuința acesteia aici „nu numai pentru sine ci și pentru satele care sînt prinprejur și au lipsă de învățătură". Prin adresa din 6 noiembrie acel an, Episcopia Blajului înștiința de acest fapt pe arhidiaconul Reghinului, cerîndu-i : „... prin eparhia-ți încă vei vesti tuturor fiilor noștri celor pravoslavnici și bine credincioși, ca urmînd celor prea înalte orînduieli împărătești, pre fiii și fiicele sale care au intrat într-al șaselea an și dintr-al doisprezecelea încă n-au ieșit, la numita școală cu toată osîrdia să-i trimită", cu scopul „să învețe limba sa, a ceti, scrie, număra și vițul creștinește de unde, ce bine și folos va avea neamul nostru însuși poți vedea" [39].

Conscrierea populației românești din Secuime face parte integrantă din statisticile transilvane din secolul al XVIII-lea, respectiv din 1733 [40], 1750 [41] și 1760—1762 [42]. Aparține deci vremurilor în care procesul deznaționalizării prinsese un ritm grăbit ca urmare a înrăutățirii situației politice, sociale și economice a vieții românilor. Era vremea cînd la Sîngiorgiu de Pădure obștea de iobagi români [43], apucîndu-se „cu mare putere", la sfatul episcopului și a doisprezece preoți, să-și ridice biserică, au fost zăticniți de „domnii posesori" Rhedei Pál și fii, primind învoirea pentru săvîrșirea acesteia numai după multă rugare și după cererea în scris a învățatului popa Petru din Hudac, fapte ce reies din documentul din 15 iunie 1704, deja amintit [44]. Era vremea cînd românilor din Joseni (jud. Harghita), „stăpînii" le-au desțelenit cimitirul ce-l aveau înainte, pentru fiecare mort apăsîndu-i cu datorii, nedreptăți pentru care se plîng cerînd rezolvarea [45].

Conscripțiile amintite, cărora le-o adăugăm pe aceea, parțială, din 1748, a scaunului Gheorghenilor [46], înscriu români, în număr mai

[38] Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, I, Sibiu, 1889, p. 35—40.
[39] Arh. St. Fil. Alba Iulia, fond. cit., Protocol, 2, 1785—1788.
[40] A. Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728—1751)*, Blaj, 1900, p. 305—416.
[41] Idem, *Statistica românilor din Transilvania făcută de vicarul episcopesc Petru Aron*, Sibiu, 1901.
[42] V. Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni din anii 1760—1762*, în *An. Ist. N.*, III, Cluj, 1926, p. 616—700.
[43] Conscripția, din 1733, a lui Clain înregistra 133 familii (cf. A. Bunea, *Din istoria românilor*, p. 340) ; aceea din 1750, a lui Aron 1296 suflete (cf. Idem, *Statistica românilor*, p. 44) ; iar cea, din 1761—1762, a lui Buccov înscria biserica ortodoxă cu 55 de familii (cf. V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 683).
[44] Ilarion Pușcariu, *op. cit.*, p. 37—40, 40—43.
[45] A. Bunea, *Statistica românilor*, p. 12.
[46] Ion Ranca, Liviu Moldovan, *O conscripție necunoscută de la 1748 a populației românești din scaunul Gheorghenilor*, în *Apulum*, XV, 1977, p. 335—354.

mare sau mai mic, în toate părțile Secuimii, vădind prezența lor de altă dată, ca și procesul istoric semnalat. Cum s-ar putea explica lipsa lăcașului de cult în așezările cu comunități importante, ca Gheorgheni, Ditrău, Lăzarea [47], Mihăileni [48], altfel decît prin faptul că după ruinarea celui bătrîn nu primiseră îngăduința să-l înlocuiască, lucru pe care-l cereau, în 1750 „cei mulți", din satele Cason și Cașinul Nou [49]. Cum s-ar putea explica ființarea lăcașului de cult în așezări cu un număr mic de români [50], decît prin faptul că ctitoria puternicei obști de odinioară continua să dăinuie.

Nu trebuie pierdut din vedere că statisticile, în discuție, nu s-au dovedit complete și exacte, carențe deja demonstrate pentru anume zone [51], fiind de mare interes o editare critică a acestora, în care datele să fie confruntate între ele, precizîndu-se, totodată, în lumina atestărilor documentare, cîte și care așezări au fost omise.

Îndoiala asupra numărului românilor, referindu-ne la sud-estul Transilvaniei, se naște din observația că, adesea, acesta este mai mic în conscripția lui Clain, decît în aceea a lui Buccov, mai tîrzie cu trei decenii. Menționăm, în acest sens, din districtul Odorheiului, satele Mugeni, la care Clain înscrie 9 familii iar Buccov 23 de familii [52], Merești cu 12 și respectiv 29 familii [53], Bezidu Nou, cu biserică, 12 familii la Clain și 23 la Buccov [54], Praid cu 5 și respectiv 15 familii [55]. În mod contrar, semnalăm numai faptul că în timp ce Clain înregistrează străvechea așezare românească Vlăhița, cu 11 familii [56], Buccov o omite. Avem, în același timp, argumente să punem sub semnul incertitudinii informațiile lui Buccov, în sensul diminuării realității. Deocamdată numai cîteva exemple, altele aflîndu-și locul cu prilejul semnalării bisericilor sau a unor bunuri de cultură și artă, doveditoare. La Tîrgu Secuiesc, conscripția lui Clain înrubricheză o biserică, un preot neunit, Ioan, și 7 familii [57] (număr infirmat de ridicarea, după numai două decenii, a unui nou lăcaș). Buccov ignoră această așezare care, din 1754 pînă astăzi, are biserică de piatră. Din Treisate (Cioc, Hotești, Ștefănești), de pe Tîrnava Mică, se însumează,

[47] *Ibidem*, p. 338.
[48] A. Bunea, *Statistica românilor*, p. 12.
[49] *Ibidem*.
[50] Alegem ca exemple, în acest sens, orașul Odorhei, cu 9 familii, satele Eliseni cu 8 familii și Aldea, cu 7 familii, cf. V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 675—677.
[51] I. Cristache-Panait, *Contribuții la cunoașterea populației românești a județului Alba la mijlocul secolului al XVIII-lea în lumina valorilor de cultură și artă*, în SCIA, tom. 33, sub tipar.
[52] A. Bunea, *Din istoria românilor*, p. 413 ; și respectiv, V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 676.
[53] A. Bunea, *op. cit.*, p. 414 ; V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 677.
[54] A. Bunea, *op. cit.*, p. 336 ; V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 677.
[55] A. Bunea, *op. cit.*, p. 327 ; V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 675.
[56] A. Bunea, *op. cit.*, p. 413.
[57] *Ibidem*, p. 378.

BDD-B457-03 © 1990 Editura Științifică
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:06:43 UTC)

după conscripția amintită, 33 familii, fără lăcaș de cult [58]. În 1761, sau într-unul din cei 4 ani următori, sătenii ortodocși din Cioc se plîng episcopului Dionisie Novacovici [59], că: 3 familii de uniți țin biserica, pe cînd ei sînt 47 de familii, tot sub dajdia împăratului. Cer să li se dea loc să-și ridice biserică [60]. Localitatea Rimetea (fost Troscu, Trascău), de pe valea Trascăului, nu este cuprinsă în statistica anilor 1760—1762, deși ar fi fost îndreptățită, după cum reiese din următoarea însemnare de pe o carte de Buzău, din 1704: „acest *Apostol* l-am scos eu din tipăriturile cei vechi, cînd era biserica Troscului din lemn, erei Ioniță Oltean leat 7263" (1755) [61].

Pentru treapta pe care este situat în veacul al XVIII-lea procesul de secuizare al românilor, merită a releva, așa cum se desprinde din conscripția lui Clain, o temeinică organizare bisericească, pe arhidiaconate, unele avînd desigur rădăcinile implîntate în veacuri de istorie, ca și frecvența bisericii românești, pe valea Nirajului, a Mureșului Superior, a Tîrnavei Mici și chiar a Tîrnavei Mari, frecvență ce poate fi afirmată după atenta parcurgere a rubricii respective din mai susnumitele catagrafii.

Din considerente ce se vor desprinde cu ușurință din cele ce urmează, inaugurăm categoria de mărturii asupra cărora ne-am propus să stăruim în capitolul acesta, cu prezentarea casei, document de majoră însemnătate istorică [62].

Casa din lemn „locuința preferată a țăranului român" [63], domina peisajul constructiv al unora dintre județele Secuimii, la începutul secolului nostru [64], mesageră a unei străvechi civilizații a lemnului, născută și întreținută, de-a lungul secolelor, din bogata zestre pădurroasă a masivelor muntoase [65]. Pe valea superioară a Mureșului, pe aceea a Nirajului, pădurile obștei fuseseră demult antrenate, fie în procesul transformărilor în terenuri agricole, fie în acela al trecerii

[58] Vl. Ciobanu, *op. cit.*, p. 683, 685 (31 familii ortodocse și 2 unite).

[59] Data documentului se află între 1761 și 1765.

[60] N. Iorga, *Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene*, II, București, 1906, p. 241.

[61] I. Cristache-Panait, Contribuții..., *op. cit.*

[62] Al. Arbore, *Însemnătatea cercetărilor etnografice pentru cunoașterea poporului român*, în *Bul. Geogr.*, tom. XLVIII, 1929, București, 1930; Romulus Vuia, *Dovezile etnografice ale continuității*, în *Transilvania*, 74, 1943, nr. 4, p. 21—24; bibliografie selectivă privind importanța istorică a casei românești, este cuprinsă în nota 8 de la p. 152 a lucrării lui Ion Vlăduțiu, *Etnografia românească*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1973.

[63] Emm. de Martonne, *La Valachie*, Paris, 1902, p. 251.

[64] După statistica din 1910, în județul Ciuc, din 31 254 case 29 893 erau din lemn, în Trei Scaune, 29 469 case din 32 296; în Odorhei, erau din lemn, 24 199 din 29 083, cf. Sabin Opreanu, *Ținutul secuilor*, Cluj, 1928, p. 187—188.

[65] Ștefan Imreh, I. Pataki, *Contribuții la studiul agriculturii transilvane (1570—1610)*, în *Acta MN.*, Cluj, IV, 1967, p. 163—165; Idem, (II), în *Acta MN.*, VI, 1969, p. 205—208; Sabin Opreanu, *op. cit.*, p. 145—148.

lor, absolute, în folosința stăpînilor feudali [66]. Sugestivă, pentru primul aspect, este declarația celor din Pănet la conscripția urbarială din 1785: „lemne de foc avem, dar nu multe, unii dintre noi care și-au îngrijit loturile sesionale de pădure, alții însă le cumpărăm pe bani, întrucît unele loturi de pădure s-au nimicit demult fiind prefăcute în locuri arătoare" [67]. La finele secolului trecut casele se mai construiau din lemn, ca și edificiile școlare [68], pînă astăzi rămînînd însă vrednice dovezi ale artei lemnului numai lăcașuri de cult, porți, rare exemplare de case tradiționale, piese de mobilier și obiecte de uz casnic, ce s-au strecurat prin vreme.

Înfloritoare, la începutul veacului al XX-lea, „în satele de munte din tot ținutul locuit de români, de o parte și de alta a Carpaților" [69], arhitecturii lemnului nu i s-au consemnat virtuțile, atunci, în destule dovezi, sesizat fiind procesul dispariției lor. În 1911 N. Iorga semnala: „În furia de înnoire se dărîma an de an sute de case țărănești cu valoare artistică. Minunate sculpturi în lemn se sfarmă ... văi întregi, ca a Teleajenului, mai păstrează material pentru nu știu cîte albumuri", preconizînd acel „mîine" în care „nu va mai rămîne nimic de culeș" [70]. Ceva mai tîrziu, Tache Papahagi cerea: „o cît mai neîntîrziată explorare a tuturor manifestărilor poporului nostru", printre care le numea și pe cele „concrete, deci etnografice. În modul acesta ne-am putea apropia din ce în ce mai mult de o cunoaștere a originei și evoluției istorice a ființei etnice sub diferitele sale manifestări" [71].

Nu era greu, din acea evidentă realitate constructivă, să se ivească atît de firească afirmația analogiei casei secuiești cu a celei românești, faptul constituind unul dintre argumentele originii etnice a așezărilor „din Secuime" [72]. O primă și meritorie analiză a casei din ținuturile de sud-est ale Transilvaniei, o datorăm lui Sabin Opreanu [73]. Pe bază a numeroase exemple, pe care le-a avut la îndemînă, autorul a arătat că tipurile de locuințe de aici se regăsesc pe toată aria românească, reliefînd totodată unele elemente arhaice din alcătuirea lor

[66] L. Botezan, *Posesiunile obștești ale țăranilor de pe teritoriul actualului județ Mureș în perioada 1785—1820*, în *Marisia*, IX, Tîrgu Mureș, 1979, p. 195—196.

[67] L. Moldovan, Ioan Pop, *Conscripții urbariale mureșene din 1785*, în *Marisia*, VI, 1976, p. 217.

[68] Fenomen ce rezultă din datele aflate în *Șemat.*, Blaj, 1900. (Construirea din lemn a casei parohiale, constituie dovada că din același material se edifica aceea a familiei țărănești.)

[69] G. Oprescu, *Arta țărănească la români*, București, 1922, p. 63.

[70] N. Iorga, *O culegere austriacă de desemnuri ale caselor țărănești*, în *Neamul românesc literar*, III, 1911, nr. 234.

[71] Tache Papahagi, *Images d'ethnographie roumaine*, vol. II, București, 1930, p. 4.

[72] N. Iorga, *La question roumaine en Autriche et en Hongrie*, București, 1915, p. 30; Idem, *Trecutul românesc prin călători*, I, București, 1920, p. 192; Idem, *Rolul românilor în istoria universală*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1985, p. 115; Simion Mehedinți, *op. cit.*, p. 599.

[73] Sabin Opreanu, *op. cit.*, p. 168—191.

BDD-B457-03 © 1990 Editura Științifică
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:06:43 UTC)

(grinda-meșter, gogul, acoperișul în 4 ape, ș.a.), disertația avînd în atenție bibliografia străină asupra temei. În 1952, valea Casinului a fost studiată din punct de vedere al artei populare, din materialul publicat [74] vădindu-se impropriu atributul de „secuiesc" dat exemplarelor de case prezentate.

În vremea din urmă fondul constructiv tradițional din zona Ciucului, a Giurgeului, a Odorheiului s-a redus simțitor, puținele exemplare de case aflîndu-se nu departe de ziua din urmă, în viitor revenind doar unor exponate muzeistice [75] menirea de a atesta trecutul prestigios al artei lemnului din sud-estul Transilvaniei.

Cercetate pe teren, în 1983, și analizate apoi în lumina întregii bibliografii referitoare la arhitectura de lemn românească, exemplarele din perimetrul județului Harghita vădesc apartenența lor la această arie de civilizație, prin tipologie [76], sisteme constructive și elemente decorative [77].

Precedem prezentarea obiectivelor însăși prin relevarea unor aspecte semnificative și anume : cel al folosirii, cu precădere, al bîrnelor rotunde, sistem general în vechime [78] ; al regăsirii tipului de casă arhaic, cu tîrnaț parțial, surprins arheologic la Ariușd [79] (județul Covasna), și care, după constatarea lui Romulus Vuia, era răspîndit în Țara Hațegului și regiunea Pădurenilor, ca și în partea centrală a Munților Apuseni, „două dintre cele mai însemnate ținuturi ale Ardealului, ambele cu un rol istoric covîrșitor în trecutul îndepărtat și mai apropiat al neamului" [80] ; sculptarea cu motivele străvechi, ale baștinașilor, a meșterului-grindă, ca și a altor elemente arhitectonice ; răspîndirea acoperișului în 4 ape, cu pante mari, caracteristic caselor țărănești la români [81] ; prezența tîrnațului, pe una sau mai multe laturi, element îndrăgit în toate zonele țării. Revenind asupra unora dintre aspectele enumerate, subliniem dăinuirea pereților din bîrne

[74] *Elemente de arhitectură și decorative de pe valea Casinului*, în *SCIA*, artă pl., nr. 3—4/1954, p. 254—260 (notă redacțională din articolul lui Károly Kós).

[75] Aflate în muzeele din : Miercurea Ciuc, Odorheiu Secuiesc, Sîntu Gheorghe ș.a.

[76] Pentru tipurile de case românești a se vedea ; R. Vuia, *Așezările, casa și portul țăranului român din Ardeal și Banat*, în *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul, 1918—1928*, vol. I, București, 1929, p. 603—609 ; Idem, *Satul românesc din Transilvania și Banat*, în *Studii de etnogr. și folclor*, vol. II, Ed. Minerva, București, 1980, p. 11—111 ; Grigore Ionescu, *Arhitectura populară românească*, Ed. Tehnică, București, 1957, p. 25—40; P. Stahl, P. Petrescu, *Locuința țăranului român*, Ed. Științifică pentru Literatură și Artă, 1958, p. 25—49 ; *Arta populară românească*, Ed. Academiei R. S. România, 1969, 137—142 ; Ion Vlăduțiu, *Etnografia românească*, p. 155—168 ; V. Butură, *Etnografia poporului român*, Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 78—97, ș.a.

[77] *Arta populară românească*, p. 476—498 ; R. Vuia, *Satul românesc din Transilvania și Banat*, în *vol. cit.*, p. 79—108, ș.a.

[78] R. Vuia, *op. cit.*, p. 85 ; I. Vlăduțiu, *op. cit.*, p. 169.

[79] Al. Tzigara Samurcaș, *Catalogue de la Section d'art paysan*, București, 1937, p. 11.

[80] R. Vuia, *op. cit.*, p. 39—40, 50.

[81] *Ibidem*, p. 100.

rotunde la străvechi case din Munții Apuseni, amintindu-le pe cele din Cetea, Geoagiu de Sus, Dealul Geoagiului, Tecșești, dar și pe cele moldovene, exemple alegînd din Muzeul Satului din București, provenite de la Mesteacăn-Neamț, Straja-Suceava, Nereju-Vrancea.

Pentru casa cu tîrnaț parțial, a cărei arie de răspîndire cuprinde regiuni de străveche tradiție și cultură populară românească [82], revenim în Munții Apuseni, la Ponorel, Geogel, Lăzești, Pleșcuța, Culdești (ultimele 3 componente ale comunei Vadu Moților). De la acest tip de casă a evoluat, în teritoriul supus atenției noastre, locuința cu 3 încăperi, a cărei tindă, centrală, are fațada deschisă, formă tipologică întîlnită și în alte zone ale țării : Argeș (la Dragoslavele) ; Vrancea (la Vrîncioaia) [83]. Casa, cu tîrnaț parțial, și-a continuat existența și în perimetrul județului Covasna, mărturii fiind exemplarele din satul Filia, com. Brăduț (de la nr. 223 și 227) [84], dar și casa parohială a bisericii românești din Vîlcele [85]. Pentru meșterul-grindă, după Nicolae Densușianu : „grinda principală unde țăranii români scriu de ordinariu anul sau numele celui ce a ridicat casa" [86], menționăm frumoasele piese, zărăndene, de la o casă de sfîrșit de veac XVII, din Rovina și respectiv de la o alta din Tomești, datată 1700, dar și inegalabilele opere ale genului, de la bătrîne biserici de lemn, poposind, în acest scop, la Gîrboul Dejului, Leurda, Nicula, Calna (jud. Cluj), toate monumente din al XVII-lea veac, dar și în Munții Apuseni la Lăzești, la ctitoria reînnoită în 1736, a moților de aici. Referindu-se la monografia întocmită de Orbán Balazs [87], Ion I. Rusu, constatînd lipsa criteriului etnicității în elaborarea acesteia, apreciază că autorul a văzut totul în Secuime, dar nu pe români [88], observație îndreptățită numai dacă nu acordăm atenție ilustrației grafice în care imaginea casei sale de lemn, apare frecvent, fie chiar sub apelativ străin, ca și aceea a lăcașului de cult. La Racu, casa Cserei Miháli, cu tîrnaț pe două laturi avînd stîlpii ciopliți, este acoperită, în 4 ape, și învelitoare de șindrilă. Dincolo de gardul de

[82] I. Vlăduțiu, *op. cit.*, p. 161.

[83] Florea Bobu Florescu, Marcela Focșa, *Observații cu privire la arhitectura și interiorul din comuna Vrîncioaia (Vâsui) — Vrancea*, în *Studii și cercetări de etnografie și artă populară*, Ed. Științifică, București, 1965, p. 312—313.

[84] Această variantă tipologică o înfățișează și casa parohială a bisericii românești din Aita Mare (Covasna), cu însemnare în limba maghiară privind construirea, în 1884, de Sibian David și soția Lazăr Nutzi.

[85] Modificată însă prin lucrările de reparații din 1983.

[86] N. Densușianu, *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria, 1784—1785*, București, 1884, p. 139, nota 2, p. 141, nota 2.

[87] *Székelyföld leirása*, vol. I—VI, Pest, 1868—1870.

[88] Lucr. de față, p. 118—119.

BDD-B457-03 © 1990 Editura Științifică
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:06:43 UTC)

lemn, protejat cu șiță, ca la gospodăriile cu ocol, se zărește biserica [89]. Despre această casă, din veacul al XVII-lea, B. Nagy Margit spunea: „dacă nu ai ști că este o curie ți s-ar părea o casă țărănească. Tîrnațul n-are arcade, iar grinzile de susținere sînt statice" [90]. Era desigur, modelul casei autohtonilor, din care Buccov înregistra doar 14 familii [91]. La Odorhei avem imaginea casei de deal cu soclu de piatră, galerie, pe două laturi, cu stîlpi ciopliți și palimar în trafor; din împrejurimile Miercurii Ciuc este înfățișată o locuință, cu soclu în panta terenului, acoperiș, de șindrilă, în 4 ape, stîlpii tîrnațului fiind uniți printr-o rugă [92]. Mulțimea gospodăriilor cu învelitoare de paie sau șindrilă era sugerată, la Colțești [93] și Moldovenești, în ultima așezare ivindu-se și biserica de lemn [94]. La Ernei, lăcașul modest, al românilor, era în preajma celor de alt neam [95], ca și la Cernatu de Jos [96], în ambianța caselor cu acoperiș în 4 fețe și învelitoare de șindrilă. La Întorsura Buzăului, este înfățișată biserica de piatră, de plan treflat [97], iar la Vîlcele ctitoria, din același material [98], ce o înlocuise, de cîteva decenii, pe cea din lemn, precum și pavilioanele stațiunii [99], în care se întîlneau frații români de pretutindeni.

O moară, în alcătuirea căreia românul era meșter iscusit, apare la Gheorgheni-Toplița [100], iar la Chichiș, un familiar pod de lemn [101].

După această reconstituire iconografică, prezentarea unor exemplare de arhitectură populară în lemn, existente, va completa sfera domeniului, susținînd, totodată, considerentele deja amintite. Materialul nu va fi grupat pe tipuri de locuință, ci expus pe așezări, astfel ca varietatea lor, aceeași pe întreg teritoriul românesc, să fie ușor observată, subliniind că nu s-au omis acele așezări ce și-au păstrat etnicitatea, oaze de românism, în pămînt românesc [102].

[89] Orban Balazs, *op, cit.*, II, p. 70.
[90] *Renesźánsz és barok Erdélyben*, Ed. Kriterion, Bukarest, 1970, p. 45.
[91] V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 681.
[92] Orban Balazs, *op. cit.*, I, p. 19; II, p. 30.
[93] Idem, V, p. 234.
[94] Idem, V, p. 175.
[95] Idem, p. 102.
[96] Idem, III, p. 99.
[97] Idem, VI, p. 79.
[98] Idem, III, p. 26.
[99] Idem, p. 27.
[100] Idem, II, p. 138.
[101] Idem, VI, p. 47.
[102] Nici diploma de privilegii, din 1222, acordată secuilor, nu recunoaște nici un drept asupra teritoriului în altă situație, legală, acesta fiind numit expres, al secuilor și al românilor „cum transierint per terram siculorum aut per terram Blaccorum", cf. N. Iorga, *Locul românilor în istoria universală*, ed. îngrijită de Radu Constantinescu, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1985, p. 117 și nota 24.

Dat fiind că partea covîrșitoare a caselor, ce vor fi înșiruite, au acoperișul tradițional în 4 ape, învelitoare de șiță, nu vom reveni asupra acestui element, pentru fiecare caz.

Vom evoca pentru a face punte între dispărut și existent, casa parohială a bisericii românești din Odorheiu Secuiesc [103], construită în anul 1800 [104], în locul celei dinainte, atestate, de conscripția lui Buccov [105]. Se afla, în preajma bisericii [106], pe nord-est, înfățișînd, în dimensiuni modeste și pline de armonie, tipul de locuință străveche, cu tîrnaț parțial, pusă sub adăpostul acoperișului, cu 4 pante și învelitoare de șindrilă.

Cele cîteva case tradiționale, păstrate în Satu Mare (comuna Brădești), se constituie în argumente ale originii românești a satului, alăturîndu-se celui oferit de însăși numele său [107].

Casa David Mihai (nr. 140), după dimensiuni, tip de plan, sistemul de îmbinare al bîrnelor rotunde (încheotori ciobănești), poate aparține sfîrșitului veacului al XVIII-lea. Este formată din tindă și „casa mare", și așezată pe soclu de piatră, în panta terenului. Grinzile podinei străbat la exterior, susținînd streașina. „Casa mare" are ferestre cu oblon. Intrarea prin tindă este marcată de un ancadrament cu muchiile teșite și cuie de lemn. Ușa păstrează zăvorul de lemn, analog celor frecvente odinioară la bisericile de lemn.

Casa David Antal (nr. 136) este reprezentativă pentru tipul locuinței de deal, întîlnit în toate regiunile țării. Datează de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea sau începutul celui următor. În soclul de piatră, cerut de panta terenului, este amenajată pivnița. Pereții, din bîrne cioplite, pe 4 fețe, delimitează două încăperi de dimensiuni apropiate. Pe fațadă, în dreptul celor două intrări, se află un pridvor, cu stîlpi ciopliți și palimar traforat ce amintește „privariu" casei Cîndea de la Dobra (județul Alba), protejat de o polată tangentă la versantul streașinii. Șindrila, de pe acoperișul în 4 ape, a fost înlocuită cu țiglă. Spre adîncimea curții, în prelungirea laturii mici se află o ocolniță.

Casa Ilonca Victoria (nr. 214) a fost construită în a doua jumătate a secolului trecut, fiind o mărturie a originii tipului de locuințe cu tindă deschisă. Este alcătuită din tinda deschisă, unde se menține vatra; „casa mare" sub care este pivnița și casa mică, avînd pereții

[103] Imaginea de ansamblu, casă și biserică, transmisă de S. Opreanu, în *Săcuizarea românilor prin religie*, Cluj, 1927, p. 6, fig. 2.
[104] *Șemat.*, Blaj, 1900, p. 461.
[105] V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 675.
[106] Dispărută, după 1932.
[107] În prima mențiune documentară din 1566, apare sub denumirea de Marefalva, (Satul Mare), cf. C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, Ed. Academiei, 1959, II, p. 99, deci apelativul de proveniență, în limba română; S. Opreanu, *Printre românii săcuizați*, în *Graiul românesc*, I, 1927, p. 9.

BDD-B457-03 © 1990 Editura Științifică
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:06:43 UTC)

din bîrne rotunde, unele, (recuperate, de la casa anterioară), şi cioplite, altele, cu capetele prelungite dincolo de îmbinări, formînd aripi. Pe faţadă, bîrnele coroanei (cele două de sus), străbat şi lungimea tindei deschise, evocînd tipul arhaic al tîrnaţului de colţ. Un mic tîrnaţ, cu pălimar şi scînduri traforate, precede tinda, continuat de altul, deschis în dreptul „casei mari" dar şi pe latura scurtă, deasupra gîrliciului.

Casa Biro Petre (lîngă Poştă), astăzi părăsită, a fost construită, pentru două familii, spre sfîrşitul secolului al XIX-lea. Ridicată pe soclu de piatră este prevăzută cu tîrnaţ, pe două laturi, avînd scările de acces, din dreptul intrărilor, perpendiculare pe acesta, şi învelite cu polate. Acoperişul de influenţă săsească este în două ape. Asemănătoare este şi casa de la nr. 394, care are însă pe faţada lungă, un cerdac şi o scară de acces, fiecare sub adăpostul cîte unei polate. Acelaşi model urmează şi casa de la nr. 401.

Meşteri vestiţi, în prelucrarea lemnului, au fost locuitorii din Căpîlniţa şi Vlăhiţa [108]; din casele lucrate de aceştia se mai conservă puţine exemplare. La începutul secolului al XIX-lea a fost înălţată casa Benedec Gabor, din bîrne rotunde, alcătuită din tinda deschisă, cu cămară în spate, „casa mare" şi odaia de toate zilele. În faţa tindei este un cerdac, prelungit cu prispă, ce se desfăşoară şi pe latura mică, dinspre uliţă, ambele unităţi arhitectonice avînd pălimar şi stîlpi sculptaţi.

Modelul ei a fost urmat, spre mijlocul secolului şi la casa Balaş Gabor, ai cărei pereţi, din bîrne rotunde, cu capetele alungite, sînt aşezaţi pe un mic soclu de piatră. Prispa, de pe faţadă, reazemă pe capetele temeliei, iar în dreptul tindei deschise este un cerdac, pe pilaştri de piatră. Podinile casei ca şi grinzile, prinse în cuie de lemn, alcătuiesc fundătura streşinii. Casa Boţeanu (nr. 76), din aceeaşi vreme are, la întîlnirea pereţilor, adevărate aripi, formate de capetele, prelungite, ale bîrnelor rotunde. Pe faţadă este un tîrnaţ şi un cerdac, pe care reazimă scara de acces.

În oraşul Vlăhiţa se mai văd cîteva case ridicate după tradiţie cu pivniţă şi soclu de piatră, prispă pe una sau două laturi, cerdac în dreptul intrării, pe aceeaşi linie fiind şi scara de acces.

În satul Porumbenii Mari (comuna Mugeni), cîteva exemplare de case bătrîne pot fi considerate documente etnografice. Una dintre acestea, care a aparţinut în trecut familiei Bartoş, dăinuie, la adăpostul unei văi, din 1728, dată înscrisă pe grinda-meşter. Casa are pereţii alcătuiţi din bîrne rotunde, capetele coroanei şi ale tălpii sînt crestate în unghi drept. Este compusă din tindă şi „casa mare", avînd în prelungire ocolniţa, cu pereţii din piatră, peste care se întinde acoperişul casei. În soclu de piatră (cu goluri de aerisire), din panta terenului, este amenajată o pivniţă, semiîngropată, cu gîrliciul marcat prin pilaştrii de piatră, acoperit în două pante, asemenea celui de la casa Tomescu din Ampoiţa (jud. Alba). Din portiţa intrării, cu anul 1846, se mai păstrează, din elementele originare, pragul de sus şi umeraşii, prinşi în cuie de lemn şi sculptaţi, cu motivul dintelui de lup.

[108] S. Opreanu, *op. cit.*, p. 10.

Casa parohială a bisericii româneşti de vîrsta celei de mai sus, cuprinde în plan tinda deschisă cu bucătărie, în spate; „casa mare"; casa mică, cu cămară. Pereţii, din bîrne rotunde, sînt aşezaţi pe un soclu de piatră, sub „casa mare" fiind amenajată pivniţa, (jumătate săpată în pămînt) cu gîrliciul aidoma celui descris mai sus. Tavanul încăperilor este din podini, cu grinzişoare profilate, ce reazemă pe bîrne, cu muchiile teşite. Tîrnaţul este parţial. Acoperişul, în 4 ape, are învelitoare de ţiglă.

Întocmai acestei case ne-a fost descrisă [109] o alta, din satul Peticu [110] (comuna Ulieş), demolată în deceniul trecut, a lui Gabor Ianoş [111]. Bucătăria, din spatele tindei, păstra vatra, deasupra ei nefiind podină (după un străbun obicei). Gîrliciul pivniţei, pe latura scurtă, era cuprins între pilaştrii şi învelit în două pante. Intrarea era susţinută de un buiandrug de stejar, în care era săpat anul 1709. Acelaşi model de gîrlici, cu data construcţiei consemnată în acelaşi loc l-am regăsit, la Geoagiu de Sus (jud. Alba) la casa lui Pop Cornel al lui Dumitru, din 1740.

Din veacul al XVIII-lea se păstrează şi casa Felechi Petru [112], ea aflîndu-se însă pe alt amplasament. A fost strămutată în două rînduri, după credinţa populară că prin schimbarea locului alungă necazurile (în cazul dat, nu trăiau copiii). Pe locul actual casa a fost montată spre sfîrşitul secolului trecut. Cu pereţii din bîrne rotunde, cu capetele primazului mult alungite, locuinţa repetă structura şi compartimentarea obiectivului înainte prezentat. Tîrnaţul reazemă pe pilaştri de piatră, ce încadrează şi gîrliciul. Plastica faţadei este

[109] De către preotul reformat din Porumbenii Mari, Dl. Nogy, strămoşilor căruia îi aparţine.

[110] Pentru originea etnică a satului, vechiul său nume „Petca" (cf. C. Suciu, *op. cit.*, II, p. 37) este edificator. În 1733 erau înscrise aici 16 familii româneşti, cf. A. Bunea, *op. cit.*, p. 411.

[111] Menţionăm frecvenţa numelui de Gabor, la români. În conscripţia lui Clain apar numeroşi preoţi cu acest nume din cîmpia Ardealului, părţile Clujului, Sălajului ş.a. A se vedea, A. Bunea, *op. cit.*, p. 308, 316, 327, 329, 331, 336, 337, 342, 348, 352, 358, 388, 405, 407. O *Evanghelie* de Bucureşti, 1723, este cumpărată în 1749 de protopopul Gabor de la Soarăş. O atestaţie a poporenilor de la Lunca, din 1774, pentru cerere de preot la biserica lor de la Ghimeş, este semnată, printre alţii, de Gabor Ianoş (*Arh. St. Fil. Alba Iulia, fond Mitrop. Gr.-Cat.*).

[112] În anul cercetării, 1983, avea 74 de ani. Strămoşii săi au fost din Felcac, iar mama sa, românca, s-a născut în această casă, de la dînsa preluînd informaţiile relatate nouă.

BDD-B457-03 © 1990 Editura Ştiinţifică
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:06:43 UTC)

întregită prin prezența cerdacului și a scării de acces cu balustradă înclinată, aflate sub polată în prelungire. Grinzile streșinii sînt crestate în trepte.

Casa Felechi Andraș [113] se află în vecinătatea celei a lui Bortoș. A fost construită, în secolul trecut, pe două niveluri : parter din piatră ; etaj, din bîrne rotunde îmbinate în cheotori „românești", cu galerie și cerdac. Casa Felechi Imre a preluat, în 1908, modelul veacului trecut, descris în exemplarul de mai sus. Ferestrele sînt prevăzute cu roșteie, ca acele din Munții Apuseni.

În satul Bisericani (comuna Lupeni) a fost pusă în valoare, în 1977, prin strămutare și restaurare „casă-muzeu". Alcătuirea sa constituie rezultatul a două etape de construcție : primei, de la finele secolului al XVIII-lea, îi revine tinda deschisă (forma arhaică a tîrnațului parțial) cu bucătăria din spate și „casa mare" ; celei de-a doua, din jurul anului 1870, îi aparține camera mică, supralărgită pe linia fațadei. Acoperișul tradițional, în 4 ape, a fost modificat, recurgîndu-se la un timpan trapezoidal. Bîrnele rotunde, ale pereților, ulterior tencuite, se îmbină în cheotori „românești" (sau stînești), cu capetele alungite. În fața tindei, se află un tîrnaț, cu stîlpi sculptați și pălimar traforat, la înălțimea soclului de piatră și rezemat pe capetele bîrnelor de temelie. Scara de acces este protejată printr-o polată susținută de doi stîlpi, analogi celor de la tîrnaț.

Din raza aceleiași comune, de la Păltiniș, o altă casă a fost păstrată posterității prin reconstruirea ei în secția etnografică în aer liber a Muzeului din Cristuru Secuiesc. Din bîrne rotunde, cu capetele mult alungite, înfățișează tipul cu tindă deschisă, avînd, în planul doi, bucătăria cu vatră, „casa mare" și casa mică. Tavanele sînt alcătuite din podini pe grinzi profilate. Grinda-meșter se află numai în „casa mare", pe ea fiind săpată inscripția, cu anul 1853. Tîrnațul, cu stîlpi sculptați și pălimar traforat, este înfundat, în dreptul tindei, cu un perete de scînduri traforate, element specific zonei. Acoperișul, cu 4 pante și învelitoare de șiță, are pe coamă, un fel de minipavilioane, asemeni celor de la unele biserici de lemn.

În Corund, casele tradiționale, se înscriu în următoarele variante : case fără tîrnaț ; fără tindă deschisă ; cu tindă deschisă ; cu prispă și cerdac, avînd balustrada pălimarului cu arcaturi.

Și aici, un exemplar, pe cale de dispariție a devenit prin strămutare și restaurare „casă-muzeu". A fost construită, dincolo de mijlocul secolului al XVIII-lea, din bîrne rotunde, după un tip

[113] Numele Felechi este răspîndit în Porumbenii Mari. Unii cu acest nume au venit din satul Feleac (azi Feleag, com. Vînători), așezare curat românească așa cum o atestă și conscripția lui Clain, cf. A. Bunea, *Din istoria românilor*, p. 326.

arhaic ; tinda, cu intrarea, și „casa mare". Acoperișul, în 4 ape, cu învelitoarea de șindrilă, are streașina prelungită peste capetele grinzilor.

Casa Malnaș (de pe strada Baltă), a fost edificată în 1915, după modelul inițial, arsă, cu întreaga uliță, în zilele războiului.

Pereții, din bîrne cioplite, înfățișează planul cu tindă deschisă și cămară în spate ; „casa mare" ; casa zilnică, în care se află vatra cu băbură. Grinzile tavanului străbat la exterior, fiind cioplite cu crestături, în trepte. Pe fațadă este prispa cu cerdac, și scara de acces. Acoperișul, în 4 ape, cu învelitoare din șindrilă, este străpuns de lucarne și prevăzut cu cruci, pe coamă, o polată de prelungire protejînd unitățile fațadei. Pivnița parțială, în soclu de piatră, este adîncită prin săpare.

Casa Biro Domocoș (nr. 496), din secolul al XIX-lea, atestă modelul urmat de locuința mai sus-prezentată, pereții fiind însă din bîrne rotunde. Tîrnațul înconjură două laturi, avînd stîlpi sculptați, și umerași traforați (procedeu decorativ întîlnit de o parte și de alta a Carpaților).

Casa Farcaș Andrei (nr. 823), de la mijlocul secolului al XIX-lea, a preluat planul casei cu tindă deschisă și odăi laterale. Pereții, din bîrne rotunde, sînt așezați pe un soclu mic de piatră. Tîrnațul are stîlpi sculptați. Casa Balaș Martin (nr. 939), din preajma anului 1845, are același plan. Se remarcă, la fațada tindei, cele 3 bîrne de coroană, intersectate în console cu cele ale primazului. Acoperișul, cu șindrilă, se prelungește printr-o polată peste tîrnațul, din fața tindei, cu scîndurile traforate. Giurgiuveaua verticală a ferestrelor, este cioplită pe o succesiune de volume, păstrînd amintirea roșteie. Asemenea acestui exemplar este și casa Jója (nr. 1200), care are tîrnaț, pe două laturi.

Casa Simeon Moise, de la mijlocul secolului al XIX-lea, este dispusă pe două niveluri : un demisol, din piatră ; un parter, suprainălțat, din bîrne rotunde, alcătuit din două camere și împrejmuit, cu prispă, pe două laturi ; pe cerdacul, din dreptul intrărilor, sprijină scara de acces și se prelungește învelitoarea de șindrilă. Pe două niveluri este și construcția părăsită (de la nr. 71) ; parterul, din piatră, are prispă cu pălimar, iar etajul, din bîrne cioplite, este prevăzut cu o galerie pe stîlpi sculptați și un cerdac, pe care reazemă scara de acces, de sub polată.

Secția în aer liber a Muzeului din Miercurea-Ciuc cuprinde și o casă din Corund, reprezentativă pentru secolul trecut. Ea înfățișează planul cu tindă centrală deschisă pe fațadă, avînd de-a lungul tîrnaț, cu pălimar. Soclu de piatră cuprinde o pivniță.

Arhitectura din Corund este prezentă și în Muzeul Tehnicii Populare din Dumbrava Sibiului printr-o gospodărie de olar, adusă

BDD-B457-03 © 1990 Editura Științifică
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:06:43 UTC)

aici, în 1973, compusă din casă, şură, atelier [114]. Casa edificată în 1832, din bîrne rotunde, pe soclu de piatră, cuprinde o tindă centrală, cu faţada deschisă, cu cîte două încăperi de o parte şi de alta ; tîrnaţul este parţial, din scîndură traforată.

Din comuna Săcel [115], ce şi-a păstrat prin vremi etnicitatea, arhitectura de veche tradiţie a dispărut. Mai dăinuie încă, părăsită, o casă (la nr. 26), de la mijlocul secolului trecut, de tipul ades menţionat, cu tindă centrală şi două încăperi, tîrnaţ parţial, în dreptul tindei şi a „casei mari" ; pe soclu de piatră în panta terenului, în care este amenajată pivniţa. Acoperişul, iniţial cu 4 pante, a fost modificat la unul dintre capetele scurte.

În zona Giurgeului, pornind de la izvoarele Mureşului, ne oprim întîi la Voşlobeni, pentru a semnala unele construcţii tradiţionale. Casa veche a lui Chindea Petru, păstrată probabil din veacul al XVIII-lea, constituie un exemplar remarcabil pentru tipul de locuinţă cu tîrnaţ parţial, prilejuind înţelegerea evoluţiei către varianta casei cu tindă deschisă. Are pereţii din bîrne rotunde, unele cioplite pe două feţe, îmbinate în cheotori, cu capetele mult prelungite, avînd toate elementele constructive prinse prin cuie de lemn. Este formată dintr-o cămară, în faţa tîrnaţului, şi din „casa mare". Tîrnaţul este delimitat de grinda transversală şi de cea longitudinală a casei, punctul de intersecţie, sprijinindu-se pe un pilastru sculptat.

Casa Tinca Maria Betea (la nr. 106), din secolul al XIX-lea, cu pereţii din bîrne rotunde, cuprinde tinda (cu intrarea) şi „casa mare". Streaşina sprijină pe capetele grinzilor, decorate cu profile curbe.

O casă de la Joseni a fost strămutată în Secţia în aer liber a Muzeului din Miercurea-Ciuc. Reprezentativă pentru secolul trecut, ea înfăţişează forma evoluată din tipul cu tîrnaţ parţial ; fiind compusă dintr-o tindă deschisă, cu bucătărie, în spate, şi cîte o cameră de o parte şi de cealaltă. Bîrnele pereţilor sînt rotunde, cu capetele intersectate sub forma unor aripi ; acoperişul cu două pante, după obiceiul saşilor.

În oraşul Gheorgheni, Strada Veche, din apropierea Mureşului, degajă un iz patriarhal, prin casele de tip străvechi şi cele cîteva anexe gospodăreşti. Ar fi de un real folos istoric trecerea, în ansamblu, a uliţei, în evidenţa monumentelor şi restaurarea componentelor. De la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, sau din pragul celui următor, dăinuie locuinţa de la nr. 42, din bîrne rotunde cu tindă deschisă (derivată din tîrnaţul parţial), cu bucătărie în spate şi „casa mare". Streaşina acoperişului, în 4 ape, foarte generoasă, reazemă pe console. În aceeaşi curte se află o casă cu două încăperi, tinda şi „casa mare" pe aceeaşi linie, precedate de tîrnaţ. Casa de la nr. 32 aparţine începutului de secol al XIX-lea, la pereţii acesteia din bîrne rotunde observîndu-se cuiele de lemn. Tinda, deschisă, este dispusă central, unită cu încăperile alăturate, prin coroană, şi prin intersecţia în console a capetelor bîrnelor, stăruitoare amintire a tîrnaţului parţial. În casa zilnică se păstrează vatra (elementele tavanului răzbat în afară constituind streaşina pe console decorate cu profile drepte şi curbe). Din aceeaşi perioadă datează şi casa de la nr. 43, ai cărei pereţi, din bîrne rotunde intersectate în console delimitează tinda şi „casa mare". Aceleaşi caracteristici le prezintă şi locuinţa de la nr. 62. A dispărut, la 1905 [116], casa parohială de lemn a bisericii româneşti, edificată în 1792, şi odată cu ea, preţioase elemente de natură istorică şi artistică (avea meşter-grindă cu inscripţie).

În comuna Remetea [117], fondul constructiv din secolul al XIX-lea şi începutul secolului nostru, continuă, cu rare excepţii, tradiţia tipului de locuinţă cu tîrnaţ parţial, pereţii înscriind un plan în formă de L. Unele exemplare au tîrnaţ, pe una sau două laturi. De această formă tipologică, locuinţa de la nr. 2381, databilă în secolul al XIX-lea, are tîrnaţul, din faţa „casei mari" şi de pe latura scurtă, cu stîlpii sculptaţi, capitele profilate, pălimar din scînduri traforate. Casa părăsită, de lîngă rîu (nr. 1789), cu pereţii din bîrne cioplite, înfăţişează tipul cu tindă şi „casa mare". Grinzile şi podinile, profilate, ale tavanului se prelungesc la exterior şi susţin streaşina. Tîrnaţul, de pe faţadă, are stîlpi ciopliţi. Reprezentativă pentru această formă este şi casa din satul Ciutac (nr. 1533), cele două încăperi, cu intrare proprie, din afară, fiind precedate de tîrnaţul cu stîlpi sculptaţi. Casa Ivaciun (de la nr. 1230), din jurul anului 1850, cu bîrnele mixte (rotunde şi cioplite), atestă dezvoltarea planului, cu tîrnaţ, parţial. Tinda, deschisă, se leagă de „casa mare" şi respectiv de cea zilnică, prin aceleaşi bîrne de coroană, numai în faţa ei fiind un pălimar. Acoperişul, în 4 ape cu învelitoare de şindrilă, este prevăzut cu lucarne şi cruci pe coamă.

---

[114] Ghidul Muzeului Tehnicii Populare din Dumbrava Sibiului, Sibiu, 1974, p. 159—160.

[115] În 1733 este menţionată ca localitate „valahică" cu biserică şi 20 familii (cf. A. Bunea, *op. cit.*, p. 324), în 1750 sînt înregistrate 400 de suflete, cu biserică (cf. Idem, *Statistica românilor*, p. 14). Buccov diminuează numărul populaţiei la numai 26 familii, cf. V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 637.

[116] *Şemat.*, Blaj, 1900, p. 3 42 ; *Ibidem*, 1932, p. 104.

[117] Pentru originea etnică a aşezării, numele sub care apare în prima menţiune documentară, cunoscută, în 1567 (cf. C. Suciu, *op. cit.*, II, p. 75), este grăitor amintind prestigiul unei mănăstiri Procesul deznaţionalizării este în toi, în sec. al XVIII-lea. În 1748 sînt înregistraţi 61 de români, doi ani mai tîrziu, 62, iar în 1760—1762, un număr de 10 familii, cf. Ion Ranca, Liviu Moldovan, *op. cit.*, p. 338 ; A. Bunea, *Statistica românilor*, p. 12 ; V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 682.

BDD-B457-03 © 1990 Editura Ştiinţifică
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:06:43 UTC)

Nu departe, la Subcetate[118], așezare ce și-a păstrat specificul etnic se conservă, fără a mai fi locuite, două exemplare de arhitectură populară a căror semnificație istorică se reflectă asupra întregii zone. Prin tradiții, prima casă a lui Cotfas Vasile, a fost ridicată cu mai mult de 4 secole în urmă pe coasta respectivă, după defrișarea pădurii. Pereții din bîrne rotunde aparente (de 8 m lungime), îmbinate în cheotori „românești" ,delimitează o tindă și „casa mare". Următoarea casă, a familiei, construită tot din bîrne rotunde a fost înălțată, în 1710, văleat ce a fost descifrat de pe grinda-meșter, dispărută nu de mult. Mai amplă însă (de 13 m lungime), ea a preluat același tip de plan : tinda, cu intrarea și „casa mare". Tavanele sînt alcătuite din podini, pe grinzi masive, cu muchiile teșite (ce rezemau pe grinda-meșter). Pe fațada intrării și pe una din laturile scurte, se află pomnolul (o bîrnă pătrată, de 0,70 m lățime, așezată pe un pat de piatră), element de îndelungată tradiție[119]. Aceeași formă o prezintă și casa lui Pop Elisabeta (nr. 153), ridicată la mijlocul secolului trecut, inițial cu pomnol.

Casa „de deal", pe soclu de piatră cu tîrnaț, pe o latură sau două, dăinuie în peisajul de la Subcetate.

Din Topliță a dispărut, de curînd, de pe dealul Bobricanilor, casa veche a lui Marcu Ana. Data din 1816, an înscris pe grinda-meșter, atestînd tipul arhaic, cu tîrnaț parțial, cămară și „casa mare", realizate din bîrne rotunde, cu capetele prinse în cheotori „românești". De la sfîrșitul secolului menționăm casa Fărcaș Eugenia (strada 1 decembrie, nr. 64), pe soclu mic de piatră cu pereții din bîrne cioplite, pe patru fețe, îmbinate în sistemul denumit „în căței". Este alcătuită din tinda centrală și două odăi. Prispa dispusă pe fațadă și pe latura dinspre uliță, are stîlpi sculptați și pălimar cu motive traforate. Tîmplăria ferestrelor are decor prin crestare. Casa Teslovan Ion, de aceeași vîrstă, îi seamănă, avînd însă umerașii de la fruntariul prispei, din scîndură decorată în trafor.

De la Tulgheș, se cuvine a consemna casa părăsită a lui Toader Hanganu cu o vechime de peste două veacuri. Din bîrne rotunde, îmbinate în cheotori, aceasta cuprinde o tindă și „casa mare" de dimensiuni apropiate, fiind așezată spre valea Bistricioarei, pe un soclu de piatră, pe care se sprijină și tîrnațul, cu stîlpi și pălimar.

[118] Așezarea și-a păstrat orînduiala românească, consemnarea sa documentară fiind prilejuită abia de conscripțiile secolului al XVIII-lea, cf. C. Suciu, *op. cit.*, II, p. 149. Apare, cu biserică și în conscripția Scaunului Gheorgheni din 1748, cf. Ion Ranca, Liviu Moldovan, *op. cit.*, p. 338. Semnalăm că în timp ce A. Bunea înregistra 190 suflete (cf. A. Bunea, *Statistica românilor*, p. 12), Buccov în rubrica 17 familii cu trei preoți (cf. V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 682), deci aproximativ 88 suflete, vădită diminuare a realității.

[119] R. Vuia, *Satul românesc*, în *vol. cit.*, p. 108.

Din secolul trecut amintim casa Zaiț Ilie (nr. 800), caracteristică pentru locuința de deal, cu pivniță parțială, boltită semicilindric, amenajată în soclu de piatră, din panta terenului. Formată din trei încăperi, casa are pe fațadă o podea peste pilaștri de piatră ce amintește pomnolul. Elementul se regăsește, în satul Corbul, la casa din veacul trecut, a lui Savul Goia, formată din tindă și „casa mare". Bîrnele rotunde sînt îmbinate în cheotori, prelungirea capetelor lîndu-le un aspect plăcut. În coama acoperișului, cu pante largi și învelitoare de șindrilă, se înalță cîte o cruce.

În aflarea casei tradiționale vom zăbovi de acum, pe pitoreștile plaiuri ale Ciucului.

La Frumoasa, casa parohială a bisericii românești a luat locul celei bătrîne, în 1894. Înfățișarea planimetrică, în formă de L, o arată a fi evoluat din tipul arhaic cu tîrnaț parțial. Ridicată pe soclu de piatră, în care este amenajată pivnița, construcția este prevăzută, pe două laturi, cu tîrnațul ce reazimă pe pilaștrii de piatră. În peimetrul comunei Păuleni — Ciuc au dispărut în ultima vreme, aproape toate casele vechi. Casa de la nr. 55 reprezintă planul dezvoltat, cu tindă deschisă în axul central. Bîrnele rotunde ale pereților (tencuiți în 1871) au capetele intersectate în console. Acoperișul, cu învelitoare de șindrilă, în 4 ape, își sprijină poala pe grinzile crestate, în trepte.

În satul Delnița, pe valea pîrîului, se află în stare de conservare precară o casă de peste două veacuri, lîngă ea fiind aproape gata cea nouă din cărămidă. De dimensiuni modeste (8 m/4 m) cu pereții din bîrne rotunde, sub un strat subțire de tencuială, ea este compusă din tindă cu intrarea și „casa mare". Este împrejmuită de tîrnaț, pe două laturi, cu stîlpi cioplîți și pălimar.

Pe ulița fostei biserici românești (la nr. 190), se află casa Bortos, construită în 1871, moment consemnat pe grinda odăii mici. Pereții, din bîrne rotunde cu capetele coroanei în console, delimitează o tindă (sau odaie de toate zilele), cu nișă pentru vatră și „casa mare" lărgită prin suprimarea peretelui către cămară. Tavanele, din podini, cu marginile profilate, sprijină pe grinzi cu muchii teșite. Învelitoarea de șindrilă se întinde peste cele 4 pante ale acoperișului. Același este și modelul casei de pe ulița principală, de la nr. 7. Streașina acoperișului, foarte largă, sprijină pe capetele crestate ale grinzilor. Pe fațadă, se află un palimar.

Procesul amintit al dispariției arhitecturii de lemn tradiționale se remarcă pe întreaga vale a Casinului, cu precădere în așezările din josul văii. Din Cașinu Nou semnalăm o casă, din pragul secolului al XIX-lea, compusă din tindă, cu nișă pentru vatră și „casă mare" cu cămară în spate. Pereții, din bîrne rotunde, cu îm-

BDD-B457-03 © 1990 Editura Științifică
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:06:43 UTC)

binări în cheotori, au fost tencuiți. Capetele grinzilor, de sub streaș largă, sînt crestate pe diverse profile. În satul Doboi consemn casa, părăsită, a lui Curt Ecaterina, avînd aceeași compartimenta vatra dispunînd de loc de dormit. În soclu de piatră este amenaja pivnița, iar pe pilaștri reazemă tîrnațul, cu stîlpi sculptați și palim traforat. Scara de acces este protejată de o polată, prelungită înv elitoarea de șindrilă a acoperișului. Stilul casei este reluat, sf sfîrșitul secolului, de casa Vancea. Ferestruica ce străpunge perete din spatele cămării este înfundată printr-un oblon cu goluri circular amintindu-l pe cel de la biserica de lemn din Acmariu (jud. Alba

Din Plăieșii de Sus sînt îndreptățite a fi semnalate din al XIX-le veac următoarele obiective: Casa de la nr. 170, din zorii veacului formată din tindă și „casa mare", pomnol pe fațada intrării (o bîrn pe pat de piatră). Streașina acoperișului reazemă pe console cioplit cu profilatură diversă, pe coamă stăruind crucile de lemn. Contemp rană, ante 1838, este și casa lui Vasi Dumitru (fostă a lui Todora Catalina), cu pivniță de piatră, adîncită în sol; tinda, deschisă, c bucătărie; „casa mare", cu spațiu delimitat pentru cămară. Elemen tele tavanului sînt profilate, capetele grinzilor, de sub streașină, fiin crestate în trepte. Peretele traforat, din fața tindei, a fost desființat Casa Cheresteș Eugen are același plan și structură tehnică și mențin peretele din fața tindei, așa-zisul tîrnaț, din scînduri traforate ș roșteie.

Un exemplu de locuință amplă, din pragul secolului al XIX-lea, îl constituie casa Tamaș Agnes. Sub nivelul solului este o pivniță parțială, din piatră, cu o intrare din exterior și alta, tainică, pentru cazuri de primejdie, aflată la interior. Pereții, din bîrne rotunde ș sparte, îmbinate în console, delimitează: tinda deschisă, cu bucătărie în spate, iar de o parte și de alta, casa mică și „casa mare", fiecare cu cîte o mică încăpere în planul doi. Tavanele din podini și grinz profilate, străbat la exterior cu aproximativ un metru și jumătate. Tîrnațul are pălimar, un perete de șipci, iar în partea de sus roșteie. Acoperișul, cu învelitoare de șindrilă, se impune prin mărimea celor patru pante ce dau întregii construcții o înfățișare armonioasă ș plină de iz patriarhal. Casa Andraș Antal (nr. 300) de lîngă vadul Casinului este părăsită. Construită la mijlocul secolului al XIX-lea, ea reprezintă tipul locuinței de coastă, pe soclu de piatră cu pivniță parțială; tîrnațul, dispus pe două laturi, e suspendat pe pilaștri de piatră și are stîlpi sculptați și palimar. Scara de acces este perpendiculară pe tîrnaț și protejată printr-o polată. Pe coama acoperișului, cu patru pante și înveliș de șindrilă, se mai află brațele unei cruci.

O gospodărie din satul Imper constituie un remarcabil exponat al Muzeului în aer liber de la Hoia — Cluj, unde a fost strămutată și restaurată în 1956[120]. Casa a fost înălțată în 1674, potrivit inscripției de pe grinda-meșter [121], din bîrne, și rotunde și sparte, așezate pe un mic soclu de piatră. Înfățișează tipul casei cu tindă deschisă, dispusă pe colț (inspirată din tîrnațul parțial), cu bucătărie în spate și „casa mare" din care se desparte cămara, numai la nivel superior, prin trei bîrne. Sînt prețioase, din punct de vedere artistic dar și istoric, grinzile tavanului, din „casa mare" (cele transversale, ca și grinda-meșter, purtătoarea inscripției), în care au fost săpate cu priceperea acumulată prin veacuri, rozete, diferit compuse (petalate, vîrtelnițe), dar și pomul vieții, realizat din cioplitură prin așchiere. Suplinim comentariul privind motivul rozetei izvodit din alveola dacică [122], grupat ca atare, prin cîteva exemple găsite la bisericile din lemn din Bacea (jud. Hunedoara), Șilea și Cojocani (jud. Alba), Vechea (jud. Cluj), Bicazul Ardelean și Răpciuni [123] (jud. Neamț), Valea Șcheiului și Drăgulești (jud. Vîlcea), la casa lui Mogoș de la Ceauru (jud. Gorj) [124] ș.a. Mai alegem, pentru a lărgi aria de folosire a izvodului alveolar, cadrul de fereastră mai puțin frecvent aflat în patrimoniul Muzeului din Odorheiul Secuiesc, provenind de la o șură din Dîrjiu [125], care a fost recuperat cu siguranță de la vreo casă sau chiar biserică de lemn, dispărute. Trei chenare cu motivul amintit străbat cadrul dreptunghiular, alăturîndu-i-se, pe margine, unul realizat prin alternanța triunghiului cu pătratul. Rama de fereastră s-a păstrat întîmplător ca și aceea descoperită în podul bisericii vrîncene de la Ruginești (secolul al XVII-lea), cu care se aseamănă, faptul sporindu-le semnificația și transformîndu-le în mesaj al atîtor elemente, de același fel, pierdute de-a lungul vremii. Pentru a întregi imaginea ansamblului de la Imper, adăugăm și celelalte unități. Anexa gospodărească, ce unește sub un acoperiș în patru ape, bucătăria de vară, șoprul, cotețe, acestea din urmă pe două niveluri. Pereții, din bîrne rotunde se disting prin plastica îmbinărilor. Portițele au articulații de lemn,

[120] T. Onișor, *Etapele de dezvoltare a colecțiilor Muzeului etnografic al Transilvaniei*, în An. Etn. Cluj, 1958, p. 65; V. Butură, *Muzeul etnografic al Transilvaniei. Secția în aer liber*, Cluj, 1968, p. 41—44.

[121] C.M.T. anno 1674.

[122] D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii* Ed. Academiei R.S.România, București, 1966, p. 52, 54, 125; Sever Dumitrașcu, *Raport asupra săpăturilor arheologice din anul 1978 de la Biharia*, în *Materiale și cercetări arheologice. A XIII-a Sesiune anuală de rapoarte*, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1979, p. 302—303.

[123] Strămutată la Muzeul Satului din București,

[124] Idem.

[125] Conscripția lui Buccov, înregistra aici 10 familii, în legea ortodoxă și una unită; cf. V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 676, dar desigur că populația română supusă secuizării era în realitate mult mai numeroasă.

BDD-B457-03 © 1990 Editura Științifică
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:06:43 UTC)

ca acele din Munții Apuseni. Șura, de proporții monumentale, un balcon în console, deasupra uneia dintre poiate. Poarta, din se lul al XIX-lea, cu două intrări (pentru oameni și care), are porumi pe console. Decorul sculptat este simplu, alcătuit din profiluri. F dătura portiței este decorată în trafor. O altă casă din Imper a f de curînd dusă și restaurată la Miercurea Ciuc, în secția în liber a Muzeului.

În scopul consemnării unor exemplare de case tradițion stăruim prin cele ce urmează, în perimetrul comunei Ciucsîngeorgi străveche așezare al cărei nume[126], același cu hramul bisericii mânești, ne poartă gîndul la Streisîngeorgiu hunedorean[127], ca și vestigiile istorice pe care săpăturile arheologice le-au evidenți acolo [128].Din satul de reședință relevăm importanța casei lui Io Vitoș (de la nr. 96), remarcabil monument de arhitectură popula ridicat, după mărturia inscripției, în 1683 și renovat în 1901. Es așezată pe soclu de piatră, parțial mai înalt pentru amenajar pivniței (ce folosea și ca adăpost, fiind prevăzută cu două intrări al cărei gîrlici, din pilaștri de piatră uniți printr-un acoperiș șindrilă, amintește modelul întîlnit în Munții Apuseni, sau la case de deal. Locuința este compartimentată într-o tindă deschisă,cu buc tărie în spate și două camere, fiecare cu cîte o mică despărțitur în planul doi, acoperite cu tavane din podini profilate, pe grinzi muchiile teșite. Pereții, din bîrne rotunde îmbinate în console, a fost ulterior tencuiți. De-a lungul fațadei principale este o prisp cu stîlpi sculptați și pălimar cu balustrade crestate, scara de acc fiind sub adăpostul unei polate tangentă la streașina pitoresculu acoperiș, cu pante mari și învelitoare de șindrilă. Cu decenii urmă, în preajma casei, lîngă un fir de apă, se afla o moară și u joagăr. A dispărut și șura, ca și poarta, datată 1858.

Gospodăria Lucaci Ioan (de la nr. 159) este și ea în pragu dispariției. Casa, de la începutul secolului al XIX-lea, are perei din bîrne rotunde, îmbinate în cheotori „românești". Pe fațada lung ca și pe una din laturile scurte, se desfășoară prispa cu stîlpi cio pliți, al cărei pălimar este suprainălțat prin roșteie cu vîrfuri trilo bate ; cerdacul, din dreptul tindei, cu acoperișul în două pant are elemente constructive analoage celor de la prispă. Merită a f menționat acoperișul casei ale cărui pante, foarte largi, se întin protector asupra unităților de pe fațadă. Din aceeași vreme și î

[126] C. Suciu, *op. cit.*, vol. I, p. 152.
[127] *Idem*, vol. II, p. 146—147.
[128] Vestigiile unui lăcaș de lemn, sub cel de piatră executat din cea de a doua jumătate a secolului al XII-lea, cf. Radu Popa, *Streisîngeorgiu. Mărturii de istorie românească din secolele XI—XIV în sudul Transilvaniei*, în *Mon. Ist. și de Artă*, 1, 1978, p. 29—30 și nota 83.

aceeași stare de părăsire este casa (de la nr. 505), din vecinătatea bisericii românești, cu tindă deschisă, bucătărie în spate și „casa mare". Asemeni acesteia este și casa strămutată și restaurată în secția în aer liber a Muzeului din Miercurea-Ciuc.

De o valoarea arhitecturală deosebită este și casa Fazekaș Lilla (de la nr. 605), aflată în bună stare de conservare. Pe una din grinzile „casei mari" este săpată inscripția ce consemnează edificarea, în 1822, de către Gall Iosif. Pereții, din bîrne rotunde îmbinate în tehnica arhaică, delimitează o tindă deschisă pe latura întrării, „casa mare" și o odaie de toate zilele, ambele cu cîte o mică anexă în spate. Tîrnațul are stîlpii decorați volumetric și pălimar, stîlpii înșirîndu-se liber și pe laturile scurte. Scara de acces,perpendiculară pe tîrnațul principal, are intrarea marcată prin doi stîlpi cu umeraș, sub protecția unei polate tangentă la streașină. Acoperișul în 4 ape și învelitoarea de șindrilă sporește pitorescul acestei case lîngă care a fost construită alta nouă din cărămidă.

Din satul Potiond apreciem casa locuită de Simon Șandru, ea putînd fi datată spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, sau la începutul celui următor. Pereții, din bîrne rotunde, unele, iar altele sparte pe jumătate, cu capetele prelungite dincolo de îmbinare, înscriu : o tindă deschisă, casa de toate zilele, cu nișă pentru vatră în care se păstrează încă băbura, „casa mare" cu cămară în spate. Un perete decorat în trafor așezat pe o talpă, ce se continuă pe întreaga latură, se află pe fațadă. La ușa tîrnațului a rămas zăvorul de lemn

Casa lui Erdel Amalia [129], are consemnat anul ridicării, 1841, în „casa mare", pe o grindă. Prezintă aceeași compartimentare cu a celeia mai sus-descrise, cu excepția că odaia zilnică nu are nișă pentru vatră. Tavanele sînt executate din podini profilate peste grinzi cu muchii teșite, ale căror capete, prelungite și tratate în console, susțin streașina. Grinda purtătoare de inscripție este decorată, pe capete, cu cîte o floare, o lalea și respectiv o roză cu trei petale. Pe latura deschisă a tindei s-a adăugat un tîrnaț, cu stîlpi sculptați uniți prin scînduri traforate. Ușa are în registrul superior un panou cu roșale [130]. Tîrnațul, adăugat, s-a suprapus peste pomnol. Acoperișul, cu 4 pante și învelitoare de șindrilă se prelungește și peste unitățile fațadei.

La capătul satului, spre munte, se află „casa morii", construită cu această destinație, conform inscripției, în 1887. Locuința mai largă decît adăpostul morii, este formată din „casa mare" și

[129] În sec. al XVIII-lea numele familiei era Ardelean, conform informației primite de la înaintași de moștenitoarea în vîrstă de 85 de ani.
[130] În Munții Apuseni grinzișoarele cioplite de la ferestre se numesc roșteie.

BDD-B457-03 © 1990 Editura Științifică
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:06:43 UTC)

cămară, despărțirea dintre ele fiind marcată numai prin grind coroanei [131], amintind vechiul procedeu al compartimentării pr doște (stîlpi). Grinzile „casei mari", cu muchiile teșite, au în centr săpată cîte o rozetă. Pe grinda cu inscripție este adîncit un chen cu motiv romboidal. Fațada principală a întregii construcții ca latura mică a locuinței sînt împrejmuite cu tîrnaț.

La Potiond o miniclopotniță de pe deal dovedește credin populară a prevenirii grindinei prin sunetul clopotului.

Arhitectura de lemn din satul Bancu este reprezentată pr gospodăria strămutată în Muzeul Satului din București [132]. Casa fost ridicată, în 1862, de Mate Benedec și soția sa Catalina, d bîrne rotunde și este compusă din tinda deschisă, odaia de toa zilele și „casa mare" cu cămară în spate. Grinzile „casei mari" sî decorate cu profile iar spre capete cu pomul vieții și motivul alve lei. Tîrnațul, cu stîlpi sculptați și pălimar este înfundat în drept tindei printr-un perete traforat.

Din satul Armășeni prezentăm, mai întîi, exemplarul de arh tectură populară declarat monument istoric, prin HCM nr. 1160/195 casa Adorjan. A fost înălțată în 1797, după cum reiese din inscri ția, în limba latină, săpată pe o grindă. Dintr-o construcție ant rioară din veacul al XVII-lea a recuperat pivnița de piatră, cu bol semicilindrică asemeni celei de la casa Preja adusă în Muze etnografic în aer liber de la Hoia-Cluj-Napoca din satul Galda Sus (jud. Alba). Locuința, din bîrne rotunde, cu îmbinările ce sug rează aripile, este alcătuită dintr-o tindă deschisă, cu bucătăr în spate, centrată prin cîte o odaie cu anexă. Tavanul uneia dintr ele este din podini peste grinzi cioplite, al celeilalte, renovat în 182 are peste structura originară o căptușeală de grinzișoare, dispuse raze ca niște brăduți, ce răzbate la exterior. Fațada casei este prec dată de tîrnațul cu stîlpi sculptați, făcut sau refăcut în 1869 (a săpat în pragul de sus), cuprins sub acoperișul unitar al casei. aceeași vreme au fost tencuiți și pereții, pe alocuri păstrîndu- panouri de decor în stuc.

Casa veche a lui Iacob Ludovic (de la nr. 352), databilă în sec lul al XVIII-lea, oferă imaginea evoluției de la tipul casei cu tîrn parțial, la acela cu tindă deschisă ades întîlnită în satele harghitan Pereții, din bîrne rotunde, cu capetele prelungite dincolo de lin cheotorii, delimitează „casa mare", cu un iatac în spate și tind retrasă, în fața căreia se află tîrnațul, parțial, cu stîlpi și pălima Tavanul „casei mari" este alcătuit din podini cu stinghii profila și grinzi, motivele săpate pe acestea : rozeta și dintele de lup fiin alese din repertoriul străbun. Peste casa cu proporții modeste

[131] Jumătatea spațiului fiind înfundat printr-un dulap.

[132] Gh. Focșa, *Muzeul Satului București*, Ed. Meridiane, București, 1972, p. 15.

(cca 10 m/6 m) dar armonioase, coboară un acoperiș în patru ape mari cu învelitoare de șindrilă.

Planul casei mai sus-descrise, ce s-ar cuveni a fi conservată, îl regăsim, dezvoltat, în aceea adusă din Armășeni în secția etnografică a Muzeului din Sfîntu Gheorghe. Inscripția de pe grinda- meșter consemnează că a fost înălțată în 1767 de Iacob Mihai. Dintr-o altă inscripție din pragul de sus al intrării în „casa mare" am descifrat numele Maria. Tîrnațul, parțial [133], are drept fruntariu cununa alungită a „casei mari" (ce are o mică despărțitură în planul doi). Odaia, precedată de tîrnaț, are tavanul cu grinzile nedecorate spre deosebire de cele ale „casei mari", frumos împodobite prin crestare pe motivul rozetei și al ciopliturii strînse în pomul vieții. Meșterul-grindă, arhaic și îndrăgit element de arhitectură populară, este atestat în secția etnografică a Muzeului din Sfîntu Gheorghe nu numai prin cele amintite, ci și prin cele adunate aici, din sate ale județului Covasna, fie de la Reci (una din 1717, alta din 1734), de la Chilieni [134] (din 1768), cu același peisaj sculptat, de la Aita Mare [135] (din 1647, 1790) ș.a. Din rîndul acestora nu o putem omite, însă, pe aceea, mai mult discutată [136], cu anul nașterii, 1735, în clare slove chirilice, dovadă că a fost făcută de mînă de român pentru casă de român, asemeni celei de la Pietroșița [137] (jud. Dîmbovița), de la Frătăuții Vechi (jud. Suceava) [138], Berbești [139] (jud. Maramureș). Iscusitul meșter al casei de la Armășeni a preferat aceleași străvechi motive ornamentale [140] pentru împodobirea celor 3 cadre ale intrărilor, atît de înrudite cu cele ale bisericilor de lemn sau ale caselor bătrîne. [141] Casa din Armășeni, prestigios exponat

[133] În fața acesteia de-a lungul întregii fațade a fost adăugată o prispă înfundată în dreptul său, cu scînduri traforate, obicei frecvent în zonă, fruntariul acestei porțiuni, fiind decorat cu denticuri.

[134] Conscripția lui Buccov înregistra aici 25 familii ortodoxe, cf. V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 669. Bîrna provine de la conacul Vaina (antroponimic românesc).

[135] Buccov înregistrează 34 familii ortodoxe, cf. V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 679.

[136] Al. Tzigara — Samurcaș, O. Roguski, *Izvoade de creștături ale țăranului român*, București, 1928, p. 7—8; C. Petranu, *Ars Transilvaniae*, Sibiu, 1944, p. 251; Eros Janos, *A Kovasznai Ravasirasos mester gerenda*, în *Aluta*, 1, Sf. Gheorghe, 1970, p. 413—415. Vezi și V. Drăguț, *O precizare cu privire la o grindă din colecția Muzeului din Sf. Gheorghe*, în *Rev. muzeelor*, 5, VIII, 1971, p. 470—471.

[137] I. Voinescu, *Monumente de artă țărănească din România*, pl. 45

[138] Gh. Bratiloveanu, Mihai Spânu, *Monumente de arhitectură în lemn din ținutul Sucevei*, Ed. Meridiane, București, 1985, p. 8, pl. 5.

[139] Făcută, în 1785, de meșterul Pașco de pe Sălaje. Casa se află acum în Muzeul Satului din București.

[140] Menționăm aici observația ce se poate face și prin exponatele din secția etnografică a Muzeului de la Sfîntu Gheorghe, că pe vechile grinzi — meșter motivele sînt cele străbune, pe cele mai noi primind cele florale.

[141] Amintim, de la acestea, pe cel de la Casa popii din Berbești, făcută în 1785 de meșterul Pașco (Muzeul Satului din București) sau pe cel de la casa lui Popan Florea (Muzeul maramureșean din Sighetu Marmației).

BDD-B457-03 © 1990 Editura Științifică
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:06:43 UTC)

muzeistic, alături de alte așezăminte de cultură, cu același prof
din care amintim numai casa maramureșeană sau pe cea gorja
(din Muzeul Satului din București), poartă peste veacuri mărtur
dragostei pentru frumos a țăranului din Ciuc, ce atestă epoca în
lungă, înfloritoare și unitară a civilizației lemnului pe meleagur
patriei noastre.

Fără a stărui prea mult, ne vom ocupa în cele ce urmează
o anexă, cu caracter economic specifică gospodăriei țărănești,
șură. În zona supusă atenției am regăsit forme variate și pitoreș
uneori în cadrul aceleiași așezări (de pe valea Casinului, a Toplițe
la Subcetate ș.a.) pe care le regăsim și în alte zone ale țării. Subl
niem că la șurile vechi sistemul de acoperire este cel tradiționa
în 4 ape, cu învelitoare de paie [142], cel mai adesea însă de șiță, i
la cele mai noi (sfîrșitul secolului al XIX-lea — secolul al XX-lea
aceasta este în două ape (cu șiță sau țiglă).

Bîrnele rotunde, ca și sistemul îmbinării lor, în cheotori roma
nești (sau ciobănești), și-au menținut întîietatea în alcătuirea per
ților. Au devenit cu totul rare șurile formate dintr-o încăpere și dou
poiate (la Corund, Ciucsîngeorgiu), sau cu o poiată și o colnă (T
pliță). În Muzeul de la Sfîntu Gheorghe imaginea acestei forme d
șură se regăsește în numeroase fotografii, șarpanta acoperișului (
învelitoare de paie) fiind retrasă în dreptul șurii propriu-zise (
exemplarele de demult acest spațiu nu avea ușă sau vraniță).

O altă variantă a acestei anexe gospodărești o constituie
aceea la care partea de sus, pătulul sau gura de otavă, se află
console, fie pe întreaga fațadă (Gheorgheni, Voșlobeni, Ditrău
Delnița, Joseni, Sînmartin), fie deasupra uneia [143] sau a ambelo
poiate (Tulgheș, Imper, Valea Topliței, Satu Mare ș.a.). Menționăm
că această formă de șură a cunoscut o largă răspîndire și la su
de Carpați (cu decenii în urmă, în satele dîmbovițene dăinuia
număr mare), ca și în Moldova (reprezentată prin gospodăria d
Hangu-Neamț, din Muzeul Satului București). La Subcetate, un
dintre atrăgătoarele forme de șură pare a fi inspirată din tip
casei cu tîrnață parțial, căci unul dintre compartimente este supr
lărgit, fiind pe aceeași linie cu gura de otavă pe care, o suită
stîlpi, asemeni unui portic, o unește cu temelia.

A dispărut șura a cărei ușă era deosebit tratată de meșter
prin sculptarea ușciorului (a pilastrului) [144] sau a ușciorilor (în cazu
în care aceasta avea două aripi), dar i se păstrează amintirea pri

[142] Cu cîțiva ani în urmă, la Siclod (comuna Atid), mai existau trei șuri acoperite cu paie, iar de la Corund, una asemenea, a lui Simeon Moise, fusese de curînd demolată.

[143] Exemplare de acest fel am văzut și în județul Covasna, în satul Filia ș.a.

[144] O astfel de vraniță își află analogia într-o anume formă de poartă mare de pe Valea Fildului, cu montantul sculptat.

prețioasele elemente conservate în secția în aer liber a Muzeului din Cristuru Secuiesc. Provenite din satele Ceheței (comuna Șimonești), din Firtușu (comuna Lupeni), Crișeni (comuna Atid), Cehești (comuna Avrămești), și chiar de la o șură din Cristuru Secuiesc, respectivele piese muzeistice sînt sculptate pe motive străvechi: dinte de lup, festonul, rozeta, laleaua [145], „coarnele berbecului". Pentru ultimul motiv ornamental am ales cîteva mărturii concrete de folosire, din alte zone ale țării, și anume: ancadramentul de la Agîrbiciu (jud. Cluj); o statuie în piatră de la Benesat (jud. Maramureș); cosorobul pridvorului de la Dobrești-Drăgulești (jud. Vîlcea); o tarniță (șa) din nordul Moldovei. [146] Imaginea de ansamblu a șurii, de la care au rămas mărturie montanții, cît și a celor dispărute fără urmă se poate reconstitui cu ajutorul celei maramureșene din Muzeul Satului din București [147]. Pe montantul vraniței de șură sînt delimitate, în grosimea lemnului, spații semicirculare (cu profilul simplu sau decorat), în care este înscris motivul ornamental. O asemenea dispunere decorativă se întîlnește la biserica de lemn din Ghirbon (jud. Alba) — pe ancadramente, grinda tîmplei, realizată, în 1688, de Surcea Dumitru, faptul îndemnîndu-ne să afirmăm că iscusitul meșter venise din părțile Covasnei (respectiv din satul Surcea). [148]

O construcție ce se impune a fi tratată este poarta, elementul de legătură cu viața satului în toate provinciile românești [149]. „Este foarte adesea, de la un capăt la altul al teritoriului românesc — observa Nicolae Iorga — o piesă independentă, de mare importanță", schițînd și categoriile ei principale, anume, cea formată din două scînduri (stîlpi), la care se adaugă poarta propriu-zisă și aceea alcătuită din poarta mare și portiță, reunite deseori printr-un acoperiș „ca un arc de triumf pentru această cavalerie rusticană" [150].

[145] Motivul este redat ca în sculptura în lemn sau piatră, din al XVII-lea veac, în Moldova exemplu fiind ușile împărătești și piatra de mormînt a Bilușcăi, de la Păușești (Iași).

[146] P. Petrescu, *Motive decorative celebre*, Ed. Meridiane, București, 1971, fig. 34.

[147] Gospodăria de la Berbești, din 1775. Menționăm, de aici, și ușa anexei gospodărești de la Moiseni, sculptată în 1863, pe motivul brădușului și a liniei în zig zag.

[148] Plecat, ca mulți alții, din pricina opresiunilor și a procesului de secuizare. În satul Surcea, Buccov înregistra numai 4 familii românești ortodoxe, iar în satul vecin Brateș, 23 familii ortodoxe, cf. V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 679.

[149] Al. Dima, *Aspecte ale artei populare sătești. Împodobirea interioarelor caselor. Opinii despre frumos*, în *Arta populară și relațiile ei*, Ed. Minerva, 1971, p. 163—164.

[150] N. Iorga, *L'art populaire en Roumanie*, Paris, 1923, p. 20.

BDD-B457-03 © 1990 Editura Științifică
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:06:43 UTC)

Cercetători români [151] dar și străini (dintre ultimii amintind pe Emm. de Martone [152] și Kurt Hielscher [153]) încîntați de frumusețea porților, bogat crestate, au transmis, prin lucrările lor, imaginea unor remarcabile exemplare. În muzee sau secții muzeale în aer liber poarta din toate părțile țării are reprezentanți, iar tradiția ei mai dăinuie încă *in situ*.

Preluarea de către populația conlocuitoare a modelului porții românești a fost deja semnalată. În acest sens, George Oprescu afirma: „De la noi au luat mai tîrziu secuii și ungurii acest obicei de a clădi în fața curții o poartă care să dea o înfățișare deosebit de impunătoare casei" [154]. Dintre „atîtea datine populare care s-au transmis secuilor, veniți numai în veacul al XIII-lea sînt și caracteristicile porți sculptate ale așezărilor noastre muntene", menționa Nicolae Iorga cu prilejul peregrinării sale de la Reghin către munții Moldovei [155]. Sabin Opreanu, relevînd caracterul general al prezenței porții la români, pune în discuție teoria fantezistă a lui Huszka Josef, cît și pe aceea a lui Janko [156], discuția fiind reluată, mai apoi, de Coriolan Petranu [157]. A fost sesizată, de asemeni, deosebirea dintre poarta românească și cea secuiască, rezultată din gama ornamentală. „În detaliu — spunea G. Oprescu — poarta secuiască și cea românească se deosebesc. La secui stîlpii cei mari sînt împodobiți cu flori săpate și de multe ori colorate, de un evident caracter oriental", remarcînd și cotețul de porumbei de sub acoperișul porții celei mari [158], în timp ce la români, crestăturile au caracter geometric, predominînd motivul cercului, dar și cel al șarpelui [159]. S. Opreanu, atribuia meșterului secui perfecționarea și varietatea motivelor ornamentale de pe tipul dat al porții [160].

Ceea ce nu s-a subliniat sau exprimat cu claritate, este faptul că nu există o poartă secuiască, ci o variantă dintr-o anume epocă și dintr-o anume zonă din Secuime, aceea a Odorheiului, ea nefiind decît produsul dorinței inovatoare ce caracterizează spiritul artistic. G. Oprescu remarca personalitatea porții vîlcene [161], iar Al. Tzigara-Samurcaș, avînd în vedere diferența dintre poarta de la Tălpășești și aceea de la Ceauru (Gorj), conchidea: „căci fiecare sat își are stilul său tradițional, o frumoasă probă a marei varietăți a aptitudinilor artistice ale țăranului nostru" [162]. Argumentînd rolul deținut de factorul individual în tratarea variată, Al. Dima a grupat porțile cercetate în Drăguș-Făgăraș în tipuri cu numeroase variante [163].

Revenind în perimetrul geografic și istoric avut în vedere de lucrarea de față avansăm, în ceea ce privește poarta, constatările: că ea se regăsește în categoriile arhitecturale de bază; dezvăluie multiple variante; pe exemplarele-i vechi sau tradiționaliste stăruind motivele preferate, din străvechi timpuri, de poporul român, altele fiind realizate după un program decorativ în care se îmbină elementele populare cu cele inspirate din arta cultă.

De la o poartă, din 1662, din secția etnografică a Muzeului din Sfîntu Gheorghe, provine fruntariul (sau pragul de sus), decorat, cu motivul dintelui de lup și al frînghiei, între umeraș abia distingîndu-se acvila bicefală, de tradiție bizantină în stilizarea ce ne amintește brîul median al bisericii de lemn din Pădureni (jud. Cluj). În aceeași colecție, un prag de portiță, datat cu doi ani mai devreme, are toată suprafața sculptată cu motivul crucii, dispuse în diagonală, apreciat a fi unul dintre simbolurile primare ale soarelui, însoțit de cercuri ușor incizate. În secția etnografică a Muzeului din Cristuru Secuiesc se păstrează o poartă de la Gălățeni [164], de pe valea Nirajului, din 1694, cu deschidere largă și acoperiș de șiță. Pe fiecare umeraș, ce dau contur semicercular pragului de sus, este sculptat cîte un balaur cu solzi, asemănător celor reluați pe poarta cimitirului vechi din Abrud [165]. Cu vremea, meșterii dau însuși umerașilor, prin cioplire, imaginea balaurului [166], fapt ce se poate observa în numeroase cazuri. Pe stîlpii porții din Gălățeni apare „pomul vieții", sub forma cănii

[151] I. Voinescu, *op. cit.*, fig. 61—63, 65, 68, 72—75; N. Iorga, *op. cit.*; Tache Papahagi, *Images d'ethnographie en Roumanie*, I, București, 1928; Al. Dima, *op. cit.*, p. 163—174; Gr. Ionescu, *Arhitectura populară românească*, Ed. Tehnică, București, 1957, p. 144; P.H. Stahl, *Porțile țărănești la români*, în SCIA, VII, 2, 1960, p. 81—105; I. Vlăduțiu, *Etnografia românească*, Ed. Științifică, București, 1973, p. 146—147; Nistor Francisc, *Poarta maramureșeană*, Ed. Sport-Turism, București, 1977 ș.a.

[152] *La Valahie*, Paris, 1902, p. 251.

[153] *România. Natură. Clădiri. Viața populară*, Leipzig, 1933, p. XV, fig. 186—187, 233—237, 260.

[154] *Arta țărănească la români*, București, 1922, p. 63.

[155] *Neamul românesc în Ardeal și Țara ungurească la 1906*, București, 1939, p. 450.

[156] *Ținutul Săcuilor*, Cluj, 1928, p. 179—180.

[157] *Ars Transilvaniae*, p. 251.

[158] În cele mai multe cazuri acesta este de-a lungul întregii porți, dar poate și lipsi.

[159] *Arta țărănească*, p. 63.

[160] *Ținutul Săcuilor*, p. 180.

[161] *Arta țărănească*, p. 6—364.

[162] *Muzeul neamului românesc*, Ed. Minerva, București, 1909, p. 27.

[163] Al. Dima. *op. cit.*, p. 35, 165—174.

[164] Pentru realitățile istorice ale satului, mai curînd antrenat în procesul secuizării (Buccov înregistra 12 familii unite) cf. V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 684, apelăm la vecinii din Păsăreni și Bolintineni cu biserici și puternici comunități ortodoxe, în aceeași vreme (idem, p. 683—684), care au păstrat tradiția lăcașului și a școlii din lemn, pînă în sec. XX (*Șemat.*, Blaj, 1900, p: 436—437).

[165] Poarta formată din poarta mare și portiță, datată 1793, se află în Muzeul etnografic în aer liber din Cluj-Napoca.

[166] O poartă, pe ai cărei umeraș se imagina cîte un balaur, străbătut de un profil în frînghie, provenea de la Lancrăm (Alba), ea apare în lucrarea lui Henri Focillon, *L'art Roumaine*, în *La grande Roumanie*, sept. 1929, dar și în pliantul Muzeului de artă populară din Orăștie.

BDD-B457-03 © 1990 Editura Științifică
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:06:43 UTC)

cu flori, iar marginea, spre intrare, este străbătută de chenare pe motivul izvodului alveolar.

O valoroasă poartă, din aceeași categorie, face parte din patrimoniul etnografic al Muzeului din Odorheiu Secuiesc. Chenarele sînt sculptate cu motivul dintelui de lup cu cerc în unghi [167] și al frînghiei, umerașii de la arcul intrării fiind prinși în cuie de lemn. Piesa a fost lucrată, în 1769, pentru cimitirul românesc din Dobeni (comuna Mugeni) ce păstra legea, obiceiurile și semnele strămoșilor, dar le părăsise graiul. În lemnul ei este săpat, în limba maghiară, postulatul XIV, capitolul VII din *Învățăturile Evanghelistului Matei*, cu următorul conținut: „și strîmtă este poarta și-ngustă este calea care duce la viață și puțini sînt care o află" [168]. Că poarta provine dintr-o vatră străbună, în care procesul deznaționalizării, timpuriu la Dobeni, și-a urmat cursul în așezările vecine, pînă în secolul nostru (Porumbenii Mari și Mici), aducem în memorie numeroasele locuințe din lemn ale populației autohtone ale căror vestigii le-a adus la lumină arheologia la Mugeni [169]. O dovadă a puterii de atracție a ornamenticii populației băștinașe o constituie tabernacolul din secolul al XV-lea al bisericii reformate din Porumbenii Mari, în care sînt sculptate rozete și frînghii răsucite [170]. Portița din Dobeni este amintită de inventarul din 1838 al bisericii din Maioreşti, la punctul: „poarta țintirimului acum renovăluită", dar și semenele ei de la Zimbor (jud. Sălaj) 1645; Surduc (jud. Cluj) 1755; Băgău (jud. Alba) 1756; Subcetate (jud. Harghita) 1786 ș.a. [171] prezintă o reală valoare istorico-artistică.

Tradiția porții cu un singur canat [172] se regăsește și în zona din sud-estul Transilvaniei [173]. În jurul Odorheiului (la Feliceni, Porumbenii Mici), se pot vedea portițe ale căror stîlpi sînt decorați cu rozete la soclu și chenar în dinte de lup pe margine. La Corund, un model de portiță este cel la care cosorobul ce susține acoperișul de șiță are capetele tratate în consolă, pe una din fețe fiind crestat cîte un porumbel, iar umerașii sînt decorați cu motivul cercului concentric [174]. În Ciuc, la Sîndominic, porțile cu umerași cioplți, au soclul

[167] Decor ce figura pe ancadramentul străvechii biserici de la Oroiu (astăzi dispărută) și care în 1741 a fost preluat, de la lăcașul anterior, pentru intrarea de la Petea.

[168] *Biblia*, București, 1968, p. 1104.

[169] D. Protase, *op. cit.*, p. 119—121.

[170] Se află în lapidariul Muzeului din Sfîntu Gheorghe.

[171] Se cuvine a aminti și poarta din 1781 a bisericii reformate de la Mihai Viteazu (jud. Cluj), din fostul scaun secuiesc al Arieșului, vădit influențată de tradiția românească prin structură și decor (frînghie, dublu chenar pe motivul dintelui de lup, alături de un vrej cu frunze și floare de lalea).

[172] În satele harghitane s-a păstrat tradiția că ea semnifica starea de jobag.

[173] Din restul Transilvaniei, amintim pitorestile porți de pe Valea Fildului, ca și pe cele din satul Lumitra (jud. Alba).

[174] Exemplu, portița din 1909 de la casa nr. 823, Farkaș Andrei.

marcat de cîte o rozetă, în sus urcînd ornamentul prin așchiere, cu izvod alveolar.

Motivele săpate pe portițele de pe Valea Casinului [175] sînt: denticulul; lanțul de arcaturi cu frunza trilobată [176], profilul cu capul spiralat [177], reluate și în decorul tipului de poartă cu două canaturi. Motivul vegetal, cu 3 lobi, se regăsește și la unele icoane din Munții Apuseni, ca și în ancadramentele bisericilor de lemn din Zărand, de la Rovina și Hărțăgani.

Pentru sugerarea variantelor, derivate din decor, a tipului de poartă cu două canaturi, exemplificăm una din intrările în incinta Muzeului de la Sfîntu Gheorghe, opera lui Kovats (Covaci); din „ano domini 1733", Stîlpii sînt împodobiți cu chenare cu motivul dintelui de lup și al frînghiei răsucite, ultimul ornament repetîndu-se la umerașii arcadelor, la care se regăsesc și ciopliturile în profil curb, atît de obișnuite la console și prispe. Rozeta, cu petale și raze, este așezată între umerașii porții mari și fruntariu [178]. În fundătura portiței se află goluri circulare, cu ciopliturî în cruce, mărginite de un tor în frînghie, ca și cel al panoului dreptunghiular în care se află înscrise. În decorul sculptat al unei porți din Muzeul de la Odorheiu Secuiesc golul circular înscrie o cruce [179], motivul înrudind obiectivele [180] și amintind troițe din Munții Apuseni, luminatoare și cruci de morminte maramureșene și din alte zone.

La Muzeul din Sfîntu Gheorghe, casa din Armășeni (comuna Ciucsîngeorgiu) are o poartă de acces, cu inscripția din care se mai descifrează numele Lazăr Ana și data, ano domini 1769. Fruntariul (ce susține acoperișul, fără hulubărie) are capetele, cioplite în console, decorate cu rozete, amintind consolele de la Leurda (jud. Cluj), Sînpetru (jud. Sălaj), Oroiu (jud. Mureș), dar și pe cele de la Cozia — Draga, Răpciuni, Fărcașa (jud. Neamț), Broșteni (jud. Suceava). Umerașii porții din Armășeni ce sugerează capul de balaur sînt decorați pe motivul dintelui de lup în chenar, ornament repetat și pe alte

[175] Cîteva modele de porți, de pe Valea Casinului, sînt cuprinse în nota redacțională, după articolul lui Károly Kós din *SCIA*, nr. 3—4, 1954, fig. 5—6.

[176] Un exemplu îl constituie portița din 1895 a casei Andraș Antal, nr. 300, din Plăieșii de Sus. Motivul se regăsește și la porțile cu două canaturi (fără porumbar) ca aceea din 1887 de la nr. 327.

[177] Poarta de la casa părăsită a lui Curt Ecaterina din Doboi, cu pragul de sus consolă, iar umerașii sînt străbătuți de un profil cu capătul întors în spirală. Decor de profile are și poarta, cu două canaturi, a gospodăriei duse de la Imper în Muzeul etnografic în aer liber de la Hoia — Cluj-Napoca.

[178] Sub acoperișul de șindrilă se află hulubăria, în console, pe două niveluri.

[179] *Transilvania. Banatul. Crișana și Maramureșul, 1918—1928*, București, 1929, fig. 228, pl. XXII.

[180] O poartă asemănătoare, cu patru deschideri mărginite de frînghie, se află la Chiojdul Mic — Buzău, ea reluase, în 1909, modelul celei vechi, al casei din secolul al XVIII-lea.

BDD-B457-03 © 1990 Editura Științifică
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:06:43 UTC)

elemente ale porții. El mărginește și uriașa rozetă, compusă din petale și spițe, din fundătura portiței. În colțurile acestuia, ca și pe suprafețele triunghiulare ale porții mari, sînt incizate motive florale.

În scopul mai sus enunțat, revenim în satul Armășeni. La nr. 380 dăinuie poarta casei Covaci, din 1813, cu două intrări, sub același acoperiș (fără hulubărie). Lianul cu palmete și flori perlate (ca niște ciorchini de struguri) împodobește întreaga suprafață a fațadei. Fundătura portiței este din scînduri traforate ca la foișoarele clopotnițelor sau la tîrnațuri.

Subliniem tendința spre forma găurii de cheie a intrărilor. Mai marcantă această formă o întîlnim în Ciucsîngeorgiu, la poarta gospodăriei părăsite a lui Lucaci Ioan, și anume la portița pe care o considerăm a fi mai veche (din sec. al XVIII-lea) față de restul componentelor. Element arhaic, forma găurii de cheie se păstrează la ancadramentul bisericii din Cuștelnic și la al celei din Lăpușna, dar este semnalat și în Polonia, într-un sat de colonizare românească, la o biserică de lemn din veacul al XVI-lea. Pe pilaștrii portiței, menționate din Ciucsîngeorgiu, spre soclu, este delimitat discul soarelui, mărginit de raze, amintind crucile vechi de la Deag, însoțit de izvodul ciopliturii alveolare prin așchiere. În registrul de deasupra portiței sînt înșirate roșteie, cu unduirea șarpelui. Poarta mare, cu umeraș profilați, ca și hulubăria au fost adăugate la mijlocul veacului trecut. În Armășeni (la nr. 123), stîlpul porții mari [181] are capătul de sus de formă circulară cu margini festonate spre cel de jos fiind sculptați doi pomi ai vieții, încărcați de cioplitura cu izvod alveolar, motiv antic regăsit, după cum s-a amintit, în toate părțile țării (Munții Apuseni, Gorj, Bihor ș.a.) și frecvent în decorul casei strămutate de aici, din Armășeni, la Muzeul din Sîntu Gheorghe.

La poarta casei Gall din Ciucsîngeorgiu făcută în anul 1824, umerașii portiței sînt străbătuți de un chenar cu motivul crucii, dispuse pieziș, pe pilaștrii fiind crestat pomul vieții, sub forma vasului cu flori [182], iar pe cei ai porții mari cîte o lalea. Chenarul cu motivul crucii (simbol al soarelui cu 4 raze), ca și cel cu 3 lobi, este reluat în 1828, pe poarta (cu două canaturi și hulubărie) noii case Adorjan din Armășeni. Fundătura portiței este din roșteie, unele drepte, altele în contur de floare. Mîna aceluiași meșter o identificăm la poarta casei lui Adorjan Petre (de pe ulița principală), făcută pentru Gote Iosif și Ciobotă Ana. De la poarta executată în 1861 pentru Ince Ioachim (supusă unor intervenții ulterioare) menționăm pilastrul cu chenarul cioplit pe motivul soarelui cu 4 raze, ca și faptul că în înfundătura portiței mari sînt decupate rozete cu profil în frînghie. Motivul soarelui cu 4 raze (crucea dispusă diagonal) a fost preferat și de meșterul care, în anul 1800 a făcut la Cincani (comuna Sînmartin) poarta azi conservată în secția etnografică a Muzeului din Miercurea Ciuc. Pe pilaștrii porții mari a exemplarului din Covasna, păstrat în Muzeul din Sîntu Gheorghe, chenarul, pe același motiv, este însoțit de lianul cu floare de lalea. La fruntariu se remarcă prezența denticulilor și a mulțimii cuielor de lemn, ca la prispele de pe Valea Agrișului. Pe fundătura portiței compoziția cuprinde motive zoomorfe și cercuri cu contururi profilate sau în zimți. Semnalăm de asemenea, din Armășeni, poarta (nr. 383), de la mijlocul secolului al XIX-lea (fără porumbar), al cărei decor, realizat din arcaturi unite prin cercuri, se întîlnește și pe grindameșter a unei case, din preajma anului 1740, de la Geoagiu de Sus.

O variantă de poartă din Ineu (comuna Cîrța), aflată astăzi în Muzeul din Miercurea Ciuc este datată 1813 și se remarcă prin ornamentația sculptată. Pe fruntariu și pilaștri, baghetele, în grosimea lemnului, sînt decorate pe motivul brăduțului. Cîte un cadran solar, asemănător celor de pe porțile de la Dumitra (jud. Alba), sînt săpate în pragul de sus al portiței, a cărei arcadă este trasată prin chenare pe motivul dintelui de lup, cu unduirea ce sugerează șarpele. Pe ciopliturile cu profil curb sînt adîncite rozete, procedeu întîlnit și la poarta din 1769, de la Armășeni. În fundătura porții mari sînt imaginate, în trafor, soarele și luna.

Din raza comunei Păuleni-Ciuc semnalăm varianta de poartă (cu porumbar sau fără), a cărei notă comună o constituie motivul liniei văluroase (uneori cu puncte în fiecare meandru), asemenea corpului sinuos al șarpelui [183].

La Căpîlnița, porțile oferă posibilitatea urmăririi pînă tîrziu [184] a celor două tendințe (geometrică și florală) în crestarea lemnului [185].

În 1778, pentru Iosephus Bogdan de Covasna, se execută o poartă, devenită acum exponat al secției etnografice în aer liber din Sîntu Gheorghe [186]. Bogate flori au fost săpate pe pilaștrii porții mari, motivele fiind variate pentru cei ai portiței : o floare a soarelui și respectiv o figură antropomorfă (păzitorul casei), întîlnită și pe piese

[181] Sistemul porții mari, susținute de numai un stîlp, se regăsește la exemplarele cele mai vechi și la Corund, modelul fiind cunoscut și în alte zone ale țării, amintind, în acest sens, Valea Fildului.

[182] Vasul cu flori, simbol al vieții, intră și în decorul porții din 1873 a gospodăriei aduse de la Bancu (comuna Ciucsîngeorgiu), în Muzeul Satului din București, alături de chenarul din linii curbe și cel de arcaturi cu motivul vegetal al trilobului. Ultimul motiv constituie singurul ornament al porții, din 1847, provenite în secția etnografică a Muzeului din Miercurea Ciuc, de la Sînmartin.

[183] Izvod regăsit și în alte zone ale țării, în Gorj sau Hațeg, pe bîte ciobănești, cf. Al. Tzigara-Samurcaș și O. Roguski, *op. cit.*, fig. 106, p. 38, izvodul 195, pl. XIV.

[184] Poarta, de la n. 69, lucrată în 1939, are în decor motivul dintelui de lup și rozeta.

[185] G. Oprescu, *Arta țărănească*, nota 1, p. 62—63.

[186] A fost adusă din satul Mărgineni (comuna Catalina, jud. Covasna).

BDD-B457-03 © 1990 Editura Științifică
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:06:43 UTC)

maramureşene sau din alte zone [187]. În 1800, meşterul Iacob Buciungă îl reprezenta pe o portiţă de la Tilişca pe „Ionuţ cu barda" [188].

În pragul secolului al XIX-lea se constituie, prin decor, o variantă de poartă, în cadrul structurii cunoscute cu poartă mare şi portiţă; fruntariul în console, adesea cu porumbar; umeraşi ce dau formă semicirculară pragurilor de sus. Decorul ce alcătuieşte nota comună este predominant floral, urcă în liane ce înscriu, uneori, volute şi inimi. Elementele ce beneficiază de atenţia meşterului sînt: pilaştri; fruntariu; umeraşii; panourile de fundătură. Cele mai numeroase porţi de acest gen se află în apropierea Odorheiului, la Satu Mare (comuna Brădeşti) şi la Căpîlniţa. Cel mai vechi exemplar, cunoscut nouă, este la Satu Mare (nr. 129), construit în 1803 pentru Mihalic Albert, la care lianele pornesc dintr-o cană stilizată simbolizînd pomul vieţii, floarea predominantă fiind rozeta petalată. Fruntariu este împodobit cu păsări pictate. La poarta din 1858 (la nr. 178) în lianul vegetal principalul element este frunza. Pe fundătura portiţei compoziţia floralã este înscrisă într-un spaţiu trasat prin linii curbe, de o parte şi de alta fiind reprezentate un ram de salcîm şi un porumbel. Cîte o rozetă spiralată este sculptată deasupra porţii mari. Cornişa porumbarului este pictată cu flori, porumbei şi linii. La cornişa altor porţi apare, adesea, în decorul pictat şi chenarul din frunze de trifoi. Lianele florale cu frunze spiralate, cupe de rozete petalate şi lalea, de pe o poartă din 1879 (la nr. 400), se interferează în volute şi linii. Uneori, în decorul porţii mari apare rozeta, exemple fiind poarta din 1877 făcută de Honc Daniel şi soţia sa Iacob Ana; aceea din 1883, a lui Ilonca Ştefan şi soţia Biro Victoria, ş.a. De la Căpîlniţa, poarta cea mai veche care se păstrează în secţia etnografică a Muzeului din Cristuru Secuiesc, este din 1822, făcută de David Moise. Repertoriul ornamental este alcătuit din liane florale, ramuri de salcîm, rozete petalate, chenare din linii piezişe de trifoi, aceleaşi pe care le-a continuat, pe poarta lui Daniel Gabor şi soţia sa Peter Maria, la 1925, meşterul David Moise (fără îndoială o transmitere a meşteşugului de la o generaţie la alta). La poarta din 1888, făcută pentru Benedek David şi Balint [189] Ianoş, în decorul registrului de sus al portiţei se află şi un blazon de familie. În porţile asemănătoare din raza comunei Lupeni (aceea din satul Morăreni, din 1848, dusă la casa-muzeu din Bisericani, ca şi aceea din 1853, din Păltiniş, ce a însoţit casa de aici în Muzeul din Cristuru Secuiesc), se remarcă unduirea lianelor cu frunze răsucite şi palmete, ca şi pe aceea făcută pentru Miklos Gergely, în 1875 (acum în Muzeul din

[187] O asemenea poartă, bogat şi amuzant decorată, se află la Muzeul Satului din Bucureşti.

[188] D. Comşa, *Album de cresţături în lemn*, Sibiu, 1909, fig. 242.

[189] Un Ignaţiu Balint dăruieşte, în 1845, bisericii din Ciucsîngeorgiu un clopot.

Sfîntu Gheorghe), sau pe cea de la Gheorgheni (str. Republicii 29), lucrată în 1883 pentru Mădăraş Şandor şi soţia Varvara. Dăinuie exemplare de porţi din acelaşi răstimp, şi în aceeaşi zonă, în al cărui decor sculptat, de natura celui mai sus descris, se află, în plus, pe pilaştri, colonete semiangajate, cu baze şi capitele [190]. Amintim, în acest sens, poarta din 1814, de la Atia (comuna Corund) [191], ce constituie acum accesul în curtea casei-muzeu din Corund, pe aceea, din 1823, de la Mereşti (în secţia etnografică a Muzeului din Miercurea Ciuc), a căror baze sugerează cănile, pe umeraşii porţii mari realizîndu-se rozete petalate; poarta din 1884 de la Zetea (nr. 204); şi, în sfîrşit, două porţi din Satu Mare, una din 1896 (nr. 193) şi o alta, din aceeaşi vreme, pe a căror coloane se învîrt vrejurile florale, amintind decorul unor tîmple. Încheiem prezentarea porţii din zona Odorheiului cu firească întrebare: sînt oare motivele ce-o ornamentează aduse de secui odată cu venirea lor [192]? Exemplificînd, printr-o poartă de lîngă Odorhei şi cu alta din Tilişca, Grigore Ionescu susţinea ideea unor sinteze din trăsăturile tradiţionale ale artei populare locale cu numeroase elemente de origine cultă proprii barocului [193]. Acesta, la care adăugăm influenţa tîrzie a motivelor florale renascentiste, considerăm că este răspunsul [194].

Am subliniat că motivele decorative alese, mai întîi, pentru împodobirea unor elemente arhitectonice, au fost cele tradiţionale, ale poporului român, a căror folosire neîntreruptă se poate urmări din vechime. Observaţia este valabilă şi pentru obiectele de uz casnic, de la piesele de mobilier pînă la cele mai mărunte ustensile. Valoroasele lucrări privind izvoadele de crestături [195] cuprind puţine semnalări de obiecte din zona ce ne preocupă. Amintim, dintre cele 6 [196], furca de tors de la Sîngeorgiu de Pădure, bogat încrustată, ca un stîlp de

[190] Menţionăm că de curînd s-a revenit în raza comunei la porţile sculptate, care însă se deosebesc de cele din trecut, fiind foarte încărcate ornamental, pe motive florale şi zoomorfe, meşteri sînt la Corund, dar sînt solicitaţi şi cei din Păltiniş.

[191] Poarta cu coloane semiangajate este cunoscută şi în regiunea Gorgovsk, de pe Volga mijlocie, în trei variante, după motivele sculptate ale capitelelor şi bazelor (fusul ca şi restul pilaştrilor fiind fără de decor), cf. I. V. Makovetki, *Pamęatniki Narodnogo Zodcestva srednego Po Volgea*, Moscova, 1954, p. 30—31, fig. 59—60, 67.

[192] S. Opreanu, *Ţinutul Secuilor*, p. 178—180; G. Oprescu, *Arta ţărănească*, p. 62, n. 1, p. 63 n. 1.

[193] *Arhitectura populară românească*, Ed. Tehnică, 1957, p. 144, 147.

[194] În aceeaşi regiune a Rusiei, menţionată la nota 191, meşterul rus a creat în sec. al XIX-lea, sub influenţa sculpturii culte în piatră, un tip de poartă (cu poartă şi portiţă) la care numai fruntariul este decorat pe motive florale, zoomorfe şi fantastice, cf. I. V. Makovetki, *op. cit.*, p. 32, fig. 69—72.

[195] D. Comşa, *op. cit.*; Al Tzigara-Samurcaş, *op. cit.*

[196] D. Comşa, *op. cit.*, nr. 22, 28, 58, 157, 186, 237.

BDD-B457-03 © 1990 Editura Ştiinţifică
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:06:43 UTC)

prispă, pe motivul rombului, al liniei în zig-zag, a brăduțului, steaua în colțuri; și bîta foarte veche de la Sovata, cu linii, puncte în forma triunghiului, unele dispuse în cruce în cadrul dreptunghiului. Acest ultim și semnificativ motiv a fost ales, împreună cu linia în zig-zag și un mic vrej floral, și de meșterul care, în 1908, a confecționat teaca de coasă expusă în casa-muzeu de la Bisericani. În colecția etnografică a Muzeului din Miercurea Ciuc cele mai vechi maiuri de bătut rufele la rîu (obicei românesc) sînt decorate cu rozete, ca și zăvoarele de lemn din zona Ghimeș-Făget. De la Valea Casinului au fost consemnate astfel de încuietori, cu decor de caneluri și puncte [197] (ciuplitura cu izvod alveolar). Lăzile din colecția etnografică a Muzeului din Sfîntu Gheorghe sînt parte pictate, parte sculptate, cele din urmă cu motive geometrice, brăduț, grupuri de linii, dinte de lup, pomul vieții, putînd fi atribuite secolului al XVIII-lea. O ladă, cu acest decor, a fost amintită de pe Valea Casinului [198]. O masă-dulap de la Vlăhița, din secolul al XVIII-lea, sculptată pe motive geometrice, al brăduțului, al pomului vieții (vasul cu flori), se păstrează în secția etnografică a Muzeului din Odorheiul Secuiesc. Pe tîrnațul casei aduse de la Armășeni în Muzeul de la Sf. Gheorghe o frumoasă laviță (bancă) întregește semnificația ansamblului. O mînă, plină de har, a cioplit-o în 1743, împodobind-o cu rozete, vîrtelnițe, pomul vieții, cercuri pline de forme triunghiulare ca și cu motivul crucii înconjurate de raze pe care, la Ciumărna (jud. Sălaj) l-a săpat, în cadrul ușii de la biserică, popa Gheorghe. Casa de la Bancu-Ciuc, din Muzeul Satului din București, are și ea pe tîrnață o bancă din 1808, sculptată cu rozete și pomul vieții. Toate acestea, ca și cele neaflate încă s-ar cuveni a fi strînse într-un album căci, în cadrul artei noastre, vechi „ca însăși poporul", ele constituie o categorie importantă de mărturii pentru problemele vitale ale istoriei sale [199].

Tratarea construcției de cult după cea laică se substituie în dovadă a importanței majore pe care o incumbă, ea constituind corolarul vieții materiale și spirituale a comunității ce a înălțat-o după legea sa. Pentru istoria așezărilor, pentru istoria culturii, „pentru demonstrarea evoluției și continuității așezărilor tocmai existența bisericilor aduce argumentele materiale cele mai sigure", definea, atît de convingător, Entz Géza valoarea documentară a lăcașului de cult [200]. Și aici, în sud-estul Transilvaniei, ca pe întreg pămîntul țării, bisericile românilor au fost cele dintîi, sub influența acestora intrînd, la

[197] Elemente de arhitectură și decorație de pe Valea Casinului, notă redacțională în S C I A, nr. 3—4, 1954, fig. 4.
[198] *Ibidem*, fig. 9, pag. 958.
[199] Al. Tzigara-Samurcaș, *Catalogue de la section d'art peysane*, Bucarest, 1937.
[200] *Mittellalterliche Rumanische holzkir hem in Siebenburgen*, în *Omagiu lui George Oprescu*, București, Ed. Academiei R. S. România, 1961, p. 171.

venirea lor, înșiși secuii [201]. Împrejurările politice, sociale și economice au schimbat mai apoi cursul istoriei din partea locului, românul împilat pierzîndu-și credința strămoșească. Este de semnalat că procesul a fost mai timpuriu și mai radical în centrul teritoriului locuit de secui, și foarte slab și ineficient spre margini, în vecinătatea zonelor compact românești, ca și în a acelora din apropierea muntelui. Cum am putea înțelege altfel, spre exemplu, rezistența românilor pe Valea Mureșului de Sus, pe Valea Gurghiului, a Beicii, cu toată vigilența comitetului suprem al secuilor a căror fortăreață se afla deasupra Gurghiului [202]?

În așezări, de-a rîndul, au existat odinioară biserici românești și chiar redusul număr de români menționat de conscripția lui Buccov, pentru unele sate, le păstrau memoria. Oare nu ar fi fost pus la îndoială faptul, de nu erau bisericile de aici, că la Iobăgeni (azi Valea), Oaia (Văleni), Sîntandrei (Miercurea Nirajului), toți sătenii, întreaga obște a fost românească, adevăr scris răspicat de slova pisaniilor. Dar, după cum deja am afirmat spre începutul capitolului, conscripțiile veacului al XVIII-lea erau departe de a oglindi realitatea datorită incapacității de informare și stării de confuzie creată de pierderea graiului strămoșesc, ceea ce explică aprecierile ulterioare, de genul — sat curat unguresc de confesiune românească [203] (!?) Cîteva infirmări a unor date din conscripții, sau semnalarea altora certe, le alăturăm celor menționate. Este omisă înregistrarea prestigiosului lăcaș mănăstiresc de la Toplița [204]; lipsește biserica de la Iara (comuna Gornești), unde sînt înscrise 30 familii ortodoxe [205], proba constituind-o monumentul însuși (astăzi la Mura Mare), ridicat cel mai tîrziu în al XVIII-lea veac; nu este menționat nici lăcașul și nici așezarea de la Tirimioara, pe care documente din 1420 o numeau Olahteremi [206]. Biserica de lemn, de aici, ridicată în 1746 [207], a durat pînă la începutul secolului nostru. Locuitorii români de la Lunca (de Sus și de Jos), țineau de biserica din Ghimeș, pe care o atestă conscripția lui Aron, din 1750, cu 271 suflete [208] dar o omite Buccov. Existența ei rezultă și dintr-o scrisoare din 15 martie 1774, alcătuită „de noi poporianii de la Lunca, de la sfînta biserică de la Ghimeș despre țara Moldovei", prin care cer, ca preot, un diac din Dănești [209]. Biserica, de lemn, era

[201] S. Opreanu, *Secuizarea românilor prin religie*, Cluj, 1927, p. 4—8, 15.
[202] *Șematism*, 1900, p. 490.
[203] I. I. Rusu, lucrarea de față.
[204] Este menționată biserica parohială existentă, conform unui document de arhivă.
[205] V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 643
[206] C. Suciu, *op. cit.*, II, p. 195.
[207] *Șemat.*, Blaj, 1900, p. 438.
[208] A. Bunea, *Statistica românilor*, p. 12.
[209] Arh. St. Fil. Alba Iulia, fond Mitrop. gr.-cat., pachet V.

BDD-B457-03 © 1990 Editura Științifică
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:06:43 UTC)

„bătrînă" atunci căci, după mai puțin de 3 decenii, lasă locul celei din piatră [210]. La Ceauș (comuna Mica), Buccov înregistra numai 11 familii, eu un preot [211], fapt dezmințit printr-un document din 13 februarie 1777, prin care se cerea încă un preot pentru biserică, adăugîndu-se știrea despre existența a 60 de gazde [212]. La Roteni (comuna Acățari), Buccov nu înregistrează decît 14 familii unite [213], dăinuirea atuncea a bisericii fiind dovedită nu numai de funcționarea școlii românești [214] dar și prin icoanele, din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, rămase de la ea [215].

Ridicarea bisericilor românești în locul celor străvechi întîmpina greutăți din partea autorităților politice și a stăpînilor de moșii, aspect probat prin situația de la Sîngeorgiu de Pădure și Cașin. După ce biserica din Tîrgu Mureș a ars, cu toate bunurile sale culturale și artistice, guberniul a tergiversat lucrările celei ce o înlocuia, de la 1793 pînă la 1814.

Existența și activitatea așezămintelor românești erau mereu prejudiciate. Am amintit cazul mănăstirii Hodacului, îl adăugăm pe cel al mănăstirii Ațintișului. În 1772, egumenul ei se plîngea Consistoriului din Blaj că oamenii baronului Gh. Kemeny îi dijmuia [216]. Curînd așezămîntul se risipește căci, în 29 decembrie 1788 un document amintea despre cărțile sale împărțite la 2 sate vecine [217]. În 1765, baronul Paul Bornemisza a ocupat pămîntul mănăstirii de la Chiheru de Sus [218].

Reprezentanții bisericii românești erau terorizați. Un document dezvăluie activitatea arhidiaconului Nicolae din Moroști și transmite ecoul opresiunilor la care a fost supus [219]. În 12 ianuarie, arhidiaconul neunit al districtului Mureș Vașarheli și paroh neunit la Molomfalvensi (Moroști), Niculae, trimite guberniului plîngerea asupra faptului că arhidiaconul unit al aceluiași district i-a impus să-și părăsească biserica. În 22 decembrie 1774, Ioan Popovici, vicar ortodox de la Sibiu, cere directorului fiscal Ioannes Gal să nu se ia măsuri împotriva arhidiaconului Nicolae pînă ce acesta nu va primi răspuns de la guberniu. Dar directorul fiscal intentează numitului arhidiacon un proces, în 1775, sub acuzația de convertire la ortodoxie a unor sate și biserici, de aducerea preoților hirotonisiți din Valahia. În 1778

[210] *Șemat.*, 1900, p. 341.
[211] V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 638.
[212] Arh. St. Alba Iulia, fond cit., pach. VI.
[213] V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 684.
[214] A. Holircă, *op. cit.*, p. 213.
[215] Aflate în colecția bunurilor patrimoniale de la catedrala din Tîrgu Mureș.
[216] Șt. Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 6.
[217] Arh. St. Fil. Alba Iulia, fond cit.
[218] Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 132.
[219] Arh. St. Fil. Alba Iulia, fond cit., pachet VII.

arhidiaconul Nicolae era la închisoare, în 1780, de asemenea. În 28 februarie 1780, episcopul Grigore Maior intervine de la Blaj la guberniu pentru eliberarea din închisoare a fostului protopop Nicolae Tecsa, atunci convertit la religia greco-catolică. Menționăm că lista satelor în care protopopul Nicolae era acuzat de convertire, cuprinde multe sate de pe Valea Nirajului, că parte din bisericile pe care le consideră convertite prin acțiunea sa erau atestate ca ortodoxe de conscripția întocmită cu un deceniu în urmă, iar parte nici nu erau menționate de aceasta, sus-zisul document fiind mărturia existenței lor.

Lăcașul românilor era din lemn, după o anume tradiție acest gen constructiv fiind socotit un atribut al acestora. Un proces-verbal, din 1732, semnala că ungurii unitarieni din Isla și Vadul (sate de pe Valea Nirajului) au „o biserică construită în scînduri de formă românească" [220]. Însemnarea se leagă pe firul vremii de o alta dintr-un act maramureșan, din 1516, privind „capella lignea more walachorum" [221].

Din așezările cuprinse în fostele scaune secuiești s-au năruit și au dispărut, în timp, numeroase biserici, unele fără nici o știre, păstrîndu-se însă bunuri culturale, în genere cărți și icoane, ce le evocă ființa [222]. Din deceniul trei al secolului nostru ne-a rămas tabloul dezolant al ctitoriilor părăsite de urmașii obștei ctitoricești, al mormanelor de ruină al altora, al amintirii celor dispărute, a mormintelor strămoșilor din cele mai multe comune [223]. Între cele părăsite se aflau cele două biserici din Bodogaia (din care ulterior a dispărut una, n.a.), biserica din Lăzăreni (Ciuc), cea din Curteni (biserica de lemn Sfinții Arhangheli construită în 1782 și distrusă în 1940, n.a.), din Sărata (Sărățeni, oraș Sovata, n.a.), Budiu (Budiu Mic, comuna Crăciunești, biserica de lemn pe care o mai amintește clopotnița detașată, după un străvechi obicei, n.a.). Între cele ruinate se numărau bisericile din Mărtiniș, Daia, Corund (jud. Harghita), Angheluș, Ghidfalău, Olteni (jud. Covasna). Erau amintite cimitirile românești din satele ajunse fără locuitori români, de la Jigodin, Șoimeni, Păuleni, Ciceu [224] sau se semnalau ruinele bisericii din Eliseni [225], ridicată în 1887, cu

[220] C. Petranu, *op. cit.*, p. 287.
[221] Entz Géza, *op. cit.*, p. 168.
[222] Despre bisericile de lemn dispărute, ca și despre cele existente din cadrul județelor Mureș și Harghita informația este adunată în volumul *Bisericile de lemn din Eparhia de Alba Iulia*, semnat de Ioana Cristache-Panait, 1988.
[223] S. Opreanu, *Printre românii secuizați*, în *Graiul românesc*, I, 1, 1927, p. 9; idem, *Secuizarea românilor prin religie*, p. 31—33.
[224] Idem, *Ținutul Secuilor*, Cluj, 1928, p. 108.
[225] Idem, *Printre românii secuizați*, p. 9; idem, *Ținutul Secuilor*, p. 54.

BDD-B457-03 © 1990 Editura Științifică
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:06:43 UTC)

hramul Sf. Nicolae [226], continuatoarea ctitoriei înregistrată de Buccov, ca ortodoxă [227], ca și de conscripția din 1805 [228]. În acest caz sesizăm diferența dintre numărul familiilor înregistrat de cele două statistici (de 8 și respectiv 38), cînd știut este că procesul secuizării a fost progresiv.

Vom prezenta, succint în paginile următoare, biserici românești [229] din zone și așezări supuse deznaționalizării, valoroase dovezi ale originii etnice a locuitorilor. Începem cu cele din fostul județ al Odorheiului [230], unde procesul sus-numit este evident de timpuriu, desfășurîndu-se treptat. Matricolele bisericii romano-catolice din Atia (comuna Corund), dovedeau că la 1720 mulți români, ce-și păstraseră numele neaoșe, fuseseră convertiți la această religie, nemaiținiînd de legea strămoșilor care, în 1860, mai număra 6 suflete [231].

După o statistică din 1891 se constată că 42,46% din bisericile din Odorhei erau din lemn [232], ori, după cum se recunoaște, acestea aparțineau românilor.

În orașul Odorhei, ctitoria românească și-a urmat firul existenței pînă la cea de astăzi. Ea a fost prezentă în toate cele 3 construcții ale secolului al XVIII-lea, cînd era, desigur, din lemn, cea din piatră fiind înălțată în primii ani ai secolului următor.

În satul Bodogaia (comuna Secuieni), din cele două biserici de lemn existente la 1938 (dintre care una fusese adusă, în 1862, din Cristuru Secuiesc), mai dăinuie cea cu hramul Sf. Nicolae. Biserica din Bodogaia a fost atestată de Clain, de Aron (cu 300 de suflete), de Buccov, ca și de conscripția populației ortodoxe din 1805. Înfățișează un plan de veche tradiție în arhitectura de lemn — cel al navei dreptunghiulare —, cu pereții altarului în prelungirea acesteia, de forma poligonului cu trei laturi. În 1940, monumentul a fost devastat de horthyști.

Pe „gruiul Porumbenilor", la 1927 mai dăinuia biserica de lemn [233], foarte veche, pe care statisticile nu o atestau, dispărută ulterior fără să-i fi fost reținute înfățișarea și virtuțile artistice. În Porumbenii Mari originea românească a așezării este menționată în

[226] *Șemat.*, 1900, p. 465.
[227] V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 676.
[228] *Regulatio Diocezis Transilvaniicae disunitis anno 1805*, în *Transilvania*, II, 1911, p. 178.
[229] Revenim asupra notei 222 privind preluarea informațiilor referitoare la bisericile de lemn din volumul citat.
[230] Conscripția lui Buccov înregistra în fostul scaun al Odorheiului șase biserici și 854 familii (395 ortodoxe, 459 unite), cf. V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 675—678, 699.
[231] S. Opreanu, *Secuizarea românilor*, p. 18.
[232] P. Henri Stahl, *Vielles englises en bois de Roumanie*, în *Revue des études Sud-Est Européennes*, Tom III, 1965, nr. 3—4, p. 6—13.
[233] S. Opreanu, *Printre românii secuizați*, p. 9.

zidul de piatră a bisericii Sf. Nicolae (patron al bisericii răsăritene, apărător al dreptei credințe, n.a.). A fost construită, în 1787, în locul celei de lemn, cu sprijinul însemnat al negustorilor brașoveni Dima Zamfir și Panaiot Dimitrie [234] și „cu ajutoriul satului", după cum afirma inscripția, astăzi dispărută, din firida de deasupra intrării. Pomelnicul ctitorilor, inițial în altar, încastrat în 1932, de preotul Iosif Sîrbu, într-unul din pilaștrii peretelui despărțitor dintre pronaos și naos, îl amintește printre ctitori pe Ierei Ioan și soția sa Maria. Slujitor la prestolul lăcașului de lemn, preotul Ioan sau Ionaș Pătruț [235] a fost un înflăcărat apărător al neamului așa cum ni-l atestă nu numai ridicarea bisericii solide de piatră, ci și cărțile în limba română ce au răzbit pînă la noi, dovadă a mulțimii lor de altădată. În 1805 obștea ortodoxă a bisericii din Porumbenii Mari se cifra la 66 de familii. Pereții bisericii au rămas nepictați, din tîmpla originară semnalîndu-se, în pronaos, cu cinci decenii în urmă, două icoane împărătești, semnate, în 1790, de Ioan zugravul [236]. Friza apostolilor, ca și registrul împărătesc al tîmplei actuale, au fost realizate, în 1851, de Ilie popa zugrav. Arhitectura bisericii îmbină elemente de tradiție veche (planul dreptunghiular cu absida decroșată poligonală, cu 5 laturi; pridvorul de pe vest, cu clopotniță deasupra, deschis pe arcade; bolta semicilindrică; fișiile curbe ale bolții altarului), cu cele preluate din stilul baroc (penetrațiile bolților, pilaștri; profilatura fațadei și a turnului ș.a.). În 1870 școala confesională din Porumbenii Mari a fost închisă, limba română fiind opresată, iar cea maghiară favorizată, după cum vădeau inscripția de pe pîrghia clopotelor ca și cele de pe morminte (însuși numele preotului Toma Onea, pe crucea-i de mormînt, din decembrie 1889, devenise Vonya Tamasz). Vechile matricole de botezați și cununați mai păstrau numele de familie specific românești. În 1940 horthyștii au profanat biserica din Porumbenii Mari, cei 283 români fiind trecuți, sub teroare la una din confesiunile populației conlocuitoare [237]. O tăbliță cu indicația „Müemlek Bandekmal"

[234] Monumentul se înscrie printre cele ce susțin rolul negustorului în afirmarea conștiinței naționale și emanciparea socială prin activitatea ctitoricească, din cea de-a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, la sud și nord de Carpați.
[235] În timpul său era preot, la cei uniți, popa Petru Molchi (?), care slujea probabil la biserica de lemn din Porumbenii Mici. El semnează protocoalele de stare civilă de la 1 ianuarie la 30 decembrie 1788 (patru căsătorii, 8 botezuri, 12 decese) și de la 1 ianuarie la 30 decembrie 1789, (una căsătorie, 7 botezuri, 7 decese), cf. doc. de la Arh. St. Fil. Alba Iulia, fond cit., pach. XVII.
[236] Poate unul dintre zugravii cu acest nume, din zona Brașovului, sau poate zugravul ce a realizat icoanele și ușile împărătești ale bisericii de lemn din Boiu (acum la Uilac).
[237] Unii dintre foști români s-au îngropat în legea părinților, în preajma bisericii, ex. Roșca Iano, Bek, Poraiva, ș.a.

BDD-B457-03 © 1990 Editura Științifică
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:06:43 UTC)

este aninată de zidul bisericii, vitregite de enoriași [238]. La ceremonia de îngropăciune a moțului dîrz și patriot, preotul Iosif Sîrbu, din 24 ianuarie 1976, participarea locuitorilor din Porumbeni și satele vecine s-a transformat într-o vibrantă manifestare de simțire românească [239].

Tot din zona Odorheiului amintim satele și bisericile neclintite din legea românească, de la Săcel, Vidacut și Uileac, ce constituie oglinda în care se reflectă, peste vremi, originea etnică a tuturor așezărilor.

Coborînd în fostul județ Trei Scaune (actualmente în perimetrul județului Covasna), prefațăm unele situații prezente cu mărturiile istorice despre Bretcu (Augustia romană), ce-l denumesc, în prima atestare cunoscută „villa Volahalis", menționînd totodată instituția românească a cnejilor [240]. Și în această parte a țării, pentru ale cărei începuturi exemplul de mai sus [241] a fost ales cu caracter generic, politica deznaționalizării băștinașilor a fost virulentă. La Brăduț, Buccov înregistra numai 8 familii [242], dar despre originea etnică a așezării, despre istoria sa, cercetările arheologice de pe dealul Cipa, vor aduce informații edificatoare. Aici, pe deal, deasupra Văii Comlosului, unde tradiția fixează o veche vatră de sat, se află vestigiile unui ansamblu feudal, din piatră cu mortar de var, din care se poate citi zidul de incintă, o poartă de intrare și biserica. Pereții celei din urmă, orientați vest-est, păstrați pe înălțimi și lungimi diferite (pînă la 1,50 m și, respectiv, 6 m), prezintă o navă simplă, cu absida decroșată (forma acesteia neputîndu-se aprecia). Pe vest, în retragere, avea un turn clopotniță, cu planșeul din lemn, în peretele de vest [243] observîndu-se lăcașele grinzilor. Urmele materiale de pe dealul Cipa îți poartă gîndul în țara Hațegului la cetățile cneziale. Ne îngăduim, sub rezerva rezultatelor cercetărilor arheologice, să legăm acest complex de familia Bărbat (de la apelativul românesc bărbat), devenită, ulterior, Borbat, din rîndul căreia, începînd din 1566, sînt atestați nobili și „primipili". În 1794, Ioan și Mihail Borbat sînt menționați ca judecători la Brăduț. Familia este atestată și în satul vecin,

[238] Datele au fost extrase din articolul N. Sulică, *Contribuții la istoria vechimei elementului românesc și a circulației cărții românești în regiunile secuizate*, în *Reînvierea*, II, 1938, p. 23—28 și din cercetarea de teren a autorului acestui capitol.

[239] Ion Axente Creangă, *Preotul Iosif Sîrbu din Porumbenii Mari (1894—1976)*, în Îndr. pastoral Alba Iulia, III, 1979, p. 201—202.

[240] C. Suciu, *op. cit.*, I, p. 105—106.

[241] La Bretcu, românii au rămas puternici. În 1787, locuitorii comunei bisericești au construit lăcașul actual din zid în hramul Sf. Nicolae, în pridvorul căruia a fost reprezentată o amplă judecată de apoi. Biserică de piatră este și în satul vecin, la Mărtiniș, din aceeași vreme.

[242] V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 677

[243] Pe acest perete, la interior, sînt numeroase zgrafite și semnături, începînd din 1822.

la Tălișoara [244], așezare ce apare, din prima mențiune documentară, din 1332, cu atributul românesc [245]. Din biserica românilor, de aici, devastată în 1940, au mai rămas cîteva din treptele de acces [246].

La Baraolt, conscripția lui Buccov înregistrează numai 34 familii românești, dar lăcașul de cult exista, căci i se păstrează partea de răsărit, pe ușa de vest, din peretele adăugat, spre a conserva partea rămasă a edificiului; a fost preluată pentru construcție data de 1755, probabil din inscripția ce era pe ancadramentul originar. Același conținut îl are însemnarea de pe crucea cu brațe treflate, de deasupra intrării: „epült 1755 Szus Maria". Biserica, cu ziduri groase de piatră, înfățișează planul arhaic, cu altarul la răsărit, în prelungirea navei, poligonal cu 3 laturi, la interior fiind acoperită cu o boltă semicilindrică. Fereastra, de pe nord, ca o ambrazură, mult evazată spre exterior, pare a-i coborî vechimea, anul 1755 putînd reprezenta numai momentul unei refaceri. Lăcașul a fost folosit, pînă la dezafectare, de românii secuizați și catolicizați. Se află izolată, pe deal, la marginea de nord a așezării, „dincolo de holde" cum spun localnicii (ce mai știu puțin românește), la 300 metri de biserica din 1924.

În satul Căpeni (orașul Baraolt), așezare nesemnalată de Buccov există biserică din 1712, de plan dreptunghiular cu altarul nedecroșat, poligonal cu 5 laturi.[247] Pe vest se află turnul clopotniță, acesta, ca și restul paramentului, prezentînd un decor de factură barocă. În apropierea peretelui de sud, străjuie o troiță de lemn cu brațele cioplite în formă de cruce, pusă sub adăpostul unui acoperiș de șindrilă.

La Micloșoara „idagines Niculai", după atestarea documentară din 1211 [248], conscripția din 1760—1762, înregistra numai 12 familii ortodoxe [249]. Biserica veche a fost preluată de romano-catolici. Din ea a rămas numai altarul din piatră, semicircular, avînd însă cornișa de formă poligonală. În interior, în grosimea zidului, pe sud și nord, se află nișa proscomidiei și respectiv a diaconicului. Vechiul altar românesc, cu orientarea spre răsărit, a fost transformat, cîndva, în criptă a familiei contelui local. În cimitirul din jur, crucile de lemn cu brațe treflate, unele fără de nume, veghează morminte de români secuizați ca: Ola Miclos (românul Nicolae), Bokor Görgy, Vaida, Drăguș, Pintea, Vaszi Istvan, Baduy, Ksiki, Macavei Simion, „1909—1956 es neje Macavei Iuliana" ș.a.

[244] Datele la I. I. Rusu

[245] C. Suciu, *op. cit.*, II, p. 181

[246] Bisericile de la Dobogeni (comuna Brăduț) și Herculian (comuna Bățani), sînt în ruină.

[247] V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 679.

[248] C. Suciu, *op. cit.*, I, p. 396.

[249] V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 679.

BDD-B457-03 © 1990 Editura Științifică
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:06:43 UTC)

La Vîrghiș, dăinuie din secolul al XVIII-lea biserica de lemn în hramul sfinților arhangheli Mihail și Gavril. Pereții înscriu un plan dreptunghiular, cu altarul, în prelungire, de formă poligonală. Clopotnița, inițial detașată, a fost adăugată pe vest.

Biserica românească de piatră de la Aita, ridicată în 1866, aproape în stare de ruină în 1965, a fost recent restaurată. Este de plan dreptunghiular, cu altarul ușor decroșat, semicircular, avînd pe vest un pitoresc pridvor deschis spre arcade.

În 1812 a ars biserica de lemn de la Hăghig, aceea sau alta pe care o consemnaseră conscripțiile lui Aron și a lui Buccov, cu puternică obște [250]. Pe deal a fost și cimitirul vechi, astăzi aproape inaccesibil de cercetat, căci l-au acoperit arbuștii. Biserica de piatră „Schimbarea la față"a fost ridicată în vale, fiind gata în 1821. De dimensiuni mici și armonioase, lăcașul reprezintă un interesant monument de arhitectură. Planul îi este dreptunghiular, cu altarul semicircular, pridvorul deschis pe vest fiind suprainălțat de clopotniță. Sistemul acoperirii interioare este de influență barocă, bolți á vela, între arce dublouri. Pridvorul este acoperit cu o boltă semicilindrică pe axul lățimii, iar altarul cu o semicupolă plată. Monumentul istoric de la Hăghig se află în prezent într-o stare precară de conservare.

La Chichiș, slujitorii lui Buccov au înregistrat numai 14 familii ortodoxe [251], dovada ignorării lăcașului de cult, din lemn, aducînd-o însuși dăinuirea acestuia. O pisanie consemnează anul 1740, dar edificiul, de o structură arhaică, pare a confirma tradiția conform căreia a fost adus, de aproape 3 veacuri, de la Zizin. În 1784 a fost pictat, pictură ce se află sub tencuială, atunci fiind realizate și ușile împărătești cu sfinții de hram Mihail și Gavril.

Lăcașurile de lemn de la Zagon și Păpăuți atestate de conscripția lui Buccov cu 105 și respectiv 33 de familii [252] prezintă pe laturile altarului particularitatea, arhaică, a unghiului în ax. Biserica de lemn continuă tradiția în preajma Tîrgului Secuiesc prin monumentele de la Zăbala, Ojdula și Poian, cea de la Lemnia a dispărut cu cîteva decenii în urmă.

Lăcașul de lemn din Tîrgu Secuiesc, la care în 1733 este menționat popa Iuon [253], a fost înlocuit după două decenii prin cel de piatră în hramul Adormirii Maicii Domnului. În proscomidie se află : „Pomelnicul ctitorilor Petru, Teodora, Anastasia, Maria, Manole, Dimitrie, Sanda, Calina, Hristea, Stanca, Păuna și tot neamul lor".

[250] Clain înscria 50 de familii, iar Buccov 80 de familii ortodoxe, cu biserică și 20 unite, cf. A. Bunea, *Din istoria românilor*, p. 380 și, respectiv, V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 688.

[251] V. Ciobanu, *op. cit.*,p. 679.

[252] *Ibidem*, p. 678.

[253] A. Bunea, *op. cit.*, p. 378.

De plan dreptunghiular, cu altarul nedecroșat, poligonal, monumentul prezintă elemente de decor baroc pe suita de arcade ce desparte pronaosul de naos, ca și pe turnul clopotniță de peste pridvor. Foișorul de lemn al acestuia a fost înzidit în 1793. Fragmentele de pictură veche ca și icoanele împărătești îndeamnă la o cercetare și conservare științifică a întregului ansamblu.

Privind procesul de dispariție a unor lăcașuri de cult românești din așezările fostului scaun al Haromszekului amintim însemnările rămase despre biserica de la Moacșa arătînd dărîmarea acesteia prin 1870, și ocuparea intransilvanului de către comună [254].

Deși în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea ctitoriile de zid din Ciuc se înmulțesc, din statistica mai sus amintită, de la sfîrșitul veacului trecut, rezultă, pentru cele de lemn, un procent de 52,17% [255]. Referindu-se la cutremurul din 1838, popa Gheorghe din Joseni însemna pe filele unei cărți că acesta făcuse mai ales pagube bisericilor românești.

În 1840, la Ciucsîngeorgiu, biserica de piatră ia locul celei din lemn, de la care moștenește, alături de străbunul hram, ce a dat numele așezării, o serie de bunuri culturale. Menționăm dintre acestea frumoasele icoane împărătești, de factură postbrîncovenească, ai cărora platnici, Gheorghe și Ana, sînt consemnați pe tronul Mariei cu Pruncul. Monumentul istoric, de plan dreptunghiular, cu altarul decroșat, semicircular, are partea de vest, ca și tîmpla, de zid, tratate în stil baroc. Remarcăm faptul că lăcașul are, după o veche tradiție, intrare și pe latura de sud. La exterior, pe peretele altarului, se disting două straturi de pictură, cu reprezentarea Sf. Gheorghe, fapt ce naște ipoteza existenței sub văruială și a altor suprafețe pictate. Pe crucile de morminte datele sînt, în genere, în limba maghiară, chiar ale preotului Sandor Ianoș (Alexandru Ioan), decedat în 1945. Numele Emiliei Dăian, născută Alexandru, 1895—1927, este în limba română, alături aflîndu-se mormîntul lui Sandor Cornel.

Mistuirea populației românești din Armășeni în masa secuiască romano-catolică o dovedesc și icoanele evangheliștilor, legendele în limba română, cu caractere chirilice, suprapuse peste amvonul din biserica romano-catolică, precum și aceea a lui I.S.H.S, de tradiție bizantină, în pofida faptului că textul *Cărții învățătoare* este în limba maghiară.

În Lăzărești (comuna Sînmartin), un lăcaș de lemn a ars în secolul trecut, o cruce de piatră consemnînd evenimentul. O movilă îi indică locul, iar toponimicul „Coasta cimitirului" mormintele strămoșilor. Biserica de piatră în hramul Sf. Nicolae a fost ridicată în

[254] *Șemat.*, 1900, p. 573.

[255] P. H. Sthal, *op. cit.*, p. 613.

BDD-B457-03 © 1990 Editura Științifică
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:06:43 UTC)

secolul al XVIII-lea, anul 1819 putînd fi data unor refaceri între care se pot socoti şi înlocuirea bolţii originale prin cea de lemn ca şi modificarea părţii de vest, cu o miniclopotniţă din lemn. Pereţii lăcaşului înscriu un plan dreptunghiular cu absida altarului în prelungirea navei, poligonală cu 3 laturi, model urmat desigur de la cea de lemn. Contra forţii, în două trepte, ating profilatura cornişei. Şi pe această biserică există tăbliţa cu indicaţia „Müemlek bandenkmal", spre deosebire de cea romano-catolică, ridicată mai tîrziu, în imediata ei apropiere.

Despre capela romano-catolică din Plăieşii de Jos tradiţia arată că a fost românească, prezumţie pe care elementele constructive o susţin. Ea înfăţişează planul bisericii din Lăzăreşti, cu pereţii altarului în continuarea navei. O intrare joasă pe latura de sud a fost urmată de o alta, impunătoare, spre capătul de vest, ceea ce presupune o alungire a acestei părţi, turnul, în spirit baroc, putînd fi şi el o adăugire. Asemănări în ceea ce priveşte conţinutul tradiţiei, cît şi forma tipologică se constată şi la biserica din cimitir, de la Caşinu Nou. Turnul clopotniţă, de pe vest, are pe faţadă o arcadă, iar ancadramentul intrării în navă este din lemn cu pragul de sus semicircular prin mijlocirea umeraşilor.

La Doboi, pe o coastă ce domină Valea Casinului, se află biserica românească din piatră construită, în stil baroc, în secolul al XIX-lea. Apreciem că este mai veche de anul 1881, cînd i s-au făcut probabil reparaţiile cu modificări (refacerea, din lemn, a bolţilor á vela, compartimentate prin arce dublouri ce descărcau pe pilaştri, cu capitele profilate, ce s-au păstrat; maniera neogotică de la acoperişul turnului). Înaintea acestui lăcaş a fost unul din lemn, din al XVII-lea veac, de la care au rămas valoroase mărturii istorice. Despre două remarcabile icoane brîncoveneşti: *Deisis* şi *Maria cu Pruncul* se spune că au fost aduse la Doboi de la biserica unui sat de lîngă Tîrgu Secuiesc. Ele atestă relaţiile artistice dintre sudul şi nordul Carpaţilor.

La Frumoasa, aşezare cu importante rosturi în ierarhia bisericească şi viaţa culturală a românilor din Ciuc, lăcaşul de piatră, în hramul Adormirii Maicii Domnului, a fost înălţat în 1879. Înlocuia ctitoria anterioară, din lemn, pe care o înregistrase Aron, dar, inexplicabil, a ignorat-o Buccov.

La Tomeşti (comuna Cîrţa), pe un dîmb din afara vetrii satului, se află vestigiile unei biserici de piatră, cu donjon în decroş pe latura de vest, a căror cercetare arheologică ar fi de mare folos [256] istoric. Pe crucile cimitirului din preajmă cele mai frecvente nume sînt gentilicele româneşti Olah şi Boer. Subliniem faptul că în secolele XVIII—XIX, numărul preoţilor cu numele Boer, este impresionant de mare în satele din sud-estul Transilvaniei.

Biserica de lemn Sf. Arhangheli din Sîndominic a preluat din 1787 mesajul înaintaşei atestată documentar. Tipologic edificiul înscrie planul dreptunghiular cu capătul de răsărit poligonal cu 3 laturi. Preţios ca document istoric, reprezentativ ca monument de arhitectură populară, lăcaşul de la Sîndominic necesită o restaurare competentă.

În Voşlobeni o veche biserică de lemn a cedat locul celei din piatră, în 1864. De plan dreptunghiular, cu turn în decroş pe vest, construcţia degajă, mai ales prin bolţile á vela şi arcele dublouri, influenţa stilului baroc.

La Joseni, biserica puternicei obşti româneşti a dispărut înainte de mijlocul veacului al XVIII-lea şi cu greu au reuşit înlocuirea ei [257] prin actuala ctitorie de piatră în hramul sfinţilor Arhangheli. Momentul se situează spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea (şi nu la 1850, dată furnizată de şematismele blăjene). În 1796, popa Sandu zugravul din Iernuţeni îi repictează icoane pe sticlă, iar în 1800 i se dăruieşte un exemplar din *Evanghelia* blăjană din 1776. Zidurile masive înscriu un plan dreptunghiular, cu absida decroşată poligonală cu 5 laturi. Acoperirea interioară originară a fost modificată din lemn. Se păstrează registrul de naştere al bolţilor, cu profile dispuse în trepte, ca şi capitelele pilaştrilor, pe care descărcau arcele dublouri.

La Ghiduţ (comuna Lăzarea), populaţia românească, secuizată şi catolicizată în 1940, îşi foloseşte propria biserică, înălţată la începutul secolului. Tîmpla, cu *Cina cea de taină* şi friza apostolilor, demontată de la locul ei, a fost depozitată în cafas.

Pe Valea Tîrnavei Mici semnalăm alte documente materiale ce tezaurizează memoria obştii româneşti. La Treisate (comuna Ghindari), biserica de lemn cu hramul Adormirea Maicii Domnului, de tip arhaic, dreptunghiular, cu altarul nedecroşat, poligonal cu 3 laturi, este deasemeni veche. Precizări privind momentul ridicării cît şi înfăţişarea sa de la început, pot fi aduse numai după înlăturarea modificărilor survenite la reparaţii.

La Sovata, unde şpaclul arheologului a descoperit vasul de lemn cu inscripţie slavă, din al XVI-lea veac [258], românii au avut biserică din îndepărtate vremi. În 1945 a fost înlocuită aceea cu

[256] Urgenţa începerii acestei acţiuni este impusă de faptul că se continuă scoaterea de pietre.

[257] În decembrie 1770, se cerea redarea satului Joseni la Gheorgheni, sub considerentul că acesta fusese înainte filie la biserica de acolo, cf. Arh. St. Alba Iulia, fond cit., pach. IV (1770—1778). Documentul este preţios şi pentru faptul că atestă existenţa bisericii din Gheorgheni, cu o anumită anterioritate, biserică absentă din conscripţia lui Buccov, cf. V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 682.

[258] Szekely Zoltan, *Un vas de lemn din inventarul unui fierar (sec. al XVI-lea)*, în *Studii şi cercetări de etnografie şi artă populară*, Ed. Ştiinţifică, 1965, p. 327 la 328.

BDD-B457-03 © 1990 Editura Ştiinţifică
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:06:43 UTC)

hramul Sf. Nicolae, ridicată în 1881, ea la rîndu-i stînd pe vechi fundații.

Lăcașul de lemn Sf. Arhangheli din Ilieși (oraș Sovata) constituie rezultatul unei ample lucrări de renovare (1909) al celui vechi. De dimensiuni modeste, pereții înfățișează tipul de plan dreptunghiular, cu absida altarului decroșată, pătrată, formă primară în arhitectura bisericilor de lemn. Succesiunea lăcașului de lemn, de la Sărățeni, poate fi urmărită de la cel cuprins în prima conscripție și pînă la cel actual ridicat în 1935. În 1733, Clain menționa caracterul mixt al așezării, înregistrînd biserica, 25 de familii și casa parohială [259]. Trei decenii mai tîrziu, în rubrica respectivă a conscripției lui Buccov, biserica nu mai apare [260]. Cauza nu o putem ști : era omisă sau lăsase locul altei ctitorii?

Pe valea Mureșului de Sus, atingînd și așezări din cîmpie, fenomenul deznaționalizării românilor s-a produs, bisericile rămase deținînd o evidentă însemnătate documentară. La Pănet, pe deal, în partea de vest a satului, străjuie biserica de lemn, cu clopotniță separată. A fost ridicată în preajma anului 1740, dată la care neîntrecutul Comaniu zugrav săvîrșise pictura ușilor împărătești, adăugînd, în anii următori, registrele tîmplei și pictura murală (ce se păstrează fragmentar în altar). Înlocuise vechea ctitorie, menționată în 1733, sub păstoria lui popa Georgie [261] luînd de la ea, pentru împodobirea intrărilor și răbojul motivelor ornamentale : rozeta, frînghia răsucită, dintele de lup, crucea dispusă pieziș. Este de plan dreptunghiular cu absida altarului în retragere, de formă poligonală cu 5 laturi, perechile de console dîndu-i o plăcută înfățișare. Aceeași meșteri au lucrat desigur și lăcașul vecinilor din Hărțău, care prezenta (înaintea lucrărilor de salvare), analogii de tipologie și elemente constructive cu cea de la Pănet. A fost adusă în secolul al XVIII-lea dintr-o vatră veche unde a rămas o vreme cimitirul pe care, cu timpul, l-a acoperit pădurea. Icoanele împărătești, din 1753, ale lui Toader zugrav, îi evocă pictura murală. În 1982 monumentul a fost renovat.

Din perimetrul comunei Livezeni au dispărut, nu cu mult timp în urmă, 3 lăcașuri de lemn (de la Corunca, Ivănești și Poienița), revenindu-i celui de la Sînișor să ateste tradiția bisericii de lemn și a comunității ctitoricești. Rămas singuratic pe deal, în vechea vatră a satului, el a fost strămutat în vale și restaurat în 1981.

De la Ceaușu de Cîmpie, biserica de lemn a fost demolată în 1937, iar cea de la Herghelia, în 1960, în raza comunei dăinuie însă cele de la Bozed, Culpiu și Porumbeni, care au beneficiat de lucrări de conservare. Lăcașul de la Bozed a fost mărit, spre vest, în 1896, dovadă că numărul sătenilor era mare. Cu acel prilej s-a renunțat la ancadramentele originale, dar decorul lor este amintit de cel al sfeșnicelor, datate în al XVIII-lea veac, sculptate cu brăduți, frînghie răsucită și frunze. În preajma pereților supraviețuiesc cîteva din crucile cu discul soarelui, ca acele de la Deag.

Biserica de la Culpiu înfățișează, ca și cea de la Bozed, planul dreptunghiular cu absida decroșată, poligonală cu cinci laturi. În 1976 a fost coborîtă de pe deal și restaurată în curtea casei parohiale. Pentru decorul sculptat al elementelor dispărute, este chezaș, aici, prestolul în care au fost crestate, cu pricepere, frînghia răsucită și dintele de lup. Pictura, din 1821 și 1865, în colorit viu, se remarcă prin bogăția programului iconografic.

Prin semnificația istorică și valențele artistice, biserica din Porumbeni, în hramul Sf. Ioan Botezătorul, constituie un valoros document. Datează din secolul al XVI-lea, inscripția doveditoare cu numele săvîrșitorului popa Arion, Ion și Aron, păstrîndu-se parțial, în peretele de sud. Înfățișează planul cu pronaos poligonal și altar, decroșat, de aceeași formă, cu 5 laturi, de veche tradiție, frecvent în Moldova și Transilvania, îndeosebi în județul Hunedoara. Elemente ce-i susțin datarea sînt și structura bolții, comună pentru întreg spațiul, ca și practicarea a numai două uși în peretele spre altar. În deceniul cinci al secolului al XVIII-lea lăcașul a fost renovat, din podoabele primite atunci făcînd parte și prețioasele piese pictate, în 1744—1749, de harnicul și talentatul Toader, ampla pictură murală fiind realizată în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. La Porumbeni, Bozed și Culpiu, ca și la alte numeroase biserici de lemn mureșene, adăpostul clopotelor este separat, după obicei străvechi.

Pentru procesul deznaționalizării populației românești, situația constatată în raza comunei Glodeni, prezintă interes și cere un răspuns. De ce așezările Merișor, dar mai ales Moișa și-au menținut originea etnică, iar la Glodeni și Păcureni mai sînt abia cîteva suflete de români? Bisericilor de lemn din ultimele sate menționate, martori de credință ai altor vremi, li se cuvin deosebita noastră grijă.

În secolul al XIX-lea biserica Buna Vestire din Glodeni a fost amplificată cu o travee, căci devenise neîncăpătoare pentru obște. Despre lăcașul din Păcureni spune tradiția că a fost mutat, cu două secole în urmă, dintr-o altă vatră a satului; acum este singuratic, în afara perimetrului construit al așezării. De pe montații intrării, dinspre sud, aflăm că meșteri i-au fost Oprea popa și Toaderu, și tot de pe aceștia ca și de pe cei ai cadrului dintre pronaos și naos admirăm răbojul de semne, cu simbolurile tăinuite ale strămoșilor : frînghia, dintele de lup, triunghiul cu cruce, pomul vieții din crestătura cu iz-

[259] A. Bunea, *Din istoria românilor*, p. 324.
[260] V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 685
[261] A. Bunea, *op. cit.*, p. 352.

BDD-B457-03 © 1990 Editura Științifică
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:06:43 UTC)

vod alveolar, ultimul motiv dominînd și decorul prestoiului. După decor, grafia inscripției, dimensiuni și tip de plan (dreptunghiular, cu altarul decroșat de formă pătrată) — plan cu adînci rădăcini în arhitectura bisericilor de lemn —, apreciem că biserica nu este mai tîrzie de veacul al XVII-lea.

Din zonele mureșene, Valea Nirajului a fost cea mai afectată de procesul deznaționalizării, dar și aici bisericele de lemn, ce au ajuns pînă la noi, constituie dovezile de netăgăduit ale comunităților românești.

La Crăciunești, biserica Sf. Arhangheli înscrie, prin traseul pereților, planul străvechi dreptunghiular, cu absida nedecroșată, poligonală cu 3 laturi, la interior avînd o boltă comună pentru întreg spațiul, clopotnița aflîndu-se la o parte. Datează din al XVII-lea veac, la mijlocul celui următor fiind renovată și împodobită, la pictarea tîmplei însemnările consemnînd prezența lui Toader zugrav, din 1749 și 1757. Restaurarea lăcașului și în primul rînd îndepărtarea stratului de tencuială, de la interior și exterior, vor aduce date noi pentru istoria și arta monumentului.

Biserica din Nicolești, refăcută în 1846, este legată după cum spune tradiția, de schitul din al XIV-lea veac al călugărului Nicolae. Partea rămasă, după acțiunea de devastare din 1943—1944, naosul și altarul (semicircular, în prelungirea navei, cu sistemul de îmbinare al bîrnelor „la jumătate de lemn"), a fost conservată în 1960.

La Văleni (fost Oaia), biserica de lemn Sf. Nicolae a înlocuit-o pe cea dinainte, în văleatul 7203 (1695), luna mai, lucrările luînd sfîrșit în anul următor. Pe grinda sculptată a tîmplei este săpată inscripția cu următorul conținut: „cu voia tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvîrșirea Sf. Duh s-au început cu îndemnarea și toată cheltuiala satului, meseța mai 26 și meșteri la tot lucru acestei sfintei biserici au fost popa Pătru Todoran și Luca Grigorie din Urisi, Polat țărcvul în zilele governatorului Bamfi Gheorghie iar mitropolit țării vlădica Teofil iar protopop Toader. Și s-au ridicat întru lauda lui Dumnezeu și în cinstea Sf. Nicolae". Ancadramentele intrărilor, purtătoarele văleatului, sînt decorate pe motive străvechi: rozeta, cioplitura cu izvod alveolar, triunghiul cu cruce (întîlnit și la Păcureni). Pereții modești înscriu planul dreptunghiular cu absida altarului în decroș, poligonală cu 4 laturi, unghi în ax, particularitate tipologică arhaică. În 1981—1982 prețiosul monument de pe „Dealul românilor" a fost restaurat. O acțiune asemănătoare a pus în valoare și biserica Sf. Arhangheli din Troița (comuna Gălești). De plan dreptunghiular, cu altarul în prelungire, poligonal cu 3 laturi, monumentul prezintă în elevația interiorului o boltă unică, semicilindrică, pentru întreg spațiul. Aceste elemente constructive, în dimeniuni modeste, o datează cel mai tîrziu la începutul secolului al XVIII-lea, în pofida absenței din

conscripția lui Buccov. Acestora se adaugă două icoane împărătești de la finele secolului al XVII-lea care, pe cealaltă față, au fost pictate în veacul următor.

Biserica Sf. Arhangheli din Sîntandrei (Miercurea Nirajului), de același tip de plan cu Troița, a suferit, la anul 1843 și după aceea, însemnate reparații, ce-i ascund elementele necesare constatării momentului ridicării și desigur pictura murală. Icoanele împărătești, din 1751—1752, realizate de popa Marcu zugravul, o datează antequem. Restaurarea va aduce la lumină înfățișarea originară a acestui valoros monument istoric.

O fericită descoperire o constituie aflarea, la Valea (fost Iobăgeni), pe spatele crucii Răstignirii, a pisaniei bisericii de aici, în hramul Sf. Nicolae. Textul ei, în graiul străbun este acesta: „Anul Domnului 1754 s-au fost risipit sfînta biserică de la Iobagifalău și s-au îndemnat cinstiții săteni și o au ridicat pe temelie și ce au fost lipsă s-au isprăvit și cei mai desăvîrșit au fost dumnealui One morariu și,(un cuvînt șters) iară dumnealui One morariu fiindcă au așezat dumnealui catapeteasma bisericii, n-au cruțat puțină cheltuială și au făcut și această Raspetie să-i fie pomenire a tot neamul dumnealui, octombrie 29 de zile". Pictura tîmplei lui One morariul, din care s-au mai păstrat cîteva elemente, o atribuim lui popa Marcu zugravul. Lăcașul, de plan drept unghiular, cu absida decroșată poligonală cu 5 laturi, a fost reparat spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, recuperîndu-se, în acest scop, material de la un altul din Hodoșa. Pentru „cinstiții săteni" ce au ctitorit-o, biserica de la Valea se cuvine a fi restaurată.

În ținutul cuprins și la 1733, în scaunul secuiesc al Arieșului, deznaționalizarea românilor nu a cunoscut amploarea unui proces. Cauzele le putem stabili a fi nu numai puternicele tradiții istorice, susținute pentru secolele IX—X de descoperirile din centrul voievodal de la Moldovenești [262], iar pentru instituția cnezială de ctitoria de piatră de la Cicău ș.a., ci și în bastionara vecinătate a moților. Totuși fenomenul s-a resimțit. Am amintit la început, vorbind despre carențele conscripțiilor, cazul de la Rimetea (fost Trascău). Menționăm acum satul Bădeni, unde graiul străbunilor a fost uitat. Originea românească a așezării este atestată de biserica de lemn, rămasă izolată pe un deal din nordul satului. A luat locul celei înregistrate de Clain, cu 40 familii [263], în anul 1753, dată înscrisă pe cadrul intrării sculptat cu motive geometrice, frînghie răsucită, dar și cu vrejuri

[262] Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p. 37—38, 46—80, 272, 273; II, p. 217, 227, 238.

[263] Așezarea este socotită mixtă din punct de vedere etnic. Preot era popa Nicolae, cf. A. Bunea, *op. cit.*, p. 402.

BDD-B457-03 © 1990 Editura Științifică
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:06:43 UTC)

de iederă prezent la ctitoriile moților. Biserica are planul lăcașului mănăstirii de la Lupșa, dreptunghiular cu absida altarului decroșată, poligonală cu cinci laturi. Fragmentele de pictură, din 1765, dezvăluie penelul unui iscusit zugrav format în spiritul artei post brîncovenești.

În zonele ce au stat în atenția lucrării de față a pulsat îndelungă vreme viața românească, străduaniile păstrării ființei de neam, simțămintele de care s-au impregnat cărțile tipărite și manuscrise din care o mică parte au ajuns pînă astăzi.

Operei preconizate de Nicolae Iorga privind cărțile din Ardeal și însemnările de pe ele „mai ales din asemenea părți" [264], i se poate aprecia dimensiunea valorii din prea puținul păstrat [265].

De la un mînuitor al condeiului ce copia cărți la începutul secolului al XVIII-lea, cunoaștem două manuscrise: unul provine de la Ciucsîngeorgiu și făcea parte din moștenirea pe care în 1778 popa Bucur de aici o lăsa fiilor săi. Conține predici la duminici și zile de sărbătoare, frumos scrise, paginile fiind împodobite cu frontispicii și litere ornate. Dintre însemnări cea mai veche îl amintește „pe domnul Racoți la Văleat 7215 (1707) februarie 5". Autograful realizatorului se află pe f. 11, într-o notă parțial păstrată: „... pis popa Mih/ail/". Cel de-al doilea s-a păstrat la Doboi. La f. 305 se vestește „sfîrșitul scrisului sfintei *Evanghelii*, sept. 2, pis azi erei Mihail". Altă însemnare consemnează că *Evanghelia* a fost a popei Gheorghie ot Ghelința [266] și a dat-o popii Avram Corbanul „să se hrănească cu dînsa pînă la o vreme și ne-au lăsat o *Psaltire* ... ca zălog pentru dînsa". Cartea ajunge pe Valea Casinului după cum spune însemnarea: „această sfîntă carte este a sfintei biserici ot Cason, eu preot iscălindu-mă Oancea ot Păl(?)leat 1761 meseța dechemvrie 14 zile". Buccov nu înscria la Cason, nici biserică, nici preot. Nota certifică existența unei biserici, probabil a celei de lemn, din Doboi, în hotarul satului Imper.

La Sîndominic, de la ctitoria anterioară celei din 1787, a rămas și un manuscris slav cu 9 file în limba română, conținînd un *Octoih* pe care, în văleatul 7200 (1692) l-a făcut danie „jupînul Solomon Pop..." [267]. De la sfîrșitul aceluiași veac datează manuscrisul după *Cazania lui Varlaam* aflat la Doboi.

La începutul secolului al XVIII-lea copia cărți Jicmond Gheorghe usar la Chichiș. *Miscelaneul* [268] din 1717 cuprinde numeroase pilde

[264] I. I. Rusu, cap. IV, nota 92.
[265] Majoritatea informațiilor cuprinse în acest subpunct sînt selectate din lucrarea *Bisericile de lemn din Eparhia de Alba Iulia*, Alba Iulia, 1988.
[266] Preot menționat în conscripția din 1733, cf. A. Bunea, *op. cit.*, p. 380.
[267] Corneliu Cîmpeanu, *Urme culturale din trecut*, în *An. Inst.*, IV, 1961, p. 273—274.
[268] Biblioteca Mitropoliei Sibiu, mss. 31.

din romanul *Varlaam și Ioasaf*, carte de apologie a creștinismului bogată în elemente laice, precum și „începutul cu Dumnezeu povestea lui Arghirie" *(Arghirie și Anadan)*.

La Șardu Nirajului era dascăl, spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, Toader Popovici, pe care îl identificăm cu copistul de la care ne-au rămas cărți de literatură moralistică, filosofică și istorică. Pe manuscrisul cărții *Pilde filozofești* semna „Teodor Popovici dascalia pisata". Nu este exclus, de asemeni, ca dascălul și copistul Toader Popovici să fie aceeași persoană și cu zugravul omonim, întîlnit, prin rezultatele muncii sale, pe Valea Beicii și a Gurghiului, la Sînișor, la Glodeni, la Șardu Nirajului și prin alte sate. În aceeași vreme se îndeletnicea cu alcătuirea cărților Dimitrie Popovici Boer din Chepeț, unele dintre ele aflîndu-se la Frumoasa [269]. Nicolae Olah de la Cerghid a copiat, în 1795, *Divanul lui Dimitrie Cantemir*, iar, în 1797, *Suplex-ul*. În același an a scris și pe cărțile bisericii *(Triod*, București, 1726; *Evanghelie*, București, 1750) zapisele de proprietate, semnînd „... Nicolae Olah dascăl din Cerghidul Mare ...".

Menționarea unor cărți vechi în inventarul unor biserici de la finele secolului trecut, precum exemplarul din *Evanghelia* lui Șerban Cantacuzino, ce a aparținut bisericii vechi din Totalău (comuna Sîngeorgiu de Mureș), constitue dovada mulțimii cărților dispărute. O carte din această tipăritură cu circulație în Transilvania s-a conservat la Subcetate. Din însemnarea de cumpărare reiese că fiii donatorului aveau voie să dispună de carte. Cumpărătorul Grigorie Dobreanu din Varvizu (Subcetate) a luat-o de la popa Onu cu 11 forinți vonași și a dat-o de pomană: „... iar cine s-ar preleji să o înstrăineze pe după fiii mei afară, să fie afurisit și anatema, an 1784, aprilie 2". Un semnificativ traseu parcurge *Apostolul* lui Șerban Cantacuzino, 1783. De la București ea ajunge în Moldova de unde, în 1704, este dăruită de Finea logofătul lui Lepădat din Voșlobeni „ca să-i fie învățătură".

Ca și pentru restul Transilvaniei, frecvența cea mai mare o înregistrează, și în partea de sud-est, tipăriturile de la sudul munților. Erau aduse de colportori, ca acel Ion fiul lui Pașa Gavril din Boziaș, care în 1712, pentru procurarea lor, se afla în „vestitul oraș anume București", sau de preoți. Pe un *Triod*, de Rîmnic, 1761, popa Grigorie de la Breț (azi Breaza-Mureș), își întărește prin două însemnări, din 1772 noiembrie 6, proprietatea asupra cărții „adusă pe umărul" său din Țara Românească. Un exemplar din *Antologhion*, Rîmnic, 1737, a fost cumpărat „de popa Iordan din Ogra anu Dom-

[269] C. Cîmpeanu, *op. cit.*, p. 274; G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, vol. I, Ed. Academiei R. P. România, 1959, p. 181—182; idem, *Catalogul manuscriselor românești*, I, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 308—309.

BDD-B457-03 © 1990 Editura Științifică
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:06:43 UTC)

nului 1747 martie 1 dni... de la Vlad Rîmniceanu pe bani trei și cinci florinți...". Pentru cărți, fruntașii satelor mergeau și în Moldova. Pe filele unei cărți de învățătură *(Cazania lui Varlaam)* se află zapisul părintelui Petrache din tîrgu din Hîrlău, pentru vînzarea ei „... lui Simion diacului ungurean ce iaste din Bobohalma ca să n-aibe val pe unde va merge...". Un exemplar din *Evanghelia* de Iași, 1762, cu circulație la Focșani și Solonțu a ajuns, după 1774, la Gheorgheni.

Tîrgurile au constituit pe întreg parcursul epocii feudale locul sigur de procurare al cărților. Exemplul, de această dată, privește atestarea în rolul de mai sus a orașului Tg. Mureș. De pe filele unei *Liturghii* de Tîrgoviște, 1713, reiese că Anghelachie logofăt de divan a dat-o la biserica Sf. Ioan pe seama popii Andronachie „ca să-și facă liturghie pe rumînie la biserică pururea". De la acesta trece la popa Iancu din Sîncel, traducător de limbă slavă, copist, dar și răspînditor de slovă scrisă. În 21 martie 1751, la Tg. Mureș, cartea este cumpărată de la el de popa Mihai din Sat Reghin fiul lui Coman morariul. Numeroase sate mureșene (Morești, Berghia, Ceoașul de Cîmpie, Bozed, Sîncraiu de Mureș, Porumbeni, Culpiu) declarau la urbariu din 1785, prezența pe piața din Tîrgu Mureș pentru a-și vinde plusul de produse [270].

Semnalarea unor tipărituri rare, prin exemplare ce au circulat în sud-estul Transilvaniei, constituie dovada amploarei pe care a avut-o fenomenul însuși. De la Voșlobeni a intrat în fondul de carte al Bibliotecii Academiei Române un exemplar din *Psaltirea slavo-română* din 1577 [271]. Într-un miscelaneu ce a circulat în zona Odorheiului a fost descoperit un exemplar dintr-o carte bucureșteană necunoscută pînă atunci, *Slujba din duminica Rusaliilor*, a cărei tipărire luase sfîrșit în 1680, aprilie 8 [272]. Biserica din Valea Mare (comuna Barcani, jud. Covasna) a deținut un exemplar din *Catavasierul* de București, 1724, tipăritură trecută în *Bibliografia românească veche* numai pe baza unei comunicări a lui Ilarion Pușcariu [273]. În lotul important de cărți rămase de la biserica din lemn din Adrian (comuna Gurghiu) s-a aflat și singurul exemplar din *Octoihul* tipărit la București în 1732.

[270] L. Moldovan, Ioan Pop, *Conscripții urbariale mureșene din anul 1785*, (II), *Marisia*, V, 1975, p. 121, 128, 187, 150, 132.

[271] L. Moldovan, *Despre proveniența în Biblioteca Acad. R.S.R. a Psaltirii slavo-române de la 1577*, în *Studii și cercetări de documentare și bibliografie*, IV, București, 1966.

[272] N. Sulică, *op. cit.*, p. 20; G. Șerban Cornilă, *O carte necunoscută: Molitvele la Pogorîrea duhului sfînt, București, 1680*, în *Revista teologică*, XXXI, Sibiu, 1941, p 305—312.

[273] Ioana Cristache-Panait, *Circulația cărților bisericești tipărite la Vilcea și-n alte tipografii din părțile noastre în Transilvania sec. al XVIII-lea*, în *Mitropolia Olteniei*, XXIX, nr. 10—12, 1977, p. 734.

Numărul important de cărți păstrate în aceeași strană de cîntări constituie, la rîndu-i un aspect ce reliefează larga cerință de carte românească. Menționăm, în acest sens, bisericile de la Glodeni, Săcel, Voșlobeni, Porumbenii Mari, Ciucsîngeorgiu, Zăbala, Ojdula, majoritatea lor fiind ieșite din teascurile tipografice de la sudul Carpaților. Pentru circulația cărților în cele trei țări române este semnificativ să amintim drumul parcurs de un exemplar din *Cazaniile lui Ilie Miniat*, tipărit la București în 1742. Deținută, înainte de 1767, de un român transilvănean ajuns în Moldova, cartea este cumpărată în lună august din același an, de Gheorghe diac de divan de la care o preia jupîn Cozma Dimitrie din Brașov. Acesta, în anul 1784, septembrie 30, o face danie bisericii neunite din Porumbenii Mari. Din cărțile de aici amintim și *Triodul* de București, 1768, cumpărat de popa Ionaș, cu ajutorul unor săteni în 1776, „pomelnicul: Mihai, Ana, Ion, Ana, Stoica, Maria, Radu, Stana, Toma, Bucura, Mihai, Ana, Maria, Neacșa" înscris pe filele sale, fiind prețios pentru studiul onomastic al românilor din Porumbenii Mari.

Cărțile se aflau și în proprietate particulară. Redăm în acest sens conținutul zapisului înscris de popa Bucur de la Ciucsîngeorgiu pe filele unei cărți de Blaj: „Tuturora în HS frați sau din cei care vă veți întîmpla a ceti această scrisoare sau zapis lăsat de mine în mîna copilului meu Ion și lui Gheorghe, nime au căuta sau a să împărți din cărțile carele mai jos le voi numi: Evanghelie, Stratie tiparnică, Ceaslov, Cătavasier, Psaltire, Molitvelnice 2, Liturghie, Octoih scris cu mîna, Octoih tiparnic, Prăsnicar scris cu mîna, Stratie scrisă cu mîna, Calendar, Păstoricească datorie, Floarea adevărului, Păucenie de Bălgrad, toate le las copilului meu Ion și lui Gheorghe într-alt chip mă rog tuturor fraților preoți care vă veți învrednici a sluji pe aceste sfinte cărți să pomeniți și pre noi ierei Bucur, Ana, părinți Nistor, Ana, 1778 octombrie zile 20". Pe un exemplar din *Theologia moralicească* a lui Samuil Clain se află autograful: „1809 ex libris est Ioannis Boer de Gelințe". Patriotul cărturar Vasile Pantea trebuie să fi avut o însemnată bibliotecă. Din cărțile sale s-a păstrat *Molitvelnicul* de Alba Iulia, din 1689, cu autograful mitropolitului Teodosie, pe care, după spusa posesorului „... o și iscălesc cu scrisoarea mîinii mele în Erdiu Sîngeorz la anul 1811, martie 25, Vasile Pantea protopop și paroh în Erdiu Sîngeorz și nimeni să nu o înstrăineze nici într-un fel, după moartea mea să rămîie la vreun nepot care ar fi harnic de dînsa" [274], însemnare ce are darul să ateste prezența vrednicului preot și dascăl la Sîngeorgiu de Pădure, în nobila-i strădanie de menținere a obștii românești. Despre cărțile unui alt preot din Sîngeorgiu amintește următoarea notă de pe filele

[274] *Cartea veche românească în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare*, p. 38—39.

BDD-B457-03 © 1990 Editura Științifică
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:06:43 UTC)

unui miscelaneu, din 1781, alcătuit de Iacob Dănișan: „această carte încă este una dintre ale mele subscrisului preot și mi-au rămas de la socrul meu fostul preot în Daneș, Nicolae Ciliovici și protopop al tractului Sighișorii, cel mai umil între preoți Ioan Brîndușa paroh a Erdö Sîngeorz ținutul Murăș Varșaheliul la anul 1845" [275].

Mulțimea cărților, grija față de ele a stimulat și aici meșteșugul legării lor.

Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea este atestat, ocupîndu-se cu acest meșteșug, preotul din Soimușu Mare (Harghita), după propria-i mărturisire aflată pe un *Apostol* de Blaj: „eu popa Vasilie de la Soimușul eu am deresu această carte 1795", însemnarea fiind deosebit de prețioasă pentru viața românească din acest sat secuizat. Un *Molitvelnic* de București, 1729, al bisericii din Bord poartă mențiunea că a fost îmbrăcat în 1824 de „Ilie legătoriul de cărți din Sinchirai" (Sîncraiu de Mureș). Numele unui alt cărturar ce se îndeletnicea cu acest meșteșug, îl destăinuie însemnarea: „această sfîntă și dumnezeiască carte de învățătură, numită *Cazanie*, s-au legat în anul 1835 s-au isprăvit luna lui iunie în 27 de zile prin mine popa Petra dascălul din Iernotfaia", de pe filele *Cazaniei lui Varlaam* de la Jabenița. Popa Petra a copiat și foile lipsă de la început, desenînd și stema Moldovei.

Pentru natura și importanța știrilor conținute de însemnările marginale alegem numai cîteva aspecte. În satul Veța, de pe Valea Nirajului, Buccov nu înregistrează lăcașul de cult. Îi dovedește existența exemplarul de *Triod*, București, 1726, care i-a aparținut, cu însemnări din 1733 și ulterioare. O așezare cu biserică, nesemnalată de conscripție și neidentificată în valorosul *Dicționar* a lui Coriolan Suciu, sînt dovedite prin *Evanghelia* de București, 1750, cumpărată și dăruită bisericii din Baloș Petriu de Holhoș Simion din Tășnad. Pentru starea de amenințare și nesiguranță a satelor și bisericilor redăm condiția pusă de ctitor privind grija cărții: „însă de se va întîmpla să se pustiască biserica de răzmeriță sau de ceva, să o poată lua din neamul meu și să o dea la o altă biserică fără de bani, 1780 mai în 15" [276].

După cum am arătat Buccov nu a înregistrat satul Tirimioara. În 1762 popa Vasilie de aici a cumpărat un exemplar din *Evanghelia* de București, 1760. Ulterior, cartea ajunge la Troița conform însemnării: „întîi martie 1803 ... o au cumpărat curatorii bisericii de la popa Dima Maftei din Sent Haromșag pe seama bisericii cu 17 florenți ungurești" [277]. Pe o *Liturghie* (București, 1746) se află

[275] G. Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, II, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 292—293.
[276] I. Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 746.
[277] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 179.

însemnarea de preoție a popii Gheorghie de la Cason: „ca să se știe în care an și lună s-au preoțit, anii 1761 luna iunie în 15 zile". Buccov nu face mențiunea vreunui preot la Cason, după cum nu a făcut-o nici pentru biserică. Pe filele aceleași tipărituri popa Ioan din Sîndominic a consemnat nașterea celor 11 prunci ai săi, începînd cu anul 1762.

O biserică dispărută, ca și ctitorul ei sînt amintiți de o *Evanghelie* de Rîmnic, 1746, pe care: „...a cumpărat jupînul Tudor Stama din Brașov de pomană la biserica dumnealui de la Doboli de Jos". Zapisul unui exemplar din *Liturghii*, Rîmnic, 1759, are următorul cuprins: „sept. în 10 zile s-au cumpărat această sfîntă și dumnezeiască Liturghie, s-au cumpărat de dumnealui Constantin Bretcu cu 4 florinți să-i fie pomenire dumnealui și părinților dumnealui și copiilor dumnealor și părinților dumnealui în veacul veacurilor. Și s-au dăruit sfintei biserici din Zăbala să fie în veci acolo în biserică văleat de la HS 1764 și am scris eu preotul Stan sin Popovici Barbu ot Brașov". La Zăbala, Buccov nu înregistra lăcaș de cult, existența sa fiind certă pentru acel an din însemnarea sus-citată.

Viața satului, succesiunea bisericilor, memoria eroriașilor și alte informații, s-au transmis de pe Valea Nirajului, de la Iobăgeni (Valea), prin însemnările de pe *Antologhionul* din 1705, de la Rîmnic. Pentru bogăția și semnificația lor le redăm, urmînd firul vremii: „...cumpărat de la popa Ion din Sînlorinț derept... zloți. Și-au fost la tocmeală popa Simion ot Iobagifalu, Toader Cora, Luca Baciu ot Sîntlorinț și o au dat ca să fie pomană și soțului mieu și a tot rodul nostru iar cumva... (blestemul)vleat 1709". Înstrăinată de unde fusese hărăzită, cartea este aflată și răscumpărată, după cum se arată: „să se știe că acest mineiu fiind cumpărat de neamul lui Chinceș Toader și strămutîndu-se de la sfînta biserică, fiind dat de pomană la biserica Iobagifalu, iată că așa noi fiind vătălași și pără pentru această carte, într-un om deplin au dat mulți oameni suflete că au dat aice la biserica Iobagifalu și cu lege cu miruit anume Chinceș Toader să fie pomană a celor ce au cumpărat și lui că au umblat de au miruit la această biserică și a tot neamul lui și a tot neamul [278]. Întru această carte și întru acesta chip s-au legat legătură de 30 de florinți înaintea soborului și înaintea patorului suprem (?) cine s-ar scula din neamul lui Zaharie pînă n-ar da gloabă să nu poată căuta nici această carte. Iară cine s-ar scula să mai facă surghirac, sau să o vînză sau să o fure să fie anatema. Pis, protopop Mihaiu ot N. împreună cu tot soborul, 1721. Iară cartea s-au cumpărat prin banii lui Mihail Baciu, fiind el bărbat în viață cel dinții și murind el, cu ai lui bani s-au cumpărat, iar pentru mai mare dreptate ne-am pus

[278] Repetarea este plină de sens: „neamu lui", deci a ctitorului și „a tot neamul", deci neamul românesc.

BDD-B457-03 © 1990 Editura Științifică
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:06:43 UTC)

pecetea". (pecete în tuş negru). Cartea atestă biserica veche, înregistrată de conscripţie în 1733, cu 73 familii, sub păstoria lui popa Gavrilă, arhiadiacon al Niraşteului (sau Miraşteu, azi Ungheni) fiind popa Irimia [279]. În 1754, biserica de la Iobăgeni a fos refăcută din temelie, preluînd şi bunurile sale istorice. Dragostea faţă de carte îi aduce o nouă legătură şi o altă însemnare cu preţioase informaţii : „+ să se ştie că acest *Mineiu* a fost cumpărat de Zaharia Baciului dascălul şi în trecuta vreme a fost luat cartea o nepoată a lui Zaharia Baciul. Şi s-au sculat Chinceşi Toader şi au scos-o cu lege şi a dat-o la biserica Iobagifalu. Acum în anii de la HS 1772, s-au fost stricat toată foarte tare şi s-au sculat Ioană morăriţa cu soţul său Chiril Morariul de la moara domnişoarei Lazăr Ana şi o au dat de o au legat cu drepţi opt mărieşi, fiind şi dumneaei din neamul lui Chinceşi Toader. Şi acum iar se mai întăreşte că cine s-ar mai scula să o ia să o ducă, să fie blestemat. Scris-am eu popa Marcu zugravul ot Andraşfalău. Şi s-au legat în zilele împăratului Iosif al II-lea, fiind episcop în partea neuniţilor Sofronie Carlovăţ, protopop Niculae ot Malomfalău". Menţionarea superiorilor ierarhici neuniţi confirmă că biserica era ortodoxă contrazicînd atribuirea arbitrară de către Buccov, pe seama uniţilor. În ceea ce priveşte numărul înregistrat de numai 17 familii [280], el este dezminţit prin cel din vremea lui Clain căci, sub orice fel de opresiune, populaţia sătenilor români nu putea să se reducă în 3 decenii la un sfert, ca şi de prezenţa celor doi preoţi ortodocşi înscrişi de Buccov, pentru obştea pe care o omite. Însemnarea constituie singura sursă ce ne arată în ce sat locuia popa Marcu zugravul, Andraşfalău (astăzi Sîntandrei-Miercurea Nirajului). Prezent, prin opera sa, în satele de pe Valea Nirajului, începînd cu anul 1751, dar şi pe aceia a Beicii, de la harnicul zugrav, ne-a rămas pe spatele unei icoane de la Poeniţa şi indicarea obîrşiei sale, rezultată din însemnarea : „această sfîntă icoană s-au făcut în zilele înălţatului împărat Iosif al II-lea la leatul 1787, erau bucatele scumpe, grîul cu 7 mariaşi, cucuruzul iarăşi aşa. Şi s-au făcut cu cheltuiala robului lui Dumnezeu Ionaş Roşde din Ţaga, să-i fie pomană lui şi soţului dumisale. Şi o am făcut cu pomană i mnogo greşni popa Marco Vlaşcovici". Numele lasă să se înţeleagă venirea popii Marcu pe Valea Nirajului, de la sudul munţilor şi anume din Vlaşca, în sprijinul fraţilor români. Revenind la cartea de la Iobăgeni, asupra căreia am insistat, menţionăm şi *Pomelnicul* lui Chiril morariu, important în studiul onomasticii de pe Valea Nirajului în acele trecute vremi : „Chirilă, Ioana, copiii, Petca, Simion, Ilea, Marişca : Teodor, Măria, Lazăr, Marie, Ion, Maria, Andreicu, Onul, Magdă, Ion, Gavril, Sandor, Floare, Mihăilă, ctitor Zaharie Baciul cu soţul său, popa Ion, Nastasie".

[279] A. Bunea, *op. cit.*, p. 340.
[280] V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 683.

Surprinzînd aceeaşi preluare de mesaj de la o ctitorie la alta, amintim din cărţile ce au supravieţuit din satul Aldea (comuna Mărtiniş), exemplarul din *Penticostarul* de Blaj, 1768, care a fost dăruit bisericii „din crăiasa milă", în 1772, prin Iacob Aron. Însemnarea află lăcaşul, conscris de Buccov, în ultimii ani de existenţă căci, în 1787, este continuat prin cel în hramul Sf. Nicolae, a cărui dăinuire însumează un secol şi jumătate. Noua construcţie de cult a românilor, ridicată în 1937, sfîrşea în anul următor, prin demolare.

Conscripţia din 1760—62, nu înregistrează străvechea aşezare de la Vlăhiţa, o carte adăugîndu-se dovezilor privind existenţa românilor. Pe un *Molitvelnic* (Blaj 1787) dascălul din Olafal (Vlăhiţa) a consemnat în limba română, că a fost al său : „şi l-au răscumpărat de la noi Gheorghe Monor din Săcel cu opt zloţi", însemnarea dovedind funcţionarea şcolii româneşti la finele secolului al XVIII-lea. Biserica veche de la Cristuru Secuiesc este amintită în notele marginale de pe filele cărţii. Un exemplar din *Liturghii* (Blaj, 1775) a fost dat de pomană bisericii de Filotei Laslo, în 28 februarie 1802. În acelaşi an un *Strasnic* (Blaj, 1776) : „s-au cumpărat cu 7 florinţi ungureşti şi cinci dutce şi trei crăiţari cu cheltuiala eclejiei pe seama bisericii cei unite din S. Cristur, din îndemnul părintelui Gheorghe Cheresteş...".

Martori ai procesului deznaţionalizării, românii din Săcel au transmis prin zapisele de pe cărţi simţămîntul lor faţă de acesta. *Evanghelia* de Snagov, 1697, a fost cumpărată pe seama bisericii, din banii ei, cu ponerea : „cît atunci va trăi neamul nostru românesc neunitu din Săcei, cine o ar răpi fără voia ecleziei să fie afurisit" [281]. Un *Antologhion* (Bucureşti, 1777), este întărit bisericii Săcelului, „pînă va trăi neamul românesc la numitul sat Săcel".

Cartea în limba română reprezintă, fără îndoială, una din ariile unitare de istorie şi cultură de pe întreg pămîntul ţării.

Prezenţa românească în aşezările din Secuime, este o incontestabilă realitate, pe care mărturiile cuprinse în capitolul aici încheiat, o evocă.

[281] D. Braicu, *Cîteva însemnări de interes istoric consemnate pe filele unor cărţi păstrate la Sibiu* în *Valori bibliofile din patrimoniul cultural naţional*, II, Bucureşti, 1983, p. 375. Pentru subiect a se mai vedea : N. Sulică, *Contribuţii la istoria vechimei elementului românesc şi circulaţia cărţii româneşti în regiunile secuizate*, Reinv., 1/1937, 2/1938 ; V. Netea, *Circulaţia „Cazaniei lui Varlaam" în Transilvania*, Revista Muzeelor, 4, 1971, p. 333—336 ; I. Ranca, *Circulaţia cărţii vechi româneşti din Ţara Românească şi Moldova pe Valea Mureşului*, Studii şi Materiale, III—IV, Tîrgu Mureş, 1972, p. 259—264 ; Elena Mihu, *Relaţiile culturale dintre ţările române aplicate la circulaţia cărţii vechi în judeţul Mureş*, Îndr. pastoral Alba Iulia, 3, 1979, p. 125—127 ; idem, *Tipărituri rimnicene în judeţul Mureş*, în *Valori bibliofile din patrimoniul cultural naţional*, I, 1980, p. 83—86.

BDD-B457-03 © 1990 Editura Ştiinţifică
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:06:43 UTC)